

I^{-ső} Negyed.

Januáriusz, Februáriusz, Mártziusz.

1827.

Minerva' Czelja 's Foglalatja.

A' Folyó-Írásokat minden pallérozott Nemzetek úgy tekintették mindenkor, mint olyan eszközöket, mellyek által a' Nyelv' 's Tudományok' esmérte és kimiveltetése leg-inkább mozditatik-elő. Nem is ok nélkül; mert olyan tudós Tárházak ezek, mellyekben a' kisebb 's nagyobb Tudósoknak külömb-külsömbféle munkáik, különösen az olyanok, mellyek kisebbek, mint-sem hogy egy egészet formálhatnának; de sokkal becsesb'ek, mint-sem hogy semmivé légyenek, együvé rakatnak; 's e'képp' egy egészbe állittatván, a' mondott czéla legtöbbet tehetnek. Ha igaz, hogy a' Tudományok' véghetetlenre terjedő mezeje bejárhatatlan, 's azoknak forrása kiapadhatatlan, — nem lehet mondani, hogy a' hasonló Gyűjtemények még az olyan Nemzeteknél is, mellyek a' Tudományok' felső lépcsőjén állanak, szükségtelenek vólnának; — sőt mennél pallérozottabb valamely Nemzet, annál inkább bővölködik máig is az illyes Gyűjteményekkel — ott pedig, hol a' Nemzet a' Nyelv' 's Tudományok' kimiveltetésében, a' pallérozottságnak még csak félmértékét sem érte-el, — mólthatatlanul is szükségesek. A' Hazai Literatúrának virágzásával szorosan össze lévén köttetve a' Nemzeti dicsőség; annak előmenetelét segedelmesen munkálni, hazafüi kötelesség; 's ezen nemes buzgóságból kezdődött, illy nemes czéla rendeltetett ezen Folyó-Írás is; mellyet a' Kiadó, ha a' hazafüi segedelem tőle meg nem vonatik, több esztendőkre is folytatni, 's minden esztendőben inkább-inkább tökéletesíteni fáradhatatlanul igyekszik. Azon tárgyak, mellyek e' Nemzeti Folyó-Írásban állhatatosan felvételnek és kiadatnak, e' következendők:

A' felsőbb Tudományokat szorossalban illető értekezések; név szerint azok, mellyek a' Históriait, a' nevezetesebb Férjűak' 's Asszonyok' élet-leírásait, a' Föld-leírás', — Ég-vi'sgálás' — Természet' tudományát, — Régiség' esmérteét, Statistikát 's a' t. leginkább annyiban illetik, a' mennyiben azoknak Hazánkra befolyások vagon. Továbbá olyan tárgyak, mellyek a' hasznost gyönyörködtetéssel kötik-össze; nevezetesen: Topographiai nevezetességek, Nemzetek' különös szokásai, Utazások', természeti-ritkaságok' leírása, szép Literatúrára tartozó vig' 's érzékeny rajzolatok, költemények; némelly kiválogatott jelesebb poétai munkáscsak, 's a' t. hasonlóan a' Hazára való tekintetből vétetve. Végtere a' Tudományok' 's Mesterségek' állapota felől való tudósítások; úgymint: új találmányok, ujonnan kijött könyvek, 's azoknak illendő szabadsággal való megítélése; házi 's mezei gazdálkodásra tartozó észrevételek, javallatok 's t. e'f.

Ezen Folyó-Írás, mint eddig, úgy ezután is minden esztendőben negyedenként jelenik-meg, 's minden Negyedet egy nevezetes nagy Hazafünek jól utaltált képe fog ékesíteni. Az Elő-ízetés' árca szép medlán papirosra 6 for. — Velinre 10 for. Conv. pénz, ide értvén a' szabad posta küldést. Az 1825-ik és 1826-beli Folyamatok is ugyan ezen áron még találatnak a' Kiadó Könyv-áros boltjában.

Kassa, Mártius' 30-án 1827.

A' Kiadó és a' Redactzió.

ERDŐDI

GRÓF PÁLFFY MIKLÓS,

VÖRÖSKÖNEK ÖRÖKÖS URA, ARANY GYAPLÁS VITÉZ,

CS KIR BELSŐ TITK TANÁCSOS, POSONYI GRÓF,

MAGYAR-ORSZÁGI NÁDOR,

SZÜL. SZEPT. 1° 1656, ELHUNYT 1752 FEBR.

A Bécsi Kormányzat Intézkedése.

Felső Magyar-Országi

NEMZETI

FOLYÓÍRÁS.

1827.

Czuczor G.

Opto tibi vultum multa et praeclara memento. Hor.

HARMADIK ESZTENDEI FOLYAMAT. — 1^{ed} NEGYED.
JANUÁRIUSZ, FEBRUÁRIUSZ, MÁRTIUSZ.

A Felsőszék Kir. Magyar Helytartó Tanács' kegyes engedelmével.

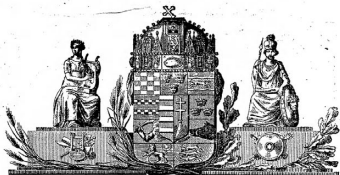
KASSÁN,

ELLINGER ISTVÁN, CS. KIR. PRIV. KÖNYV-NYOMTATÓ ÉS ÁROS' BETŪVEL 'S KÖLTSÉGEIN.

Él Magyar, áll Buda még!

KISSALUDY KÁROLY.

ERDŐDI
GRÓF PÁLFFY MIKLÓS,

Vöröskőnek örökös Ura *) Arany-gyapjas Vitéz, Cs. Kir. belső titkos
Tanácsos, Po'sonyi Gróf, 's Magyar-országi Nádor' képe.

Haiba taposás rettenetes Haldí!
Eik édesmakkal nyertek örök nevet,
Kik nem magok' hasznoknak dínek
Hűnké' katonáid áll' nem megek.

Vöröskő Székének Post. Hozk.

A' hon-kormányon, csak nagy lelkek képesek fényleni. Hívség, fáradhatatlan szorgalom, nagyra termett lélek, mély belátás, 's hosszas tapasztalás vonhatnak csak disz-súgárt a' méltóság' nevére; 's ezen egyes érdem-vonások, csak egygyüvé olvadva szülhetnek tökéletest, 's csak párosulva képzelthetnek Nagyt. A' Nemes, ha sorsa kívánja: feláldozza a' Hazáért, — az őtet ha bár boldogítani látszó — életét; mert melyik Hazafi boldog akkor, ha Honja sülyded? Örömmel szakad-el izzasztó gondjaiba

*) A' Vöröskői címet, már az 1711-iki Miklós is viselte; a' mit az 1715-iki fehély 5-dik évfolyamú keltly' tartalmazó kiadvány, hol a' cími címetel köölt, Vöröskő is előfordul. Már pedig nem véselt az, ha Bé Mária szociet, (in Comp. Hung. Geogr. p. 55.) 1754-ben adattott volna listokól Vöröskő a' Pálffy Szeketésének; mert Miklós, 1750-ikben halt-meg.

került vagyonától is, mert rokon-érző szíve, bánat-árral sejteti vele: hogy nyomorult ő akkor, ha Hazája tehetetlenséggel küzd.

Élet, széles birtokok, kincs-halmok, milly hitvány bábjai ott a' Sorsnak, hol csak ön', vagy félszeg tekintetek melegítik a' szívet, az ezekhez való ragaszkodáshoz! Just tart ezekhez a' múltak' védelme, a' jelennek környúlállásai, 's a' sötét jövő' bizonytalan képe. A' Hon' igazai ezek. A' maradék, már jó eleve is parancsoló hatalommal nyúl ezekhez, 's te Haza — édes név! — milly örömmel feledteted-el a' Hűvel azt: hogy milly édes az élet!

Honjának, 's Királyainak, már az előtt hajdan is megösméré ezen igazait, a' Pálffy-ágazat, — Sok Hős — méltók örök-emlékre szálla-ki közülök, bajnok-szívvvel a' csatásokra, vért ontani a' Hazáért 's Fejedelemért. Minden csemetéje, annyi honni Triarius vala, annyi Vezére a' hadaknak; 's annyi győzelem-koszorú a' királyi széken. Hős tetteik, az Egy-korbelleikkel, már már elhítték: hogy a' hadi borostyánok, mintegy örökösödés' útján ékesítik a' Pálffyakat. És valóban Miklós, — e' néven 4-dik — Pálffy Miklósnak, e' néven 1-sőnek, hadi dicsőségét tulajdonává tette volna; ha a' belső hon-kormányra lett alkalmaztatása, tisztán égő indulatának, határt nem vetne. Született Szeptember' 1-sőjén 1656-dik évben. Atyja Miklós volt, — e' néven 3-dik, — 's ugyan az: ki a' Tökölyi' zenebonáji között, Királyához hívségét bizonyítja; Anyja Eleonora Gróf Harrach', 's Eggemberg Francziska' Leánya. Gyermekéi éveiből kifejtődözvén, szelidebb tudományok után vágyódó lelkét, a' Nagy-Szombati, 's Po'sonyi oskolákban kezdé képezni 1670-dik évben; 's ifjúsága' éveit, a' Királyi Udvarban tölté-el.

Tanulói pályáját bevégezvén, magasabbakra, t. i. hozzá-hasonlókra törekedve, fegyverhez nyúlt, mellyel a' Török-vadkényt letapodván, Eldődeinek bajnoki koszorúját újra feleleveníté. Így a' puha gyönyörűségtől elvonatattva, nem-hogy a' fegyver-zörgés', 's a' csata-sík' súlyaitól megrettent volna; sőt tiszta Hon-szeretete, a' nyilvános

élet-veszélyek közé rohanni, gyakor-izben tüzelé. Hős-társai, — kikkel a' vér-mezőn olly sokszor viaszkodott; — nem egyszer hallák tőle: hogy inkább ohajtana a' golyóbisok' tűz-záporai között viaskodni, mint a' diadal után, a' puhaság' öleiben mintegy elhervadni. Jó alkalmat is nyert hős-lelkének, 's virtusainak valóítására, mind Imperiumban, mind a' Magyar-honban. Eugenius Croy, Vezér, 1693-dik évben, Nándor-fejérvárat tellyes erejű ostrom alá vévén, a' Vár-örök' vitézi bátorsága, legnagyobb veszélyek közé szorítá a' Császári sereget; 's gyakori kirontásaikkal, bosszúlatlan, témérdek vér-ontást okozának mind-addig: míglen Pálffy' vezérlése alatt, a' Barbaruszok' dühe, azoknak lekonzoltatása által, a' bástyák alatt meg nem törtetett. Az eként megzaklattott Ellen-fél, kirontani ezentúl nem bátorkodván, tűz által fogott önvédelméhez. Kaisersfeld, az ostrom-mivek' Mestere, egy véletlen golyóbis által el-esvén, csak kevésben múlt: hogy egy ágyú-lövés által, Pálffy is életét nem veszté; ha az Égi-gondviselés, e' Haza' oszlopát, a' nyilvános veszélytől, a' jövőnek meg nem tartaná.

Méltó említésre azon vonás, mellyből Miklós' nagysága szembetűnő lesz. Halálos sebbe esvén, midőn ama' nevezetes, 's előkelő Báro Vaix-bántól származott Hölgye, az akkori inség' idején, a' köz-néptől semmi élelembeli szereket nem kaphatna, azt felelé: „*A' Királyért bár mily nyomorúságoK' nemét örömet elszenvedem*“. És valóban, a' legjelesebb Római férjfiakat követé 's túlmúlá, kiknek szívekben mély gyökeret vertek e' szavak „*et facere, et pati fortia*“. *) De veszedelmes sebe elvoná a' táborból a' Hős-lelkét; 's örökösen a' Hon' belső kormányának adá-által; kinek azután mély belátása, hasznos tanácsai által, rendülhetetlen virágzék is. Méltán is elragadtathaték boldog Jövök' reménye közben, öröm-gyanúk által a' Hon: midőn Miklósban, minden terheken 's akadályokon győzni tudó, 's Királyai' kedvezései között nevedett' férjfiat nyert. Ugyan is I-ső Leopold, Miklós' lelkének jeles tulajdonitól viseltetve, Őtet Hadi-Fő-Vezéri, 's Po'sonyi Grófi, ('s ez' utóbbi méltóság II-dik Rudolf által **) a' Pálffyoknak, örökös jussal adatott.) I-ső Jó'sef pedig Korona-óri méltóságokkal tisztelék-meg; 's ezen legutóbbiban, 1715-dik évben, a' Po'sonyi Hon-gyűlésben erősítették-meg; ama' kegyeiről világszerte ösmért Eleonóra pedig,

*) Livius E. II. de Mito Scævola ad Porcenam.

**) V. Deur. Radol. II. Ann. 1599. art. 15.

Fő-Lovászmesteri dísz zel magasítá. VI-dik Károlynak sem kerülhet-e el figyelmét a Derék. Erdődy György Ország-bírónak, 1713-dik évben történt elhunytá után, csak hamar követé tisztében a Boldogúltat; 's nem telék-el esztendő, 's Po'sonyban, akoron Sz. Koronánk' városában, 1714-dik évben, October' 14-ikén, a' Hon-nagyk' 's Nemzet-küldöttjei' köz-szava által, Nádornak választaték, a' már ez előtt Kir. Tanácsosi czimmel ékesített Miklós; *) ki e' méltóságnak megfelelő érdemekkel 's virtusokkal, már eddig viselt hivatalaiban is tündöklék. Már ez előtt jóval ékesité őtet az Arany-gyapjú, 's e' külföldi dísznek birtokába, nagy Nemzetséget, újra **) beiktatá; 's megvalósítá azt, milly magas tetteknek kell azoknak lenni, mellyeket a' külső Hatalmasságok is, magas érdem-díjra méltatnak.

Már akár e' díszit-adó czimeket, akár a' Honnak, Miklós Nádor iránt gerjedett érzését vi'sgáljad, 1714-ikben ***) a' Hazafiak' igazainak könnyebb megvi'sgálása végett, az úgy nevezetett *Neo-Acquistica* — Kiküldöttségnek, Po'sonyban, Kassán, és Zágórában tartandó ülésai meghatározatván, Miklós Nádor, a' Hon' Gyűlésén, Po'sonyi Elöl-ülőnek nevezetett-ki. Az 1723-ki Hon-gyűlésben pedig, ****) elrendeltetvén az: hogy az Országok köz, hon-gyűlései, törvényes, bátorságot tárgyazó Káptalanoknál 's Szerzeteseknél, magányos Személyeknél, vagy akárhol is találtatható, 's az Ország' Rendeit illető iróványai, a' majdan Po'sonyban állítandó Ország' levél-tárába hozattassanak 's szedettessenek-be, Miklós nak, a' Királyi Kamaránál találtatható írások' össze-gyűjtése, 's a' Hon' levél-tárába leendő iktattatása tétetett hivatalbeli tisztébe. Miklós betölté körét. Rézszseriat hadi borostyánai, majd bölcs belátású lelke, avatják magasztaló dicsérettel a' Nagyk' sorába Őtet. Nem is hanyatlhaték-ei élete a' nélkül: hogy nagyokat mervén, érdem-emléket ne hagyja a' Polgárok' szívében. Mert akár dicső Eldődeit tekintsd, akár Utójit vi'sgáld, az Ítéző-székek mellett a' bölcsességnek, a' vér-mezőn hős-lélekeknek, példára gyűjtő nyomaira találsz. Nem volt az Ausztriai Házat, 's a' Magyar-hont megtámadó olly Ellenfél, melly ellen Pálffyak fegyvere nem villogott, 's hol' ők, az utó-kort is megjutalmazó csata-dísz nem arattak-vólna.

*) Art. Po'son. Anni 1715. art. 5. — Kalena in Epit. Chron. P. III. magával ellenkezik: miőten Pálffyknak, Nádornak lett választaték a' 459-dik lapon 1713-dik, a' 469-dik lapon pedig 1715-ik évre teni. Az első hiányos.

***) Miklós, 1-ös János, Pál, már ez előtt Arany-gyapjús Vitézek voltak.

****) Decr. H. Carol. VI. Anni 1715. Art. 10.

****) Decr. H. Carol. VI. Anni 1715. Art. 45.

Méltó emlékezni néhányról, kik 1-ső Miklóson kívül, véroket életekkel, vagy szabadságokat javaikkal egygyütt, feláldozák a köz-jóért. Tamás, Szécsény mellett 1562-ik évben történt csatában, Török-rablánczra jutott. Péter, a Keresztesi mezőn, 1596-ban, Oszmán-egyver által konczoltatott-fel. István ama 'Törökök' félelme; 1621-ben, Bethlen által, a 'Tátra-hegyek' allyánál elfogattatván, készebb volt szabadságát 50 ezer forinton megváltani, mint hűségéről lemondani. 2-dik Miklós, ugyan-azon ütközetben vált-meg életétől. 1-ső Ferenczet, 1693-ban Eszéknel, két kisebb fegyverből történt lövés érvén, életét veszté. János Károly, Fő-Hadi-Vezér, 1694-ben, hadi útjában Mediolánumban meg-halt. János, Miklós Nádornak fija, Péter-Váradnál, 1716-ban, János pedig, János Fő-Hadi-Vezérnek fija, Belgrádnál, 1717-ben, vitézül hűnytak-el. 3-dik Miklós, János Fő-Hadi-Vezér fija, a Francziák ellen viaskodván, seregének nem kevesebb kárára, mint siralmára, Párma alatt, 1734-ben Június' 29-kén, e világból a csata-síkon kimúlék; kinek elestét, Öccse Károly megboszszulni ohajtván, nem csekély veszélyeket állott-ki. Ugyan-azon ütközetben, Ferencz, Miklós Nádornak fija, a Magyar-gyalogsággal, a viadal lángjain keresztül-törtetve, az Ellen-fél' táborára rohanván, vett sok sebe alól, Stomphán, ősi lakhelyén, dicseően szabadítá-fel a halál. Leopold, Miklós Nádornak, 's János Fő-Hadi-Vezérnek Unokája, 1734-ben, ön'költtségén Magyar-gyalog-sereget állított. Úgy hasonlóan János Fő-Hadi-Vezérnek, Európa mennyit köszönhet? érzé az akkori világ. Ugyan is 1686-ban szállván-ki a csata-síkra, a Rajna' és az Iszter' tájait, fényes győzedelmeivel díszesíté 1712-dik évig; 's a magyar polgári hadat bevégzé. Péterváradnál 1716-ban fénylék először a diadal-díszben. 1717-ben Augustusz' 16-ikán, Pálffy, a Seregnek jobb szárnyát vezérelve, nagy részt vett a Barbarusok' serege' eltörlöttetésében. Majd Belgrád vétetik ostrom alá. 1736-dikban, a Császári seregnek Fő-Vezérévé neveztetvén, Futak alatt táborba szállott; 's a csata-sík' hervadhatatlan babéraisban, Hős-társaival osztozék. Véghetetlen lennék, ha a csata-síkon bajnokoskodó, 's utóbb virágozott Pálffyakról emlékezném. Bízunk! Az idő felderíti még valamely Tudósunk' tolla által, a 16. 17. 18. 's 19-dik század' Hőseit; 's Buday Ferencz' érdemes Hazánkfijának elkezdett nyomain, cél-irányosan fog haladni.

A hely' szüke nem engedi, hogy azokról, kik a Hon' belső polgári kormányán, magas méltóságokban fénylének, egygyenkint értekezsem. Legyen elég a

Pálffyak' dicsőségére megvallani azt: hogy e' jeles Nemzetség, (mellynek egy ága Pálffy Károly' Fő-Kancellarius' érdemei által, a' múlt század' vége felé, R. Sz. Bir. Herczegi czímmel is ékesítettett, *) 's kinek fiját 5-dik Miklóst, 1800-dik évben, mint Generális, Aprilisz' 10-ikén, Vorracionál, a' Francziákat vérben fagyban hagyván, Genua' vidékén mint Bajnokot, golyóbis teríté halva a' földre,) az Isten, Király, és Haza íránt, minden időben valósitott, követésére - méltó hűségéről nevezetessé lett; 's hon-szeretete: a' jelen-század' törvény-könyvei is, háláadó emlékre buzditják a' Magyart. Szép átaljában is fényleni a' Nemzetségnek, de mégis dicsőbb, saját érdemeiben tündökleni. Így diszlek Miklós Nádor, **) majd-nem hitel felett, Istenért, Királyért, 's Honja' boldogságáért, ajánlván-fel életét. Végre a' muhandóság' kénszerítő keze, — az öregség 's munka-súly alatt elbágyjad't erején diadal-maskodván, — sírhalmába dönté a' Nemest, 1732-dik évben, Februariusz' hónapban. Tetemei Malaczkán Ósei' ravatalába, gyász-pompával, örök nyugalomára tétettek.

Ott nyugszik Ó; de virtusain nem vehete diadalt a' sír. Pihenjen hát csendel!
Adjon az Ég, édes Hazánknak, több illy Nemes Lelkét!

Debreczeni BÁRÁNY ÁGOSTON,
Sz. Györgyök Toronál Várnagyján.

*) W. H. O. Minerva. 1815, 2-dik Negyed. 551. lap.

) Már **Magyar Miklós nem élt a' Kösz-Brod czímmel. Hogy vagy **Magyar Nádor**, 4-dik Béla alatt élt azzal cízzel, 's **Ersterházy Pál**tal szakad-u-mag egy időre.

FELSŐ MAGYAR-ORSZÁGI

MINERVA.

Első Füzet.

Januáriusz 1827.

1.

A' Bölcsességről.

Az ember testből és lélekből áll, melly kettő mind a' mellett hogy különböző tulajdonságokkal bir, olly szoros egybeköttetésben van egymással; hogy egyik a' másiktól, csupán csak a' hajál által válhat-el, 's így e' kettő együtt, egymásnak rugóul szolgálván, adja az embernek azt a' lételt, mi életnek nevezetik. A' test tehát csak külső feltétele a' lélek munkásságának, 's a' mit a' lélek gondol és akar elhatározásának végre-hajtására, a' testet mindenkor szabad tetazése szerént fordítja; ugyan azert a' testnek minden tevése és becoe egyedül a' lélek munkálódásának művészségétől függ. De valamint a' test, minden mozdulatait 's cselekedeteit, a' lélek akaratjához és intézetéhez képpent tellyesíti, úgy hasonlóképpen a' lélek is, minden testi fogyatkozásokat, és egyéb' külső bényomásokat hathatósan érezvén; gondolatait 's indúlatait, egyenesen a' test környülállásaihoz szabja. Ha a' lélek vidám, és dolgai, gondolati szerént folynak; a' test is ahoz képpent teszi mozdulataiban készségét és gyorsaságát, úgy hogy a' testnek maga viseletéből, mindenkor kitetszőleg láthatni a' lélek' kedvét vagy kedvelenségét, jó vagy rossz feltételét.

Az ember tehát ezen két össze-alkotott, de egymástól természetekre nézve egészen különböző részekből állván, leg szorosabb kötelességévé tartozik azt tenni, hogy lételeit (mellyben a' test és lélek együtt élnek 's munkálódnak) a' legjobb móddal fel-tarthassa és okosan használhassa, minthogy pedig a' test magában igazgató és vezető okos lélek nélkül, semmi jora sem lehet alkalmazatos, szükségesképpen azon kell az embernek igyekezni: hogy lelkét különös szorgalom és munkásság által, azon szükséges

nemes tulajdonságoknak megszerzésekre és bírásokra alkalmatossá tehesse, mellyeknél fogva az emberi élet valódi becsét és érdemét minden tetteiben kimutathassa. Az embernek igazi neméhez illő élete folytatására, egyedül csak a bölcsesség nyíthat útát, melyre törekedés kinek-kinek kötelességében áll.

A bölcsesség az embernek, nem születésénél fogva vett tulajdonsága; mivel azal meg egy ember se jött ez életre; hanem azt, mint a mesterséges járást és énekést, különös igyekezet és munkásságnál fogva tanulhatni. Ad ugyan a föltévt természet az embernek lelket, melly nemes erőben az észnek magvai, még a származás alkalmával béplántáltatnak; de ha azon természeti ész magvai ki nem kelnek, és a szélesen kiterjedő természetben látható, érezhető és tapasztalható külsőbféle dolgok eszméreteiben nem neveltetnek, bímbőlkből a virágzásra ki nem fejlődhetnek; a lélek csak természeti állapotjában marad, s letett sötét rejtekében heverve, bölcsesség gyümölcsét soha sem teremhetvén, az egész emberi észnek minden dicsősége, csupán az állati kívánságok és szükségek teljesítésekre megkívántató dolgoknak megszerzeshetőségig terjedhet-ki. Az ember ugyan a lélekben elrejtett titkos erőnek az észnek, teremője nem lehet, s a természettől adatott helyett, magának újat nem szerezhet; de annak magvait rejtekeiből felköltvén, az emberi munkásság és külsőb igyekezet által kifejtheti, a külső dolgok bényomásaiból vett kedves vagy kedvetlen érzéseknél fogva nevelheti, az idő és tapasztalás által nemesítheti, a képzeleték s gondolatok össze-hasonlításából kihúzott ítéletekből tökéletesítheti, a tapasztalt dolgok megfontolásai után pedig használhatókká teheti.

E-ből tehetően a lélek, a külső természetben tapasztalható dolgoknak hallások, látások, érzések, és felelőmértékekkel fogva szerzett értelme, gondolkodása, s okoskodása által, a külsőbféle tárgyakkal egymással össze-hasonlítás után tökéletesítheti annyira: hogy a jó és gonosz, szép és rút, igaz és nem igaz, hasznos és káros dolgok között mely belátással külsőbbségeket tud tenni, s azok közül a nyomsóbbakat a érzéseivel egyezőbbeket okosan kiválaszthatja. Az erre megkívántató fontoló és ítéltő tehetségek külsőbfelek, s a milyen bényomások, oktatások, eredeti-képek vagy tárgyak szolgáltatnak az észnek ösztönőül s rugózául; éppen azoknak minéműségjéhez képest való erőben fejlődhetnek-ki, némellyeknél felengösen, másoknál középserűen vagy igen alant, a természettől elhibázottaknál pedig sehogy sem. — Egy Newtonban többet gondol, egy Szokratesben többet cselekszik egy óra alatt a lélek, mint egy Eskimóban száz esztendeig. Amazoknál gazdag és felemelkedett, emennél szegény és alacsony, s az élet valóságos mértéke szerént amazoknál egy óra, emennek száz esztendejével felül.

A léleknek a gondolkodás éppen az, a mi a testnek a mozgás, ha a testnek eszközei hijánosok és gyengék, tökéletes munkát tőle nem várhatni; úgy a lélekben is, ha az értelem és okosság hibáz, bölcsességet nem találhatni. A bölcsesség pedig fő czélja e világi életnek, ettől függ annak érdeme becse és méltósága. E teszi alkalmatossá a lelket arra, hogy a legjobb és hasznosabb dolgokat feltalálhassa; hogy a lelki eszméret szavát szabad akarat szerént követthesse vagy megvetthesse, hogy mindezeket erkölcsi módon és erkölcsi végekre használni tudjon.

A' bölcsesség tehát az észszel lakik a' lélekben, mit a' lélek csak éppen akkor tehet tulajdonává; midőn már a' természetben tett vizsgálódások és tapasztalások után, az emberi élet becsét, érdemét, méltóságát, és okosan használását tárgyzató mély belátású eszméretékből, annyi tudományt és felvilágosodást tud magának szerezni; hogy minden jónak megszerzésére és megtarthatására, minden rossznak elkerülésére 's megelőzésére, bizonyos útakat módokat találni, a' jónak és rossznak követésére egyforma szabadsággal bíró indulatokon uralkodni, 's munkálódásaiban mindenkor a' jobb és nemesebb czélra eljutni, elegendő alkalmas lehet.

Minekutánna már a' lélek, a' fenntebb elő-adott nemes tehetségeknél fogva magának bölcsességet szerezhet, még a' meg nem történt dolgokból is következeket tud kihúzni, 's dolgainak folyamatjában, mély belátású elő-intézei által, hasznos elő-menetelt eszközöl. Az emberi erőt és tehetséget majd felülhaladó, 's csak nem lehetetleneknek látszó dolgokat is, dicső leleményeinél fogva, lehetőkké és végrehajthatókká tudja tenni. Az ég titkaiba felemelkedett lélekkel békéket, 's a' lelki világ megmérhetetlen mélységében vizsgálódik, a' két különböző természetű világokat össze-csatolja, 's bámulásra méltó következeket képzel és formál. A' milliónyi helyeket foglaló 's temérdek távolságra álló égi testekhez olly sebességgel felemelkedik; mit semmi testi erő nem követhet. A' föld temérdekségébe behat, 's a' teremtt dolgokból, másodikk teremléf csinási. Le-ereszkedik a' vizek mélységeibe 's a' tengerek lakossait eszméni tanulja: Az olly kicsinyesű férgesceket, melyek egy lapura millió számra férnek szoroson megvizsgálhatja, 's mind ezekből a' teremtt bölcs művészéget bámolja és csudálja, magát pedig a' mindenek alkotója előtt mélyen megalázza. Ez élet minden viszontagságaiban, mind a' fjáldalmakban és szenvedésekben, mind a' világi jónak bővségeiben és gyönyörűségeiben, egy okos léleknek méltóságához képpet egyenlő mértéket tud tartani; 's valamint amazokban el-nem csügged; úgy emezekben ki nem csapong és el nem merül. Így ezen nemes tehetségek, a' világ eszméreteiből szerzett és össze-gyűjtött mély tudományok 's tapasztalások; összeven véve tézik a' bölcsességet, vagy az emberi élet' okosan használásához megkívántató tudományt.

A' bölcs mindég helyebb hat a' dolog külső színénél és a' történeteknek látszó jelenségeknél, belátásával felfedezi a' dolgok erkölcsi mivoltát, a' lehetőséget a' lehetetlentől, a' képaletet az eredeti valóságtól okosan megtudja különböztetni, a' természetben találtató eszméret alá vehető dolgokat, mély belátással és figyelemmel vizsgálát alá veszi, 's addig nyomoz tapogat, próbál, míg azokat az emberi Nemnek különös hasznára nem fordíthatja. A' bölcs azon sok füveget és plántákat, föld- és kő-nemeket; melyeket mások érzéketlenül taposnak; az embereknek kimondhatatlan javokra különös használhatókká tudja tenni, egy szóval mind untalan arra czéloz és törekedik; hogy az emberi Nemet minden tekintetben nagyobb-nagyobb tökéletességre juttathassa, magát pedig világ igaz hazafiának lenni bébizonyíthassa.

Az emberi Nemnek mostani fényes állapotját egyedül a' bölcsességnek köszönhetni, a' vak butaságban feintott szemeket; e' nyitotta-fel. — A' csavargó és vándorló életből; e' vezette társasági életbe, — a' vad indulatokat e' szelídítette-meg, — a' mézitelenséget e' ruházta-fel, — bizonyos élet-nem módokat, e' talált, — a' szántás, vetés, sütés,

főzés, és az idő mostohasági ellen okosan élihetés, ez által vezetett-bé, — a kő-
veknek érzékké fordításokat, 's az érzékből különböző hasznos eszközöket és szer-
számokat, majd úgy lehet mondani e' teremtete-elő, — a' vízeknek bátorsággal járha-
tásra; o' talált módot, — a' társasági élet' feltarthatására e' szabott okos törvényeket, —
az egymástól bátorságban és békességben maradhatásra; ez állított-fel hasznos polgári
rendeletet, — a' földnek eszméretlen részeit e' fedezte-fel, — a' teremtő természet urá-
nak eszméretére e' szolgáltató alkalmatosságot, — mind ezeknél fogva, az élet' oko-
san használására e' tanította-meg az emberiséget.

A' bölcsesség kétféle, ú. m. külső-természeti, és belső-erkölcsi. A' külső dicső
találmányú embereket, kik hasznos leleményeiknél fogva; az emberi Nemzettel még
hálálhatatlan jöltévőségjüket éreztették; semmi esetre sem lehet a' méltán érdemlő bölcs
nevezettől megfosztani. A' mennyiben a' testnek a' lélekkel szoros egybe-köttetése
vagyon; a' külső természetnek a' belsőhöz; szinte oly mértékű befolyása van. E' sze-
rént az élet' feltartására, 's okosan használására szükségesképpen megkívántató bölcs ta-
lálmányoknak szerzői; szinte úgy a' bölcs léleknek mély belátása által gondolhatták-ki
és állíthatták-elő, az emberi elmét csak nem felülmúló hasznos találmányúkat; va-
lamint az erkölcsi bölcsnek, a' lélek' felvilágosztatására és szív' kipalléroztatására haszonnal
szolgáló bölcs-tudományokat. Mert mindegyiknek lelkébe, különös hathatósággal kel-
let az égi öröknek az isteni szikrának sugározni, 's akkor lehetett mindegyik oly fel-
emelkedett gondolkodású; és mély be-látású, minél fogva az egész emberi Nemzetre
különös hasznót terjeszthetett-el. Így a' külső hasznos dolgoknak 's remek műveknek
feltalálói; szinte oly méltán bölcsnek nevezethetnek, valamint az erkölcsi bölcsnek,
csak hogy megkülönböztetéssel.

A' külső bölcsnek között ilyenek voltak nevezetesen Tubálcain vagy Vulkan, ki
a' kőből legelőször vasat 's egyéb érczet olvasztott, az érzékből pedig különböző
szükséges eszközöket és dolgozó műszereket adott az emberek' kezeibe, ennek talá-
mánya csak nem második teremtésnek tekintethetik; melyért is az akkor élt embe-
rektől Istenségre emeltetett, 's még a' Sz. frás is, mint különös találmányú bölcslet
feljegyzésre méltónak ítélte. — Minerva, ki az idő' mostohaságait meztelen állapokban
szenvedő embereket felruházta. Ezen bölcs Asszony találta-fel legelőször az állatok
izőreiből és plánták héjjaiból lehető fonás, szövés és varrás módját; minélfogva az
embereket különbözőféle öltözetek' készítésére megtanította, szelíden érzésére szoktatta, a'
ipolás' mesteriségét; és az olaj-fának hasznosítását is feltalálta; 's a' régebb világban böl-
csesség Istén asszonyának nevezetelt. — Czéres, ki a' gabonyféle szemeknek 's ma-
goknak össze-törését, vagy liszté csinálását feltalálta, 's abból pogácsákat 's pép-forma
eledeleket legelőször készített. E' tanította-meg az embereket étel-főzésre és kenyér-sítés-
re; míg ez, azt a' módot fel nem találta: csak mákkal 's egyéb szemekkel és magokkal
természeti nyerseségjekben éltek; de azután az élet' feltartására hasonlóbb mód közön-
ségesse lett, 's apródonként nagyobb-nagyobb tökéletességre vitetett. A' régiektől ez is
Isteni méltóságra emeltetett. — Triptolémus, ki a' szántás-vetés' módját feltalálta. E'
találta a' kemény földnek művelésére megbecsülhetetlen hasznú műszereket, 's a' ter-
mentvényeket, melyek az előtt csak némely tartományokban természetén vaden, az

mindenfélé elterjesztette és hazaivá tette, 's ennél fogva az embereket társasági életre szoktatta, itt vetteltelt-meg a' társaságnak talp-köve' mert annak előtte az emberek csak vándorlók voltak, egyik tartományból a' másikba jártak keltek, a' hol élelmeket jobban megszerezhettek. — Trismegisztus, ki az emberi hangokat legelőször kiczimerezte, a' szókat lefestetvén a' beszédet láthatóvá tette, 's útát nyitott az embereknek arra; hogy gondolatsikat szárnnyra bocsájthatván a' világgal közölhettek. Ezen Isteni találmánynak becsét szabni, e' világra befolyását kimérni, 's következeit felvetni még ez ideig senki sem tudta. — A' Zoroásternek csillag vizsgáló bölcsék, kik az ég boltozatján függő 's temérdek távolságra álló égi testeknek állásaikból 's forgásaikból, mint titkos jegyekből, kiolvasván a' természet alkotójának megfoghatatlan bölcsességét és méltóságát: a' felvethetetlen századokig csak babonás balvélekedésekben tévelygett embereket, annak tiszteletére bírták, és az égi testeknek távolságjokat, nagyságjokat változó forgásaikat kimérték és számba-vették, a' szakadatlan idő-folyásának bizonyos osztályokat, szakaszokat csináltak, 's az embereknek mindennapi foglalatosságokban közhasznóra fordították. — Dédalusz, ki az építés' módjának legremekebb részét, a' bolt-hajtás' mesterségét feltalálta, mit annak előtte, hogy a' levegőben megragasztott kövekből fedelel hajtani lehessen; az emberek egészen természeti lehetetlenségnek tartottak. Ez méltán érdemes arra; hogy az emberi Nem tűz ellen való pártfogójának neveztesse. — Kolumbus, ki a' földnek, egy sok ezeredekig esmeretlenül volt részét, ezer veszedelmek között tett hosszúsas tengeri útazása által felfedezte, 's annál fogva az embereket egy egész új világgal megismerette, 's természetből esmereteiket bővítette, most egy közönséges hajós legény névéről Ámerikának nevezetik.

Ezen elő-számlált eredeti találmányú külső bölcsék után, kik az emberek tudomnysit jeles találmányaikkal szélesítették, 's sorsokat sokkal jobbakká tettek; vagynak még számos kisebb rendű találosok is, kik az előszámláltak' nyomai után, az útát járhatóbbakká 's tkéltetesebbekké tették; de már minden ezek-után feltalált tudományos dolgok, és kézi-mesterségek, csak következőek voltak. Mert könnyű volt már a' Tubálkain durva ércze után, hajszál vékonyságnyi arany és ezüst munkákat készíteni. — A' Minerva darócza vére után; papíropot csinálni; tuskabarká helyen mármé-
kat készíteni. — A' Czeres soványan gyűrt pogácsája után; pítész tisztből franczia tésztasüteményeket készíteni. — Trismegisztus után; a' nyomtatást feltalálni. — Az első csillag vizsgálók után, az égi testek forgásait 's állásait jobban kitanálni, és órákat készíteni. Már ezen későbbi jobbító bölcsék, az elsőkhöz csak éppen úgy vétethetnek: mint a' hold világossága a' nap fényhez; mit amaz, emettől kölcsönöz; de azért külön-jóság a' természetben, 's így a' későbbi találmányok is, az emberi Nemnek megbecsülhetlen javára 's hasznára vagynak.

Az erkölcsi bölcsesség, a' külsőtől éppen annyiban különbözik; mennyiben a' lélek a' testnél nevesebb és becsesebb. Az erkölcsi bölcsesség által pallórozódik és művelődik ki a' lélek annyira; hogy a' porból egészen az Istenségig felemelkedhessék. E' vezetete-bé az emberek közös a' társasági élet feltarthatására szükségesképpen megkívántatott leghathatósabb eszközöket, a' hátszer próbált ésből származott okos törvényeket, szüllyek minden magános ember' javát; úgy öszve-illeték a' társasággal; hogy jussaira

néve ki-ki megelégedhetett, a' többség haszna és boldogulása pedig csálthatatlanul elő-mozdított. Külömben az emberek, az élet' okosan használására, minden hasznokat hajtó bölcs találmányaik mellett sem juthattak volna, 's belőlök nem rendes társaságok és egyes közönségek; hanem csak egymást pusztító ellenséges csoportok formáltattak volna. Az erkölcsi bölcsök vetették hát meg annak talp-kövét; hogy a' külső bölcsök találmányai, a' társasági élet' okosan feltarthatásánál fogva egész bátorságban használatosokká tételhettek.

Illyenek voltak a' régibbek között Mózes a' Zsidók' törvény szerzője, ki a' maga Nemzetének mind polgári mind erkölcsi törvényeket szabott; melyeknek talp-kövét olly mélyen letette: hogy épületei mái napig is fenn-állanak. — Szólon, az Athénei bölcs törvény-szerző; ki a' világtól megismeré hét bölcseknek egyike volt. — Likurgus, kit szerzett törvényei, az egész világ előtt nevezetessé tettek. — Zaleukus és Kharondas, kik a' bölcs Pithagorásnak oskolájából kikelvén, az emberi Nemnek hasznos törvényeket szerzének. Vagynak számos újabb törvény szerzők is, kik szerzeményeikben kimutatott bölcsességeknek különös jelenségeit adták.

Ezen erkölcsi bölcsök, hogy az általok szerzett polgári törvényeknek megtartásokra az embereket annyival inkább reá-bírhassák; hogy azok egymásnak, nem csak hogy veszedelmet ne okozzanak; de még okozni se szándékozzanak, és hogy a' gonoszságok' követésében, ne csak külsőképpen akadályoztattassanak; hanem hogy benne nemes indulatok gerjesztvén, a' törvények' megtartásokra ön magoktól is alkalmatosok légyenek, 's egymás eránt viseltetni, a' ki szabott törvények szerent igyekezzenek; még Isteni találmányokkal telyes erkölcsi törvényeket is szerzének, melyeknek bölcs rendszabásánál fogva a' szívek kiformáltatván 's megnemesítettvén; az indulatokon uralkodáshoz is szoktattassanak, hogy ne csak a' törvény erejénél fogva kényszerítésből és a' büntetések' félelmétől; hanem nemes indulat érzésből önként is tellyesthessék igaz emberi kötelességeket. Ezt cselekedték a' Zsidóknál Mózes, — a' Görögöknél Szokrates, — a' Rómáiknál Horáciusz és Seneka, kik minden lehető útatok módokat arra fordítottak; hogy az embereket szelid nyájasokká, alázatos engedelmessekké 's tisztá erkölcsökké formálhassák; hogy az emberi élet talp-köve az Isteni és felebaráti szereteten vetvén meg; az emberek egy okos lélekhez illő, 's az emberi Nem' érdemének és becsének voltaképpen megfelelően igaz életet folytathassanak, 's valamint egyenként tulajdon javokat; úgy a' társaság' közboldogságát is sikerrel elő-mozdíthassák. Mert láták azt, hogy az akarat szentsége nélkül, a' törvények szentekké nem maradhatnak. Nemes ösztön és jó erkölcs nélkül a' törvények csak annyiban vétetnek, mint a' vak előtt az égő fátyka, vagy a' süket előtt a' hang, — a' ki, mit használni nem tud' érzékellen szokott eránta maradni.

E'béli belső nemesítés által (mit az erkölcsi bölcsöknek köszönhetni) tiszteletben tartattak a' törvények, 's azoknak tartalékjaihoz szabván az emberek magokat; lett a' rendes társasági élet, melly igen sokféle és különböző; de mindenütt és mindegyik Nemzetnél az Isteni és felebaráti szeretet 's társasági élet' rúgója. Ezen sokféle szertartású 's rendszabású társaságoknál fogva, az erkölcsi bölcsesség is elágazott és származott, sokaknál nem az a' bölcsesség, a' minék kellene valósággal lennie; minél fogva magok

a' bölcssek is igen különböző vélekedésük lévén, a' bölcsességet abban keresik, és abban akarnák mutogatni: mit nem is érthetnek, mi az emberi elme megfoghatásán sokkal felül van, és a' miről esmértséget szerezhetni természeti lehetetlenség, a' lehetetlenségeket pedig, mint a' lélek erején sokkal felül valókat; minden igyekezet 's törekedés mellett sem lehet lehetővé tenni, kivált a' lelki világot érdeklő dolgokban; mellyekről az ember maga magának valóság képében képzeteleket formál, és a' megfoghatatlan titkoknak vittatásokban a' lélek' bölcsességét fitogtatni erőlködik.

A' lélek szabadon gondolkodhat, 's a' soha nem látott és előtte egészen megfoghatatlan tárgyakról is ezer milliónyi képzeteleket formálhat 's költhet magának; de mind azok csak húságok, és a' megfoghatatlan 's megvárázhatatlan semmihez hasonlók; ha a' felvett tárgyakról bizonyosokat nem tudhatván azokat esmértségébe nem veheti, és természeti valóságokban nem használhatja. Az emberi lélek esmérő tehetségeinek bizonyos lát-határja vagyon, a' hol az érznek, mely alázatossággal megkell állni; 's mihelyest e' lát-határon csak egy hajszálnyit is killyebb lép; már mindenek megfoghatatlanként előtte, 's minél jobban erőlködik a' belátásra; annál kevesebb valóságra talál, és a' mit eddig valóságnak tartott; abban sem bizonyos többé. A' tiszta bölcsesség abban a' lélekben találtatik; melly a' lát-határon mindég belől marad, 's a' gondolatok tárgyai megválasztásában, csak éppen azokra fordítja figyelmét; mellyek az életnek okosan és haszonnal folytathatására, a' legzükségesebb esmértek' megszerzését kívánják. Mert a' nehézségek tévelygő útjaiból, szószál hasogatással soha sem lehet kiverelkedni, a' különböző 's habozó vélekedések' keringőivel, oly bizonytalanságok' örvényeibe ragadtatik az ember; mellyek egészen meglábolhatótlanként, 's az embert csak a' kétségnek és hitetlenségnek köszirtjaira kapaszkodtatják, mellyeken megállapodni nem bátorságos, vissza-tekénteni pedig irtóztató.

Mit használtak még eddig az előttünk tudva lévő bölcselkedőknek mesterséges gondolataik, 's tekervényes írásaik? ki tudott még a' láthatatlan és megfoghatatlan dolgokból valóságokat elő-mutatni? Még a' látható dolgok is milliónyik, mellyekről az ember, egy áttalában semmi bizonyosat sem tudhat; hát az egészen láthatatlanokról mit mondhat akkor az ember? számtalanok gyötrelmék már nyomorúlt elméjeket azokon, mellyeket az embernek tudni sem szükséges, felette sokan vagynak, kik gondolkodás' és itélésbeli különbözőségeikért, egymás eránt halálos gyűlöletességgel viseltettek, egymást gúnyolták, kárhoztatták 's éltetől is megfosztották. Miért? és mi ok indíthatta őket a' megromlottságra? — a' mély tudatlanság, az egygyűű elmétlenség, mely az embereket, a' hányan voltak, annyi felé kapkodtatta, 's azon veszekedtek, a' mit egyik sem értett, és senki sem is fog tudni. Csak az egy Szokrates volt még az az igazi ember, ki a' maga emberi bölcsességét azzal bizonyította-bé; hogy a' látható és megfogható dolgokon kívül semmit sem tud. Már Protagoras mindenekről kételkedett, és az egész természetben semmi bizonyosat sem talált. Nauszifanes, hogy semmi bizonyos nincs; azt tökéletes igazságnak hitte. Parmenides pedig ha hogy valami van is; azt mindegynek tartotta. Zénó még azt az egyet is eltágotha. Így amazok az emberek szeméit bé kötötték, hogy semmi bizonyosat se láthassanak, emez pedig szemeiket is kitolta;

hogy tellyességgel semmit se láthassanak. Tudós világunk' könyv-tárjai, többnyire, és leginkább csak ilyes elmfuttatásokkal vagynak eltelve.

Nem abból áll lát' a bölcsesség, hogy a' rövid látású lélek, a' megfoghatatlan dolgok természeté kinyomozásában, minden következés nélkül nyargalódzék. A' bölcs ember mindenkor csak azokat választja gondolatai' fő-tárgyaivá: melyeknek esméretek nélkül, mint igazi ember és világ polgárja elnem lehet. Előbb való neki a' tapasztalható és felelmérhető tudomány; a' bizonytalan sokat tudásnál, — többre becsüli a' szükségét; a' drága csudálatosnát, — a' hasznos esméreteket, a' ritkán használható fényességéknél. — Éretlen esméretekkel soha sem elégszik meg, — egy tárgyról a' másokra, idő előtt soha sem siet, — a' megfoghatatlan dolgok' természeté kitanulásában; soha sem fáradoz; hanem csendes megfontolással a' folyvást munkálódással, szüntelen életének fő czéljára törekedik, mellyen a' maga, és ember társa' boldogságát 's nyugaldalmát megelégedéséig elérhesse. Ohajtásai 's kívánságai mindég olyanok, mellyeket okossága 's igyekezete által bételleyíthet, a' képzelet' játékában nem gyönyörködik, minden feltételének előbb a' végét vizsgálja 's fontolja; azután fog kezdetéhez, a' mellyekkel testi és leliképpen bir; azokat gyakorolja 's jó végre fordítja, a' hirtelenkedéstől iszszonyodik, 's egyedül csak az okos mérsékléstől engedi magát vezetetni.

Az tehát, az igazi bölcs, ki minekutánna lelkét a' világban tapasztalható dolgokról, tudományos esméretekkel feltudja világosítani; bölcsességének vezér- csillagát az egyenes szívűséggel járó jó akaratot is változhatatlanul maga mellett tartja; 's egyedül arra törekedik; hogy a' jó mellett a' lélek híven megmaradhasson. Ezen nemes tulajdonság az, melly virtusnak nevezetetik és a' bölcsességgel szakadatlanul együtt jár, 's érdeme és becsé magában mindég csatlakoztatva tartja. Ez által tarthatja fel az ember neméhez illő méltóságát, 's cselekedeteinek csupán csak ez adhatja meg a' dicséretes nevezetet. Árisztippus és Árisztoteles a' bölcsességtől vett nyereségjeket abban helyezteték; hogy az, önéiket a' törvényeket egészen szükségtelenékké tette, 's a' melly vétkek dolgok' követését, mások csak félelemből hagyták-el; ők azokat önként kerülték, 's nékik az ő megtisztált okosságjok, tiltó és parancsoló törvényül szolgált.

Az igazi bölcs ember' akaratját, valamely dolgának végre-hajtására, soha sem jutalom, jó reménység, félelem vagy büntetés szokta lelkesíteni; hanem az a' nemes indulat, az a' jóra törekedő ösztön, melly a' nemes szívnek közepén van, és a' lelket a' szép, jó, és nemes czélokra ingerli, melly a' jó cselekedetben Isteni gyönyörűséget tud érezni. — A' bölcs, az akarat' forrását felkeresi, és azt megnevesíti, ennél fogva változhatatlanul csak a' jónak követését választja, a' jó lelki esméretet megőrzi és szüntelen vigyáz az indulat-érzésekre. Mert az érzés az indulatnak legelső szikrája, egy szikra egész várost hamuvá tehet, egy nemtelen érzésből eredt indulat, millió embereket porba temethet. Az a' szikra, mellyet Görög Ilona' szépsége, a' Páris szívében gerjesztett; tíz esztendeig üntözte vérről Trója' környékét.

Ennél fogva, minthogy a' kívánságok' 's indulatok' tárgyazásai egyenesen csak a' gyönyörűségek, mellyeknek a' természetben ezer meg ezer forrásai vagynak; és azok nem mindegy formán tiszták, jók, és hasznosok, sőt gyakran a' legveszedelmesebb következtéseknek kútfői; tehát azokra néve a' bölcs embernek okossága, mértéket szab,

mit az indúlatai soha által nem hághatnak, 's hozsonnal él a' gyönyörűségekkel, a' nélkül hogy azokból valamely rossz reá következhetne.

Az indúlatokon uralkodás a' bölcsességnek azon talp-köve; mellyen az emberi bölcsességet építeni lehet. Mert a' tudományok csak készültek a' cselekedetekre, a' jónak és gonosznak esmérte csak eszköz, a' bölcsesség célja pedig maga a' jó cselekedet, mit indúlatokon uralkodás nélkül nem lehet bizonyosan követni. E' szerént minekutánna már a' lélek a' bölcsességnek birtokába juthatott: könnyen tellyesítheti mind azon kötelességeit; mellyeket a' bölcsesség magának fő czélul kitésen.

Erre nézve a' régibb bölcsék között, sokan olly balvélekedések és olly nem bölcs-höz illő feltételűek voltak; hogy az emberekből az indúlatokat kiirtani is törekedtek, és minden módon azon voltak; hogy a' természetben erőszakot végyenek és vétessenek: azon oknál fogva, hogy a' társaságban az emberi indúlatok legveszedelmesebbek; mivel a' harag gyilkol, a' fősvényesség kegyetlenkedik, a' nagyra vágyás pusztit, a' szerelem emészt, a' telhetetlenség pedig mindennemű gonoszságoknak elkövetésére készen áll. Helytelenül; mert az indúlat az emberben, éppen az, a' mi a' szél a' természetben. Amaz az embert élesíti, emez pedig a' világot lelkesíti. Szélek nélkül e' világ egy éketlen rakássá válna, indúlat nélkül pedig az ember egy tunya sa ember lenne. A' természet alkotója, azért hogy a' szélek ollykor ollykor sok károkat okoznak, meg nem fojtja; hanem céljokra igazítja; hogy szenvedhetetlen károkat ne okozhassanak hanem inkább megmagyarázhatatlan hasznokat fűjjanak. Az emberi Nemnek éppen e' szerént kell indúlattal bánni, ne engedje indúlattit elfajdlni; hogy veszedelmet okozhassanak; hanem kikell őket mivelni hogy hasznot hozzanak.

Éppen azért adatott a' léleknek az okosság, hogy az indúlatokat mérsékelje, 's még a' cselekedet-előtt megfontolja a' feltétel kiütését, 's a' minek ártalmas követke-zését látja, né engedje a' testnek végre hajtani. A' ki engedetlen szolgáját úgy fenyegette; hogy: most megvernélek ha nem haragudnám; az azon tettevel bé-bizonyította bölcsességét, mivel indúlattján uralkodni tudott. Ellenben Augustus egy ütközet elvesztésén való bújában meggondolatlanul falba verte fejét. — Nagy Sándor bosszújában kezesitől szörta haradját. — Szapóba szorolva megváltatésekor vízbe ölte magát. Egyik se birt bölcsességgel mert indúlattjokat nem tudták mérsékelni, ha indúlattjoknak sebességét idővel és okossággal csak kevésé is késleltették volna; ostoha tetteikkel; indúlattjok elfajultságának kárhozatos példáját, hátra nem hagyták volna.

Az indúlatok elfajulásának eleit lehet venni nemesítéssel; az ember természete szerént jó, de a' rossz nevelés szoktatás által elfajulhat, igazítással pedig helyre lehet hozni, 's nemes-céljának követésére bírhatni. Ha a' vadfiakat jó gyümölcs természetse, a' vad dühös állatokat szelid szokások tartására kényszeríteni lehet; hogyan lehetne az ember olly hajólhatatlan és rosszban megátalkodott; hogy tulajdon jó természetét, mit elfajulásánál fogva csak levetkezett, ismét tulajdonává ne tehesse? A' jó akaratnál 's igyekezetnél fogva, minden rossz indúlattot jóvá lehet formálni, a' haragot szelidségre, a' bosszú-állást jótéviségre, a' nagyra-vágyást kivivelt elmésségre 's nagy-lelkűségre, a' gazdagság kívánást dicséretes szorgalmatosságra, a' bujáságot nyájás szeretetre lehet fordítani; mihelyt a' szem-mutatásának és az iny csiklándozásának eleibe tétetik az értelem

's okosság, mihelyst a' becsületre-vágyás és virtus-szeretete, fellyebb tekintetik a nyereség 's gazdagság kívántságánál.

Eppen abból áll a' bölcsesség, midőn az ember annyira el tudja magát ez élet' haszonnal-folytatására készíteni, hogy indúltnak nem rabja; hanem méltóságához illő uralkodója és parancsolója tud lenni. Nincs annál gyávább és útálatosabb szolgaság: mint midőn 's ember magát indúlát' rabjává teszi; 's meg nem tudja jól gondolni, hogy mennyivel derekabb a' virtus szárnyain az Isteniség világosságig felemelkedni; hogy sem a' sunda vakoskodásnak setét tömlőszében, bilincsekkel lekötözött rabmódjára nyomorogni. A' természeti bölcsesség a' legtisztább bölcsesség, melyre az emberi lélek, a' kifejtődés által naponként és idő szakaszonként készülgetve, 's mint meg annyi lépcsőkön fellyebb-fellyebb léptetve eljuthat. Az egész emberi bölcsesség csupán oda terjedhet-ki; hogy az ember megtanúlja, és feleléri azon kötelességeket mellyeknek teljesítéseknél fogva, magát az életben boldogjává teheti, a' mi az okosságtól vezéreltetett életnek legfőbb célja. A' boldogság alatt azt lehet érteni, midőn az ember, az illendőség és becsület útjáról elnem távozzván, oly megfontolva és értelmesen tudja minden dolgait vinni; hogy tetteivel, a' midőn magának hasznot csinál, másokkal is jót érezteszen; magának 's hozzá tartozóinak tartásokra a' szükségig elegendő vagyont szerezhessen, polgár-társainak szeretetekre magát érdemesítvén, csendes békeesség életet élhessen. Ennél több és nagyobb boldogságot ez életben nem találhatni. Ehez járul ugyan a' mértékletes józan élet, hogy egységét 's testének tartósságát annyival inkább feltarthassa; de már ennek a' bölcs emberben multhatatlanul meg kell lenni; mert a' mértékletlenség csak a' hitvány kis lelkei tulajdonság, kik az éss-okosságnak hasznáról semmit sem tudnak.

A' bölcs ember nevezetére csak az érdemesítheti magát; ki e' következendő rendszabásokat sinór mértékül tartja maga előtt: ú. m.

Soha se képzelen 's gondoljon magáról többet a' valóságánál. — A' mások pusztá igéreteire magát ne bízza. — Minden dolgaiban csak a' valósághoz képest tegye 's intézze lépéseit. — A' másokról ítélésben vigyázó és tartózkodó legyen; mivel a' mások megszólítása többnyire bosszúállást szokott maga után következtetni. — A' hazugságot és tettetést távoztassa, hogy hitele és becsülete csorbúlást ne szenvedjen; száján egy szót se bocssáson-ki addig, míg nyelven az okosság meg nem fontolja. — Az igazságot fessegetni nem kell; ha csak annak kivilágosításához tökéletes erővel nem bír; mert különben, a' legszerencsétlenebb következeseket vonja magára. Sz. Pál szerent nagyon igaznak lenni; szinte oly veszedelmes, mint nem igaznak lenni. — Magának bírója sohase legyen, mivel annál fogva keresetbéli jussát elveszti. — Egy feltételt se állapítson-meg szoros megfontolás nélkül, és azután a' meillett áthatatosan maradjon, 's minden erejét tehetségét 's szorgalmatosságát annak kivitelére fordítsa. — Hivataljában az igazságtól, gazdaságában a' rend és szorgalmatosságtól, társaságában a' tiszta hiveségtől soha elne váljon. — A' bő beszédőtől ilya magát, mivel azzal csak magát unatja. — Hirtelen hívó ne legyen, mivel azzal csak azt bizonyítja; hogy nem bír elegendő ítélő tehetséggel. — Többféle dolgokba ne kapjon; mivel egynek jól kivitele is nehéz. A' sok felé dőlöngöző ember magába leszo-

kott sorvadni, 's más se támaszkodhat hozzá. — A' mivel nem bír, azzal ne dicsekedjen; mivel annak kimutathatásában azután erőltetni kell magát, minden erőltetést pedig szakadós szokott követni. — Társalkodástól magát félre vonó ne legyen; mivel az olyan rendesen kevélységgel szokott vádoltatni. — A' kevélységnek még csak jelét sem kell mutatni; mivel a' kevély mindenek előtt útatlatik' gyűlöltetik, 's még ártatlan korában is veszedelmet vonnak nyakára. — Alázatos legyen, mivel az a' becslő tekintet, az a' mérsékelt csendes magaviselet; mellyel mások eránt magát kimutatni tudja; még az ellenséges indulatúaknak sziveket is megnyeri, a' bosszú-állókat lecsendesíti, 's maga eránt mindeneket szeretetre gerjeszt. — Mértékletes legyen, és a' megelégedésre minden lehetőséggel szoktassa magát, mert akármely szempontból vételtessen is fel az emberi boldogság; annak kútféjét csak a' megelégedésben lehet feltalálni. A' ki ebből meríthet, nyugodalmat iszik magának, és éleri azt, mi után az emberek nagy nyughatatlanossággal törekednek, és még sem lehetik-fel; t. i. a' csendes békességben nyugodt elmével élnetést. A' megelégedő embert semmi rosz kívánság sem emészti, őtet az irigység nem győtri, a' nagyra-vágyás nem ösztönözi, semmiféle kicsapongásoktól nem hurcoltatván elméje, lelkében mindég csendes, hivataljában 's foglalatosságában tökéletes. Az ilyenek barátságába, akárki is bátorsággal adhatja magát, pörét mint védnek egész bizodalommal nyújthatja, mint Birónak megítélés végett csalatkozás nélkül elő-terjesztheti, 's czélját benne mindenkor tökéletesen éleri. — Embert szerető legyen; hogy a' hozzája folyamodó ügyetlen szükségét érezőknek, minden Nemzeti 's vallásbéli személy választás nélkül, tőle telhetőleg segedelmekre nyújtsa jöltévő kezeit; hogy jöltévősége ne csak atyafaira, barátira 's esmérőseire torjedjen-ki; hanem akárkire a' ki ember és szerencsétlen. Mert a' ki csak házat és véreit építi; az még az emberiségnek csak alsó lépcsőjén áll. A' bölcsnek, vagy az igazi embernek, világ hazafiának kell lenni; hogy ne az tessen ki tetteiből: hogy ő ez, vagy amaz Nemzetből, ezen vagy amazon valláson lévő; hanem hogy ember, és jót is emberrel tett. Diogenes azt tartotta, hogy az ember a' maga Istene eránt tartozó tiszteletét, 's kötelessége' tellyesítését; semmiben sem mutathatja meg inkább: mintha a' szerencsétlennek vagy egyéb szükségűeknek segédméré fut, 's azzal jöltévőségét éreztetheti.

Mind ezekből csak az a' tudomány, hogy az ember bölcsesség nélkül nem lehet igazi ember, a' bölcseséget pedig, ne azon fellengős mesterséges tudományok' megtanulásában keressék az emberek, mellyeknek hasznokat semmi tekintetben sem vehetné; hanem az emberi élet okosan használásában, mellynél fogva az élet, ha nem boldog-gá is, de legalább tűrhetővé tétethetik. Ha a' világ nyelvét, 's tudományát össze-tanúlja is az ember, de élni való észszel nem bír, a' társasági életben megkívántató emberekkel bánás 's társalkodás módját nem tudja, vagy tudni nem akarja: az ember nem bölcs, hanem csak egy gyáva, és az emberektől különböző, lelki világban-képzelőző szánakozásra méltó szerencsétlen.

A' bölcs embernek tudni kell, 's szükséges is mindazokat tudni, mellyek csak emberi dolgok, a' bölcs embernek szívében pallérozottságnak kell lenni; de a' társasági élethez szükségesképpen megkívántató maga alkalmaztatásbéli tehetségekkel is kell birni. Jó az, ha tudja az ember hogy hányféle Nemzetek lakják e' földet, hány

különböző vallások találatnak az eddig esméretes földrészekben, mi az Istenről tanító tudomány foglalatja, mi a bölcselkedés tudománya, mi a földmérő, mi az orvos, hány mértföld a Naptól a hold, attól a föld, a földtől a Jupiter nevű föld, attól meg a Hercules csillag földje? De a bölcsesség, az igazi emberi bölcsesség, az erkölcs és élet tudományból tanulható, s midőn tudja az ember azon szükségesséket, melyek az igazi embernek életbeli kötelességeivé tétettek: cselekedettel mutassa meg tudományát és értelmességét, s a szerént folytassa és okosan használja életét; hogy nem csak magá tiszteletesen és becsületesen megélhessen; de még másokat is boldogíthasson. Ez az igazi emberi bölcsesség!

Csontos István.

2.

Bécsi Tudósítások.

Türedék levelekben.

Igen is, barátom; talál a lélek Bécsben elég eledelt magának. Képzeld magadnak egy térséget, mellynek kerülete $3\frac{1}{2}$ Német mértföldet, fekvése 8612000 négysszegű fölt tesz. Ekkora helyen fekszik ez az óriási város, melly hajdan egy nagy folyóvíz emeltett álló magas helyen csak falu volt, most pedig 33 kül-városai vannak, s összes lakosai a benne lévő katonasággal együtt, a legújabb össze-számolás szerint 255000-nél többre mennek. Mi tetszik nekem leginkább a fejedelmi városban, — hogy ebbéli kivánságodat kielégíthessem — röviden s ha lehet, nem unalmasan — leírom.

Bécsről azt jegyzem elsöben is meg, hogy 470 Bécsi lábbal fentebb helyen áll, mint a Közép-tenger. A város gyönyörű helyzete, mellynél fogva Európában majd minden városokat felül halad ide-jöttömkor legelőször tűnt vala szemeimbe. Nyugotról szépen látszanak a bástyáról a Leopoldsberg és Kahlenberg nevű hegyek, valamint egyéb csinosan épült faluk' főjelöl épületei is. A bástyanak e részén van az úgynevezett Paradicsom-kert, hova hová a Bécsi csinosabb nép sétálás, oszonnálás és a szép muzsikában való gyönyörködés végett kijárni szeret. Itt, barátom, a sűrű csoportokban sétáló nép senkire nem ügyel azért, hogy valakit megszólíthasson, melly gyöflöletes szokás a kisebb városokban — a mint tudod — szeltiben uralkodik. Hanem mivel a fény-üzésben nagyon szeret vetélkedni, leginkább azokat nézi jobban meg, kiket vajamelly szembetűnő módí-ruhát vesz-észre, hogy máskor ő is hasonlóban jelenhessen-mag a sítán. — Tetszik nekem e városban különösen az is, hogy midőn Ká-

vé-házba megy az ember, ott tíz tizenkétféle újság-levelet is olvashat; p. o. a' Wiener Zeitung-ot; a' Handels-; a' Conversations-Blatt-ot (ez már megszűnt); a' Wiener Zeitungs-; a' Sammler-t, a' Theater-Zeitung-ot; a' Journal de Frankfurt-ot; a' Wustfällische Zeitung-ot; az Allgemeine-Zeitung-ot; az Oesterreichischer Beobachter-t, 's a' t. Az elsőről méltó megjegyznem; hogy az már 1701-től fogva jön-ki. Nagyobb Kávè-házakban mindegyik újság két példányban van meg, hogy egyszerre annál többen olvashassanak. — Nem kevésbé voná magára figyelmemet az itteni Cs. Kir. Könyv-tár és Olvasó-Cabinet, hol éppen most *Marmontel* munkájának olvasásában gyönyörködöm. Erkölcsei elbeszéléseit nagyon szeretem; ártatlan finom ízlést és természeti légy érzéseket látok bennök. Falun lakol, és érezni-tudó fiatal vagy, lássd azért a' mit ide „*Le Scruple, ou l'Amour mécontent de lui-même*” című elbeszéléséből kiírok: Je vois quelquefois notre Pasteur, à qui j'enseigne la morale, je cause avec des Laboureurs plus instruits que tous nos Savants, je donne le bal à de petites Villagoises, les plus jolies du monde, je fais pour elles des loteries de dentelles et de rubans, et je marie les plus amoureux. — Quoi! dit Belise avec étonnement, ces gens-là connoissent l'amour! — Mieux que nous, Madame, mieux que nous cent fois. Ils s'aiment comme des tourterelles: ils me donnent appétit d'aimer. — Vous avouerez cependant que cela aime sans délicatesse. — Hé! Madame, la délicatesse est un raffinement de l'art; ils ont l'instinct de la nature, et cet instinct les rend heureux. On parle de l'amour à la ville, on ne le fait que dans les champs. Ils ont en sentiment ce que nous avons en esprit, 's a' t. Úgy van ez; így érzek én is. — Dicső dolog 's nagy szerencse, barátom, itt az Olvasó-Cabinetben 60 — 70 szorgalmas olvasók között a' legnagyobb csendben olvasgatni, hol csak a' toll-szerzések hallhatók azok körül, kik szeretnek a' könyvekből kivonásokat is készíteni. — De hosszú volna mind egy levélbe szorítanom azt, a' mit néked Bécs jelességeiről írni szeretnék, 's több időt papírost kíván az; ha mindazáltal egyveleg tudósításimat kedvesen vesszed, hozzád küldendő leveleimben aprónként ösbekről is kívánlak értesíteni.

Szívesen, barátom; a' mi csak szép és figyelemre méltó Bécsben, — ha látom, tudom és hallom, mindenkor örömmel megírom azt neked. Azt írod, jól tudom én, mi tetszik neked, és miben gyönyörködöm magam; erre nézve csak mind azt adjam tudtadra, a' mi neked szemebetűnő 's a' miben neked van gyönyörűm. Feltéved, hogy a' mit én jónak szépnek tartok, előtted is jó 's szép az mind. Ez egy kis francia compliment, melyet csak otthon a' Kis-asszonyok' körében végy-él; jó 's igaz barátok között annak helye nincsen, egyébaránt is elszoktam pirúlni, ha valaki némelly jó tulajdonomat előttem hordja-fel. De most erről elég. — Alig hogy ide jövék, láttam egy különös szépséget; — ne gondold, hogy egy Angyal-i kellemekkel bíró Bécsi Dámát; mert ez nem olly nagy újság, — egy felséges művet látam, olly művet, mellynek kigondolására szép elme 's finom ízlés, kifaragására pedig remek-kéz vala szükséges. Ez egy nagyon jeles emlék-műv az Augustiniánusok' bel-városi templomában, 's azt *Sachsen-Tescheni Albert* Hercege (már ez is elhala 1822-ben) elhunyt

Hitesének *Kristina* Fő-hercegnének gyász-emlékűl állítatá, *Canova* híres kép-szaragó által. Egy *Carari* márványból emelt *Pyramis* ez, és magassága 28 láb. A' *Pyramis*hoz két lépcsők visznek, hol egy keskeny nyíláshoz — a' kriptá' üreghöz ér az ember, melly felett ez a' felírás látszik: **UXORI OPTIMAE ALBERTUS**. Fentebb a' boldogság lebeg, és egy nummiszmán *Kristina* képét tartja, mellynek szélén e' szavak állanak: **MARIA CHRISTINA AUSTRIACA**. Az emlék-pénz' másik felén egy *Geniusz* lebeg, ált-nyújtván *Kristinának* az érdemlett pálma-ágot. A' *Pyramis*hoz való bemenetelnél lépdell a' megszemélyesített *Virtus* egy bő ruhába takarózva, szét-omló hajjal, 's fején olaj-ág koszorú látszik, kezébe egy hamv-vedret (urná) tart, mintha benne a' *Boldogult'* hamvai volnának; fájdalmas érzést elevenen ábrázoló helyezéssel hajlja fejét az urnához, mellyen virág-láncz függ, 's ennek végei két fiatal lányok' karjain fekszenek, kik a' *Virtust* halotti síklyákkal a' kriptába kísérik. Jobbfelől egy kis távolságra következik a' *Jótevőség'* alakja; ez egy nyomorult vak *Öreget* vezet, ki részint a' balkezében lévő koldus-botra dőlve, részint jobbról egy kis lánytól támogatatva lépeget. Balról a' *Pyramis* előtt egy orosz lány fekszik, melly a' maga szomorúságát — *Művésznének* nagy dicsőségére — igen érzékenyen tudja mutatni az által, hogy minden vad-ságából kivetközve, fejét az első lábaira bús szelidséggel hajtja-le; ez orosz lány mellett alább egy szárnyas *Geniusz* ül, ki jobb karját az 'orosz lány' nyakára eresztván, azon a' fejét szomorúan nyugtatja, balkezét pedig a' *Szakszoniai* czimerhez emeli-fel: 's ez, valamint az orosz lány mellett lévő *Ausztriai* czimer is — az Idvezültet, és a' kriptá' alkotóját képezi. *Canovától* talám e' gyász-emlék volna legremekebb műv, ha közönségesen azt nem tartanák, hogy ő még olly tökéletes remeket soha nem alkotá, mint midőn *Perseust* a' *Medusa*-sővel adá, mellyet láthatni nem vala szerencsém. — Gyönyörű 's méltósággal tellyes, barátom, az érintett *Sír-emlék*, mellyhez hasonló ritkán lehet látni. Míg ezt vizsgálgattam, olly fájdalmas és szomorú érzés borúla szívemre, mintha a' dicső elhúnytának én is minden virtussait ismertem volna. Csudálkozva 's képzetekbe merülve állván itt, úgy tetszett mintha *Schillernek* e' szavai zengettek volna fülemben:

Dieße! da weinen die Götter, es weinen die Göttingen alle,

Das das Schöne vergeht, das das Volkemmen stirbt.

Ez a' gyász-emlék egészen a' legszebb fejtér márványból van, 20000 aranyokba került, és 1805-ben állítattott-fel.

3.

Nem tudtál — irád — előbbi tudósításommal betelni, olly nyedre vala levelem írva; hogy ez nálad kedvet talált, azon szívemből örülök. Újjabb kívánságodnak eleget akarván tenni, most küldöm itt ama' nagyságáról híres *Sz. István'* templomáról és tornyáról is tudósításomat. E' roppant templomot II-dik *Henrik* Ausztriai *Marchio* kit más néven *Jasomirgott*-nak is hívták, kezdé 1141-ben építtetni. Tornya 434 $\frac{1}{2}$ láb magasságú, 's colosszális *Pyramis* formája van. Az emlitett *Marchio* hat évekig folytata építtetését, annakutána pedig *Mátyás* Király és IV-dik *Friedrik* Császár alatt készült-el. Nevezetes ez óriási tornyokban I-ső *József* harangja, mellyet ő a' Török csapatoktól elvett ágyúkból 1711-ben öntetett. A' harang maga 364 mázsát, szíve (*Klöppel*) pedig 13 mázsát nyom. Az ezen tornyon lévő óra-táblán az óra-számok két láb hossz-

szük, az óra-mutató egy 81, maga az óra-tábla pedig 2 négy-szegű 81 és 5 hüvelyk. Mivel templomról van szó, felhozok itt még más jeles templomokat is. A' kül-városban legzesebb legméltóságosabb a' *Károly*' temploma, melyet *Károly* Császár az 1713-ban kiűzött pestis' (melly 8644 embert 81t-meg) elfordításáért való háladóságból építtetett. Ugyan a' pestis félbe-szakasztásáért állíttatá-fel 1693-ban *Leopold* Császár is a' *Graben-en*, elsőben fából azután pedig márványból a' most is létező *Sz. Háromság*' oszlopát, minekutánna 1679-ben az iszonyú pestis Bécsben 122849 embert ragadott-el. E' szép oszlopon álló felírást a' közlésre méltónak itélvén, lássad azt itt:

TIBI REGI SECVLORVM IMMORTALI,

VNI IN ESSENTIA,

ET

TRIVNO IN PERSONIS,

DEO

INFINITE BONO, AETERNO ET IMMENSO:

CVJVS DEXTERAE OMNIA SVNT POSSIBILIA;
CVJVS SAPIENTIAE NIHIL EST ABSCONDITVM;
CVJVS PROVIDENTIA IN SVA DISPOSITIONE NON
FALLITVR;

CVJVS MAJESTATE IMPLETVR VNIVERSVM;
CVJVS MISERICORDIAE SVPER OMNIA OPERA,
TIBI INQVAM,

SANCTISSIMAE AC INDIVIDVAE TRINITATI
EGO LEOPOLDVS,

HVMILIS SERVVS TVVS,

GRATIAS AGO, QVAS POSSVM, MAXIMAS
PRO

AVERSA A. MDCLXXIX PER SVMMAM BENIGNITATEM
TVAM AB HAC VRBE ET AVSTRIAE PROVINCIA
DIRA PESTIS LVE,

ATQVE

IN PERPETVAM DEBITAE GRATITVDINIS TESSERAM
PRAESENS MONVMENTVM
DEMISSE CONSEURO.

SVSCIPE

CLEMENTISSIME DEVS

SERVI TVI, DEMISSE TE ORANTIS, VOTA!

ET

ME, CONJVGEM, LIBEROS DOMVMQVE,
POPVLVS ET EXERCITVS MEOS, REGNA ET PROVINCIAS
CONTINVA MISERICORDIAE TVAE PROTECTIONE
GVBERNA, CVSTODI, DEFENDE!

ITA VOVI ANNO DOMINI SALVATORIS

NOSTRI, IANV CHRISII,

E' hála-emiék 6666 forintba kerül. — A' bel-városi templomok közt legszebb *St. Péter*' temploma. Ebben fekszik — gondold-ei, barátom, kicsoda; de tudom, nem is képezed azt — ebben *nyugszik* mondom, az *Olasz föld'* hajdani *Himfyje*, a' szereimeket olly bájosan énekel *Mazzasio*, ki *Romában* született 1698-ban, és itt *Bécsben* halt-meg 1782-ben. *Ügy-e*, szép megisteltetés az, midőn egy költő' *hamvai* még idegen *honban* is a' fejedelmi város' legdíszesebb templomában lennek örök nyughelyet? — *Lásd*, barátom, minő *vánatlan* jelességekre talál itt az ember, a' midőn nem is *gondolná*; még egyszer igaz tehát az, hogy *Bécsben* talál a' lélek magának elég eledelt. — *Jövő* alkalommal *váhoztatás'* kedvéért holmi napi-történetekről foglak tudósítani, mellyek *figyelmemet* már sok ízben magokra vonák; mivel jól tudom, hogy a' *tudományokat* legnagyobb mértékben *szomjúzó* *Olvásó* is könnyen megújja a' sok száraz *statistikai* és *diplomatikai* tudósításokat.

4.

Ha van Európában olly város, mellyben a' *kenyér-keresés* a' *szegény-sorsúak* közt olly igen sokféle módon gyakorolták, tehát *Bécs* az. Itt *eszközlelenül* (immediato) köldülni — mint *Magyar-országban* — nem szabad. A' ki *alacsonyán* akar itt kéregetni, kell annak valamely *szint viláztári*, melly alatt neki házanként köldülgatni lehet. Az *udvarokon* egyik *hagydó*, a' másik *fluitiz*, a' harmadik *hárfáz*, énekel *klarinetoz*, 's a' t. Ilyenek közt *leginlébb* szemembe tűnt egy *élemedett Ösz*, ki *szorgalmasan* eljár a' *Kávéházakba* is kéregetni, 's egy *aranyai* hosszú skatulyát hordozván kezében, azt *bejöttével* kinyitja, 's a' benne lévő *három darab* *örök-ot* *szolgatja*, melly *mindemik* csak *egy újnyi* *hosszú* *kezedje* *az* *nyomorult* *örög* a' *jelen-lévők*hez, mondván *rebege*: *Óte* *Öreg* *szolgat* *Öt* *mit* *ad*; ekkor az ember a' mit akar ad neki, 's erre *szorgalmasan* *elmondja*: *Öreg*'s *Öt*, — *öreg*'s *Öt* *tanulmal*, — *öreg*'s *Öt*! — *Mindég* *megszánsz* az *Öreg*et, *valamikor* *öt* *látom*, 's *gyakran* *elgondolom* *magamban*: *minő* *reg-óta* *kéregethet* *ő* *már* *azon* *örügy* *alatt*, *hogy* *azt* a' *néhány* *krajczárt* *ért* *portékáit* *szolgatja*. *Külsejéből* *azt* *nézem*-ki, *hogy* *szelid* 's *jó* *lelkű* *ember* *lehet*. — *De* *hát* *akkor* *mit* *gondolnál* *magadban*, *barátom*, *midőn* *egy* *öt* *évi* *gyermek* *neane* *hosszú*, *és* *egy* *csomó* *papiroskát* *elő-vévé*n, *arra* *késztelne*, *hogy* *végy* *tőle* *lotérián* *szelid* *sármokat*, *és* *azok* *bizony* *ki* *fognak* *jönni*? — *Mit* *gondolnál* *akkor*, *midőn* *hozzád* *egy* *hat* *évi* *lyányka* *menne*, 's *vad-kecske*-*köröm*-*ből* *csinált* *fog-pizskálók*kal *kiadna*, *szól* a' *biztatással*, *hogy* *ha* *azokból* *vészessz*, 's *vele* *fogad* *pizskálásában* *éni* *fogsz*, *bizonyosan* *soha* *nem* *fogsz* *éltedben* *fog-fájást* *szenevedni*? — *Ez* *itt* *mind* — *köldülés*' *neve*, *barátom*. *Szüksékködő* 's *elnyomorult* *szülék* *küldik* *az* *ily* *kis* *gyermekeket* *idején* *korán* *küszöbről*-*küszöbre* *köldülgatni*. *Nagyon* *szeretem* *hallani* *az* *ily* *hurnika* *gyermekeket*, 's *ha* *szánakozással* *nem* *volnák* *erántok*, *jó* *ízűn* *mosolyognék* *é* *kis* *ártatlanokat*, *midőn* *egyik* a' *sors*' *örök* *homállyal* *fedett* *tükeiba* *kíván* *belteni*, *azt* *bizonyítván*, *hogy* *a'* *nála* *lévő* *számok* a' *lotérián* *bizonyosan* *nyernek* *(pedig* *ilyenkor* *ellene* *mond* *magának* *az* *ily* *gyermek*, *mi*-*vél* *ha* *vitatása* *igaz* *volna*, *krajczárt* *é* *nem* *osztogatás* *másoknak* a' *ternókat)*; a' *más* *sik* *viszont* *azt* *erésli*, *hogy* *fog-pizskálójá* *fogától* *minden* *sájdalmat* *örökre* *eltávozz*

tsznak. Néha nekik alkalmat adok arra, hogy állításokat minél jobban vitassák, azután egy kis alarizsnával elbocsátom őket, 's krajczáraiknak ürlítvén, azokat mosolygva nézegetik.

5.

A' dicsőfégsen uralkodott II-ik József Császár' érczből öntött képe nagyon jeles remek-műv a' maga nemében. Szabadon áll ez a' bel-városban egy tágas fűtázan, mely ezen álló-képtől József piacrának nevezetik. Egy négyzetű síma gránit-álláson, ménlovon ül itt ez a' derék Fejedelem, Római ültözetben 's koszorúzott fedetlen fővel. Az egésznek magassága 5 öl, 3 láb és 8 hüvelyk. Elöl a' gránit-állítás' oldalán ezt olvashatni: JOSEPHO II. AVG. QVI SALVTI PVBLICAE VIXIT, NON DIV SED ALTERI PARENTI POSVIT. MDCCCVI. Az ércz-szobrot Zauner nevű híres Művész önté 1807-ben. — Ugyan e' József-piaczon van a' Cs. Kir. Könyv-tár' nagy épülete is. Közepén egy nyolcz-szegű tornyozat áll, mellynek homlokán Minerva négy lovaktól vonatot győzelem-kocsiban ül, 's a' lovak a' megszemélyesített *Irgységet és Tudatlanságot* lábaikkal tapodják. Az Istenné' jobbja felől *Áldást* szemlélhetni, vállain az ég-golyót tartva; mellette két figúrak az Astronomiát képezik, balról pedig *Tellus* Istenné van, ki a' föld-golyót viszi, 's mellette viszont két figúrak a' Geometriát jelentik. A' Cs. Kir. Könyv-tár' hossza 240 láb, széle 54. Ennek közepén áll derék Alkotójának VI-dik Károly Császárnak a' legszebb Carai márványból faragott képe, 's e' körül más tizenkét Ausztriai Uralkodók' szobraik. Ezeket kívül vannak még e' szalában körökörül sok egyéb mej-szobrok is a' legrégibb idő-korból, mellyek közt *Pyrrhus*é barnás szürke márványból, figyelemre-méltó. A' báltozat-festést *Gran Dániel* készíté, melly az egymással kezét-fogó 's megszemélyesített Tudományokat ábrázolja. E' templomhoz hasonló nagy Könyv-tárban 300000 könyvek találatnak. A' kéz-iratok' Gyűjteménye két szobában van, 12000 darabokban. Ily Gyűjtemény egész Európában nincsen. *Lambecius'*, *Kollar'* és *Denis'* irásai legnevezetesebbek itt. — A' réz-metzés' fel-találtása' óta készült réz-nyomások, mintegy 300000-ből állók, 700 kötetekben vannak, mellyek közt 217 kötetekben csupa mej-képek találatnak. A' könyvek' szaporítására az Udvar évenként 6000 forintokat rendel; ha mindszáltal ennél több kívántatnék, akkor többet is örümmel ad. — Télen dél-előtt 9 órától 12-ig, dél-után nincs, nyáron pedig 8-tól 12-ig, délután 3-tól 6-ig szokott az Olvasó-Cabinét nyitva lenni.

6.

Különös figyelmet érdemelnek ama' dolgok, mellyekről újabb tudósításimat kéred; 's ugyan azért holmi rövid elő-adásokban szivesen közlöm azokat veled. Ez alkalommal a' *Pénzek és más Régiségek'*, *természeti Rikasztások'*, *Állatok és Plánták gyűjteményéről*, ezután következő tudósításaimban pedig az *Ambrosi gyűjteményről*, a' *Kép-galleriáról*, és végre a' Cs. Kir. Kincz-tárról fogok egyenként írni.

Pénzek' és más Régiségek' Gyűjteménye (K. S. Wagn. und Antiken-Kabin.) Ez mostani formájában lévő felállítatását a' most uralkodó Fels. Ausztriai Császár, Kegynek F. M. Or. *Minerva* 1. *Negyed.* 1827.

köszönheti, ki részint a Felsőges Udvarnál, részint más Cs. Kir. Cabinetekben és különféle Mulató-várakban létezett metszett kövekből, pénzekből 's holmi régiségekből állította-fel, 's mostani rendjét a már elhalt Neumann Igazgató alatt nyerte. Leginkább szembe-tűnnek itt a márványból készült régi remek-művek, szobrok, büsztök: a '75-bek között ama' gyönyörű *Sarcophag*, mely az *Amazonok*' viadalát felségesen ábrázolja. Az első nagy szobában vannak a régi Görög edényeknek csuda-szépségű Gyűjteménye, 's áll mintegy 1200 darabokból. Ugyan ezen szobában lévő sok ritkaságok mellett magára vonja különösen a figyelmet ama' colosszális Egyiptomi Múmia maradvány, mely Bazalt-kőből van, 's ide *Caíro*' vidékéről hozatott. A második szobában régi 's újabb pénzek' és medaillok' gyűjteménye található, melyek között az újabbak I-ső Ferencz Császár' gondossága által gyűjtetének-össze, 's arany és ezüstbéli ritkaságaikra nézve nagyon nevezetesek az itteni válogatott régiségek. Ha — mint állítjuk — Krisztus' születése előtt 500 évvel már voltak pénzek, tehát a' pénz-gyűjteményes tórnak a' mi korunkig közel huszon-öt századok' óta kijött pénzek is vannak. Az újabb érlempénzek között többeket is láthatni, melyekben 300, és egyet olyant is, melyben 2055 darab vert arany van. A harmadik szobában ércből holmi apró régiségek találtnak: régi házi-eszközök, fegyverek, lámpák, 's a' t. A negyedik szobában különféle üveg-almáriomokban, régi üveg-edények', agyagból készült lámpák' 's t. eff. gyűjteményje jó rendben áll. Az ötödik szobában régi metszett drága-kövek, Onyx-kőből, úgy aranyból és ezüstből sok edények láthatók. Nevezetes itt *Augustus* Császár' Apotheosisze, de nem kevésbé pompások Nagy Sándornak és hiteseinek szobrai is Onyxból. —

Természet ritkaságok Gyűjteménye (Naturalien-Kabinet.) Ez — úgy tartjuk — egész Európának ily nemű Gyűjteményei között a' legelső helyet érdemli; 's felállítását I-ső Ferencz és Mária Theresia Uralkodóknak köszönni. Mindjárt az első szobában igen nevezetes az *Aérolithok*' vagy *Meteor-kövek*' Gyűjteménye. Azon sok ily nemű kövek között, melyek 1808-ban Morvaországban Stannern mellett hullának a' levegő égből, még más 23 *Aérolithok* vannak, melyek külön időkbek és helyeken esének alá. Továbbá, 10 különféle *Meteor-vas* darabok; ezek közül egyik 1751-ben Zágráb mellett találtott Horvát-országban, és 70 fontot nyom; egy másik ismeretlenül több századokon által Cseh-ország' *Elbogen* nevű városában tartatott a' Város-háznál, és 150 fontot nyom. — A második és harmadik szobában Ásvány-gyűjtemények, az utolsóban pedig Mozaik munkák vannak.

Állatok' és pántók' Gyűjteménye (Zoologisch-botanisches Cabinet, másként *Tyier-Kabinet*.) Ez 25 szobákban a' világ' minden ismeretes részeiből való nevezetes gyűjteményeket foglal magában, a' természet' minden országából. — Lásd, barátom, most levelek helyett ily száraz leírásokat vevé tőlem, de vess magadra. Kivánsz ezekről valamit eleve tudni, kedvedért tehát csak röviden is örömmel adom abbéli tudósításimat.

7.

Az *Ambrisi Gyűjtemény* (Ambraser-Sammlung) sok előkori nagy hírű férfiak' eredeti fegyver-készülteikből, hajdani drága edényekből, képekből, kéz-művekből, régi kéz-

iratokból és holmi természeti ritkaságokból áll; amaz igen idős *Ambras* nevű várban *Innsbruck* mellett *Tiroll*-ban volt ez 1806-ig, honnét ide Bécsbe hozatott; és a Cs. Kir. Belveder aho épületébe tétetelt. A' fenn-kori történetekre való tekintetből kimondhatatlan e' Gyűjtemény' becsé. Magyar Elődink' szeretve tisztelt Királyjoknak I-ső Mátyásnak képe is megvan itt. Éppen mikor e' Gyűjteményt én is megvizsgáltam, egy Magyar Úr vala jelen, ki midőn a' hálásan említett I-ső Mátyás Király' képe mellett haladott-el, orczáján érzékeny könnyek hullának-le. Láttam, 's érzettem. — A' Gyűjtemény több szobákban áll. A' fő-bemenetelnél lévő szalában lovas hadi készületek vannak, mellyek kilencz fő-embereket ábrázolnak kül-tartományokból. A' második szalában mind Német Hercegek és Hadi-vezérek találtatnak. Az erre következő kis Cabinetben szép és idő szerint jó rendben álló fegyverek' Gyűjteménye van, több nemű kardokkal és nyilakkal együtt, az ő korbéli legegyszerűbb fegyverektől a' legújabbakig, mellyek a' Néző' figyelmét igen magokra vonják. A' harmadik pánccél-szála több Olasz és Spanyol Hercegek' és Hősök' pánccél-öltözeteiket foglalja magában. Az ötödik szoba valamint az örökös uralkodó Házból lévő, úgy más nagy hírű személyek' képeikkel van megtöltve. A' többi nevezetes apróbb darabok e' Gyűjteményben, — a' természet' országból jelle ritkaságok', mellyek között egy éser-örzsrök a' belé-nőtt szarvas-fővel és szarvakkal, mint különös természet-játék, — a' természet vizsgálónak legnagyobb bámulást vonják magokra. Sok nagy darab drága kövek és érczek, valamint néhány Perui nevezetes arany-darabok (Pepit), domáritai ezüst Pécéből, edények, lámpák, kisebb szobrok, jelle kéz-művek fából és elefánt-csontból, mozaikok, órák, mennyiség-tudományhoz való készülétek; Raphaéli edények Főznai földből, kéz-iratok, réz-nyomások, képek — mind bizonyos almáriomokban állanak. — Öröm, kimondhatatlan öröm, bárániom, így egy helyen annyi nemű ritkaságokat látni. Mivel addig is, míg ezeket testi szemmel ön' valóságokban meglátod, kívánod tőlem leírva papíron látni, tehát még egy pár levelemben az eddig gyakorlott tudósításokat venni fogod; azután ezekről elhallgatni csak azért is célommá tetém, hogy kandságod ily sok szépségek' látása végett minél-előbb ide-hozzon téged, 's Uelhesselek.

8.

A' Cs. Kir. Kép-gyűjtemény, mely előbbi helyéről 1777-ben, II-ik József Császár' rendeléséből a' felső Belveder-palotába vitetett által, — dicső jeleit tartja-fenn annak; mint buzgott a' Felsőleges Ausztriai Uralkodó Ház a' Szép-művek ersnt, eleitől fogva. 'S ugyan ennek következtésében jutott e' Kép-gyűjtemény oly tökéletességre, hogy neki már most az Európai legjelesebb Galleriák között méltán adnak helyet. — *Basilian Méchel* Keresztely vala, ki az említett palotában egy Kép-gyűjteményt előben munkába vett, 's ugyan ő a' Gyűjtemény' akkori állapotjáról egy lejtromot 's ada-ki nyomtatásban, 1783-ban és 1784-ben, Német és Francia nyelven. Minthogy pedig az utóbbi években József Császár az Ausztriai Örökös Tartományok' minden részében sok Templomokat és Klástromokat eltörte, minden azokban találtatott jelesebb képeket az említett Gyűjtemény' számára ide-hozatott, 's azok' számát több-cumek-képek' hozzá-szerzése által szápen nevelé. E' dolog az akkori Gyűjtemény-igazgatónak alkal-

mat adott arra, hogy abban 1786-ban holmi változtatásokat tegyen. Midőn szomban a Franciaia ármédának a fő-városhoz közeltése miatt 1809-ben, a Gyűjteményben volt jelesebb képek bátorság végett Magyar-országba küldettek: 's a hátra-hagyott mű-darabok' nagy része Párisba vitetett, szükség vala vissza-állításáikkor némelly új változtatásokat tenni; de az előbbi felosztás' módja még is fenn-maradt. Az épület' első emeletében 14 szobák és 4 Cabinetek, a másodikban pedig 8 szobák vannak, képekkel rakva. A Venetiai Oskolából még *Giorgione*' idő-korától, a Romániai Oskolából *Raphaél*-től, Florenczai művészeknek *Michaél Angelo*-tól és *Andre del Sarto*-tól, a Bolognai Oskolából *Caracci*, 's a Lombardiaiából *Correggio* Kép-íróktól fogva léteznek itt a' legjelesebb Kép-gyűjtemények, valamint más jeles művészek' munkái is. — Mostani Igazgatója e' Kép-gyűjteménynek *Füger Henrik*, Cs. Kir. Udvari Kép-író.

9.

A' Cs. Kir. Kincs-tár egy Galleriából és négy szobából áll. Az első szobában igen sok mesterséges drága szerek találatnak Elefánt-csontból és Rhinocerosz-szarvból; vannak itt továbbá, különféle drága órák, ezek között figyelmet érdemel az, melyet *Hessen-Darmstadt* VIII-ik *Lajos* ajándékol I-ő *Ferenc*-nek és *Mária-Therésia*-nak nyújtá, 1750-ben; ez az óra 30000 forintba került; és hozzá 500 marca ezüst kivántatott. Ugyan e' szobában állanak három kis álló-képek ló-háton csupa Elefánt-csontból, melyek I-ő *Leopoldot*, I-ő *Józsefet* és VI-ik *Károlyt* ábrázolják, — 's más egyebek, mint: több jeles művek drága-kövekből, Kristályból és Topázból. — A' második szobában nagy számú edények vannak *Achát*, *Porphyr*, *Kovall* és más nevezetes kövekből; így van egy egész sor több *Római Császárok'* képeikből is, a' művészet' legdi-csőbb nemeiben. Különösen magára vonja minden vizsgálónak figyelmét egy kerek formájú tál, egyetlenegy darab napkeleti *Achát-kő*ből, melynek átmérője két láb és két hüvelyk, és gyönyörű színére hasonló az *Onyx-kő*hez; továbbá: egy más edény fejér és barna *Achát*ból, melybe három *Bécsi pint* fér. — A' harmadik szobában tartatnak a' Felsőes Császári Királyi Háznak Sz. Keresztégi alkalomra készült köntűsei: egy megaranyozott ezüst-pohár, melyen a' remek-mű' bece kimondhatatlan: kis szobrok, edények és drága pixisek; továbbá: I-ő *Ferenc*nek úgy *Mária-Therésia*nak büszke ércből fejér márványból lévő álláson; végre, néhány rajzolatok porcellánon, a' *Római Oskola'* legnagyobb mestereitől, *Raphaél* és *Giulio Romano* művészekétől. A' negyedik szobában *Római* koronázásra szükséges pompa-köntűbe tartatik a' koronával és karddal együtt, minőt régen az ottani Császárok használni szoktak; a' pompa-ruha' eredetije *Norimbergában* van. Továbbá, láthatni itt ritka 's igen drága gyűjteményt korona-gyémántokból; ezek között e' kincs-tárban legnagyobb az, melyet *Florentini* gyémántnak hívnak; nehézsége 13) $\frac{1}{2}$ Carat, és a' múlt század' végén 1,043,334 forintra becsültetett. Vanak ezeken kívül sok nagyobb és kisebb drága Rend-keresztek (*Ordenskreuze*.) más különféle ritkaságokkal együtt, melyek a' legtavolabb idő-kor' maradványai, valamint sok remek-művek az újabb időkben is, oly számmal, hogy ezekről csak az illető *La'strum* adhat legnagyobb világoztatást. —

Mivel illy egyveleg tárgyról többet hozzád írni már nem fogok, még a következő jegyzéseket csatolom e levélhez. Bécsnek 1306 bel-városi, és 5638 kül-városi háza vannak. — Az itteni Cs. Kir. Lak-hely' (Burg) építéséhez 1198-ban, VII-ik Leopold kezdett. — Bécs' városa legelsőben 1688-ban 5-d. Jun. világosított-ki útszabeli lámpákkal. — A' dörgések alatt itt is szokásban volt harangozást József Császár 1783-ban eltiltotta. — Az ezelőtt II-dik Ferencz Római Császár nevet viselt Felsőleges Uralkodónk 1804-ben, Aug. 11-ikén jelenté-ki magát I-ső Ferencz név alatt, Ausztriai örökös Császárnak. — Az itteni Universitást IV-ik Rudolph Hercege alapította, 1365-ben. — Mária Theresia állította-fel Bécsben a' *Theresianum*-ot, 1746-ban. — A' Római Pápa VI-ik Pius 1782-ben, egész Európa' bámúltára Bécsbe jött. — A' Leopold' Rendje csak 1808-ban hozatott-be, Január. 6-ikán, annak emlékére, hogy a' most uralkodó Ferencz Császár és Király éppen azon napon esküdött-meg harmadik Hitesével, *Mária Ludovica* Eszti Hercege-asszonnyal. — Többekről itt léted meg fog tanítani.

10.

Bécsi tudósításimról szóló leveleimet a' fenn-írteltt czélből bevégzém abban, melyet hozzád legközelebb átadték. Vedd azokhoz még todalékal azon észre-vételem, hogy Bécs nem csak azon szempontokból, mellyeket, télem néhány leveleimben írva vevel, hanem sok más tekintetből is olly város, hol az elmének ezernyi tárháza van, mellynek kincseiből mindenik osztozhat, kiből a' Tud-velgy egészen nem alszik, s a' kinek olly esze van, hogy képes a' látni 's tudni valókat felogni. Sőt hozzá-tuszem, hogy még a' Kávé-házakban, (hol egybeérant magának kárt is tehet a' meggondolatlan ember) — még — mondom — itt is nyitva áll a' Moral' nagy könyve, annak, ki az erkölcsi gondolatokban gyönyört talál. Elnézsem itt néha a' biliárdozó személyeket, kik midőn hibás lökést tesznek, vagy a' lapátakat okozzák vagy a' lökö-botot, vagy pedig nem elég krétásnak mondják a' bot' végét 's azt mázolgatják; jöllehet sokszor van úgy, hogy sem egyik sem másik, sem harmindik okból nem következett a' hibázás. Illyen — így szöllok ekkor magamban — illyen az emberi gyarlóság. Ön' hibáit gyakran szépitni kívánván az ember, egy másodikat, harmadikat a' negyediket ad szoknak okúl, jöllehet erkölcsi dicső tettei (ha néha vannak is) mindég csak úgy történnek vaktában, mint mikor a' gyakorlatlan biliárdozó néha véletlen is a' legjobb lapát csinálja-meg. — Midőn a' lámpás-hordó gyermekeket látom itt estve, 's tapasztalom, hogy melly soknak el-ég lámpásában a' gyertya, a' nélkül, hogy valaki magával elhívta 's neki néhány krajczárt adott volna, legott nálam terem az a' gondolat: Így jár az élettel is sok ember; addig lobog élete' fáklyája hosszantalanúl, míg az egészen elalszik a' nélkül, hogy abból magának is másoknak is használhatott volna. — Ne gondold azomban, barátóm, hogy Bécsét olly tekintetből magasztalám, mintha szeretném űtem' hátra-lévő részecskéjét itt tölteni. Csak úgy értsed ezt, hogy szép itt egy ideig tartozni annak, ki szeret e' világon minden ügyelemre méltó tárgyakat addig vizsgálát alá venni, míg a' földi gondok őt' ebben nem gátolják; míg előtte van a' főss-pálya, 's míg az élet nem szűn-meg nála szoros értelemben is élet lenni. Virág-évünkben úgy is csak igen keveset hágy a' természet látnunk és tanulunk; közép-korunkban ső-

kat láthatnánk és tapasztalhatnánk, de nem igen akarunk, 's a' gondok is elfoglalnak minket; élemedett korunkban kívánánk ugyan, de késő — fájdalom! — örökre késő már minden ohajtás. Így vész-el sok ember elől az élet, majdnem egészen gyümölcs nélkül. *Boldog egyedül az, ki nem csak élni, hanem éldelni is tudott.* Én ezt tartom az élet' egyetlen arany regulájának. — Élj szerencsésen!

N. A. Kés Sámuel.

3.

Az Írói.tetszésről.

Ha jól meggondolom, úgymond *Plato*, melly bajos, sőt néha veszedelmes is a' mostani világban újj Íróvá lenni még most is csudálkozom [elzártságomon, melly engemet, noha sok tündődésem után arra bírt: hogy az írói pályára én is fellépjek. A' köz-tetszés, és kedvesség az az imádsott bálvány, mellynek majd minden Írók tömjéneznek, noha ő igen keveset szerencsételt kedvező tekintetével, hanem legtöb-
bek eránt éppen olyan ő, mint ama negédes, 'a' érzéketlen Isányzó, ki mennét job-
ban keresteték, annál jobban rejtetik, 's távozik. Némelly Író, ha nem írna, őtet az írásra mindenek alkalmasnak tartanák, írásával pedig a' *Pótlókumot* önnön kárára tehetetlensége felől meggyőzte; sokan tudósak tartották volna őtet, ha azt nem ke-
reste volna, hogy annak tartassék.

De erre után azt mondja valaki: hogy ez csak a' nyomorúlt Íróknak sorsa, a' jó Író pedig nyomba követi a' köz-tetszés, és helybe-hagyás. Éppen nem! — métt vannak arról elegendő példák, hogy gyakran még a' legjelesebb írók is vagy hideg érzéketlenséggel vétettek, vagy éppen buta megvetéssel tekintettek. Innét méltán csudálkozhatunk azon, hogy voltak még is hajdan oly nemes szívű, és ön'-hasznokat nem vadászó tudós férfiak, kik a' heiyett, hogy a' tunya hívalkodás' lágy kebelében vastagodtak volna, csüggedhetetlen fáradtsággal gyűjtöttek áldozatot a' *Muzsák'* oltárára, és a' tudományosság' szorgos dajkálása által inkább akartak élni másokért, mintsem önnön magokért. Nagy, és jeles tetteket végezni, avagy különös erkölcsökkel tündök-
leni, sokaknak ugyan hasznos volt, de azokat tanítani, végy az utóbbiskra nézve írásba foglalni, igen kevés hasznat hajtott a' régi Tudósoknak. Megjutalmaztattak ugyan gyakran még a' fattyú érdemek is, de még is sokkal többen voltak olyanok, kiknek valódi érdeméhez az idókor, mellyben éltek, nem lévén igazságos, nem egyebet nyertek, hanem legfellyebb is az utóbbi maradékuk késő, és már nem használható kedvezését. Bizonyosságaink lehetnek ebben több régi Írók, kiknek éleikben szánako-
dásra méltó volt sorsok. Ugyan is: *Pansanius* bizonyossága' szerint *Homeros* még élet-

ben volt, magának állandó lak-helyet nem talált, hanem nyomorúsággal bőven meg-
rakott bujdosó életét csak többnyire vándor-bot mellett töltötte, noha holta után több
városok majd a cáivódásig törekedtek őtet magokévé tenni emez őismeretes vera sze-
rint: *apud Gell. L. 3. C. 11.*

Urbes septenas certant pro Patria Homeris:

Smyrna, Rhodus, Colophon, Salamis, Chios, Argos, Athenas.

A' miről *Cicero is pro Archia* így szól: *Homerum Colophonii civem esse dicunt eum, Chii eum vindicant; Salamii repetunt, Smyrnaei vero eum esse confirmant, permulti praeterea alii pugnant inter se, atque contendunt.* — *Sophocles* is önnön fiaitól azért, hogy öregségére őtet a' *Tragediák* írása gazdasági foglalatosságától egy kevéssé vissza-tartóztatta, a' törvény-szék előtt eszelősködésről vádoltatott, és ezen gyalázatos vád ellen alig tudá magát a' *Coloniai Oedipus*-ról írt mese által védelmezni. *Cic. de Sen. C. 7.* — Nem különben *Herodotus*, kit *Cic. L. 2. de Leg.* történet tudományok Apjának nevez, *Polgár-társainak* irigysége miatt hazájából *Cáriából* kiűzetetett; — a' *politiká* tudományá *Thucydides* pedig az igazságtalan *Cleo* elől számkivetésbe költözött. — Sőt még az Isteni *Plató* is, kiről *Cic. Tusc. 1. c. 17.* azt mondá: *Malo me hercule cum Platone errare, quam cum aliis vera sentire, Dyonisius Tyrannus*tól *Sikillából* kiűzetetett, az ő tanítványi pedig *Aristoteles* és *Demosthenes*, szabaddúlásokat a' futásban, és végre a' halálban keresték. Mind ezek úgy vélem eléggé bizonyították még a' legjobb Íróknak is elég nyomorúsá-
gos állapotját. Sőt ha a' tudományok' körébe tovább vizsgálódunk, az Írókra néve, még ezeknél iróztatóbb időkre is jövünk, millyenek voltak p. o. azok, millyek *Argus*-
szustusnak csendes, és szerencsés uralkodása után feltűntek, midőn t. i. nem csak egye-
dül az írók, hanem még az ő írásaik ellen is dühösködtek, midőn egy elő-járó hí-
vatal rendeltetett a' nemesebb elmék' tudósabb maradványinak pompás dühösséggel
való megégetésére; midőn a' hülcességnek Tanítói nem egyenként, hanem csoporto-
san számkivetettek, és *Tacitus*-nak bizonyosága szerint *vlt. agricol. lib. inu.* még a' szój-
lásnak és hallásnak teltségét is akadályoztatni akarták, a' sok büntető vizsgálatok által.
Így kellett hát azoknak, kik még is merészebbek voltak, minden alacsonyásokat meg-
haladva a' fáradságos, és veszedelmes írói pályára kitérni. Minden felének t. i. van
bizonyos finomsága, mellynek megfoghatására legtöbb embernek igen tompa az ér-
zéklete; — van egy mesterséges elintézés, mellyet, csak az éles látásnak fedezhetnek-
fel. Már most tegyük hát, hogy egy Szerző oly helyen kezdí írói pályáját, a' hol az
izlés még csak fakadó csírázásban van, a' hol a' népnek fele még a' tudatlanság' setét
kárpityva alatt vakoskodik, más felének pedig helytelen az izlése, és csak egy kettő
van olyan, ki a' valódi Tudósnek nevét igazán megérdemli. Tegyük tovább azt: hogy
van egy írás, melly valóságos tudományos szépségeket foglal magában, 's melly az ő
jelenségének alijpárt önnön magában bírja, következendőképpen nincs arra szüksége,
hogy valamely részre-hajló mű-bírónak dicséretétől kölcsönözzen magának hiú fényt,
az említett környüállásokban mi történik az ilyen írással? A' tudatlan fél azt észre
sem fogja venni; mivel pedig a' jó írások nem nagy lármát csúszálnak, követvén ebben
Szerzőjüket, ki őket mindenkor leggyaggyobb szeméremmel, és tartózkodással adja által
a' világnak; innét tehát azok, kik az izlés' országában szunnyadoznak, fel nem ébred-

nek, mivel az ő érzékellen lelkében az ily írás semmi bényomást nem tesz, következendőképpen ez a jeles Író az ily népek tetszését már meg nem nyerheti.

De hát vallyon mit várhat a fél ízlésűektől? ezek, talán még is megadják munkájának igaz becset? oh éppen nem! — ez az osztály sokkal rosszabb az előbbeninél, mert amaz éppen nem érdekeltetik, ez pedig e' jó írásnak elnyomtatásán dolgozik; azért mondja egy helyen *Szifit*: hogy mihelyest egy nagy elme mutogatja magát, azonnal öszsze-szóvetkeznek ellene mind közönségesen a' tudósokk, (Scioli).

De talán a' Tudósok, ha bár kevesen legyenek is, által-törnek bölcse ítélettyekkel a' gyáva tudatlan csoport' erőlködésén, és az ily munkának igaz becset meghatározván lasson-lassan helybe-hagyást is nyernek azoknál, kiknek van valami ízlések? Megengedem, ha vannak olyan Tudósok, kik már előbb a' *Publicum* előtt megoknoknak nagy tekintetet szereztek, 's kiknek szavok *Oraculum* gyanánt tiszteltetik. De ha a' Tudósok homályban élnek, akkor vagy visszazártatják ítéletjeiket, mivel előre láttyák, hogy szavoknak kevés fogonattja lesz, vagy ha valamit mondanak is az őjj Szerzőnek dicséretére, azt bizonyosan a' nagyobb csoportnak larmája felül fogja haladni.

Mind ezekhez még igen könnyen járulhatnak, más a' Szerzőre nézve igen káros környül-állások is. Ő talán alacson sorsú, nincs fényes hivatala, rangja, még igen fiatal, oly állapotban él, mellyben sokra terjed gondolja; — minő elő-íléletek származnak az olvasóban, ki a' Szerzőt ösméri, és ezen környül-állásait tudja! — én, 36 — 30 esztendő vagyok, azt fogja egy valaki mondani; és ez, ki alig lépett ki ifjú esztendeinek vásosságból, már is hátkodik az írói pályára kivételni! — minő bölcsesség! — lehetetlen hogy egy 36 — 30 esztendő ifjú valami jót írhasson, holott én élemedettebb koromban sem érzek magamban semmi ügyességet, vagy alkalmas voltot is az írással — így ítélnék némelyek másokról az ő szűk határok közé szorított tehetségek után, és lealacsonyították magokhoz azokat *quibus rotur et aes triplex circa pectus*, ha egyszer meggyőzhetetlen elő-ítélet foglalta-el kebleket, melly szerint szoktak mindent megítélni, 's a' mellytől nem is egy könnyen szabadúlhatnak-meg.

Ha egy jó Író fényes polcon áll Hazájában, hol ő minden-kinek szemébe tűnik; ha ő külső fénye által már az előtt Hazafiaiink figyelmét magára vona, akkor nem lesz' néléz az ő őjj írásának a' közönséges helybe-hagyást megnyerni, mert ezen esetben még akkor is dicséretetik, midőn nem éppen dicséretre méltó. De ha az őjj Írónak a' most említett külső jelességei nincsenek, ha ő homályban, és olyan állapotban él, hol őtet kevesen láttyák, akkor az ő írása nehezen fog a' Haza' elő-ítéletein által-törni.

Azomban noha a' jó írásoknak ily rosszszúl van is dolga, noha elenyészásokhez ily közel lenni látszotnak is, mindazonáltal a' Szerzőnek nem kell attól tartani, hogy azok a' rossz' írások közzé elegyítettvén, ezekéhez hasonló sorsra találjanak, mert az első példa volna arra, hogy ily módon a' jó írásoknak a' rosszakkal egygyütt végek szakadna. Eljűn bizonyára az az idő-pont, mellyben az ily írásnak jelessége kitűnik, világosságra jön. Támad majd nem sokára egy oly tudós má-bíró, ki a' nem érdemlett por közzül azt kifejti, 's néki a' jó könyvek között illendő helyet mutat.

Talán majd oly tudósnak kezébe akad, ki Hazájára, 's minden egyéb legkisebb környül-állásaira nézve a' Szerzőtől nagyon különbözik; a' ki tehát minden részre-hajlás nélkül veti majd figyelmét az ő írására, és annak érdeme szerint ítéletét egyenesen kimondja; ki álmélokni fog azon, hogy illy jeles írás a' por, és pókhálók között olly soká emésztdőött; ki által-fogja látni: hogy egyedül az írásnak jelesége, és így érpen az, a' minek közönséges kedvességét, 's helybe-hagyást kellett volna nyerni, légyen igaz oka annak, hogy olly kevés olvasókra talált. Az ízés eránt való hazafői buzgóságból annál örömöstebb fog az írásnak tekintetet szerezni, mennél bizonyosabban tudja, hogy az valaha önnön dicsőségét közölni fogja azzal, ki őtet a' porból napfényre hozta.

A' jelesebb Szerzőknek érdemét ezen módon fedeste-fel az idő mindenkor, 's még most is, midőn a' fél ízlésűektől kigányoltatik, 'és attól kellene tartania, hogy a' halhatatlanság kapujánál egy hirtelen változás által örök feledékenységre ne miennyen, legszebb épségben áll. Midőn ellenben azon írások, melyeket a' közönséges gyáva csoport nem annyira olvasott, mint mohón falt, éppen olly hirtelen, mint a' hogy szármastak, ismét elenyésztek. Azon akadályok, melyeket egy olly Szerzőnek, ki az említett környül-állásokban írt, meg kellett haladni, nevelik most dicsőségét. Az ő, vagy is inkább a' jó ízlésnek ellenségi érzékenyen megbüntettettek, és ha még egy szikra egyenes-szívűség van benne, vagy vissza-veszik ítélettyeket, vagy ha még buda szemtelenségből bátorzkodnak a' jó írást mocskolni, melyet most már a' közönséges helybe-hagyás is szentnek, és sérthetetlennek tart, tehát méltó tárgyai lehetnek a' legcsipősebb gúnyoknak. —

Ezen érdem felfedezés megtörténhetik ugyan néha ha bár ritkán is, még az Irók-nak élteben; a' mint ez megtörtént *Virgiliussal*, ki már élteben elnyerte azt a' dicsőséget, melyhez a' legnagyobb *Geniek* is többnyire csak holtok után jutnak. *) Alig

*) Azon kevés tudósokból, mely Virgiliusról és Horáciusról maradt részek (mert a' nagy *Geniek* megoklól semmit nem szólnak, az alacsony ízlésűek pedig sokoknál hallgatnak, mivel miképpen megoklól semmit nem szöveghatnak) nyilván látszik, hogy sok okosságok voltak a' midőn alacsony *Geniek* és *Marcus* az *Agrippa* *Geniek* mellett legelőször pártfogták, és azáltalokra találtak. Ezeknek két *Geniek* pártfogták: *Agrippa* *Geniek* a' nagy érdemekben, és ezekhez méltó barátságban ragaszkodtak. *Agrippa* *Geniek*, *Marcus* *Geniek*, *Pullianus* kellett lenni, olly költő, és jeles tulajdonsággal kellett lenni, melynek még a' legnagyobboktól ismét-tudomány nem mondhatott ellent; sőtval érdemeinek kellett arra lenni, hogy valaki a' költői világ előtt egy *Geniek*ek előtt, mint a' nemzeti tudósok, bölcseségnek, és erkölcsnek példája. Előnyök voltak pedig azon szerzők, kiket *Virgilius* és *Horatius* versikkal dicsőítettek; mert azt meg kell jegyezni: hogy a' valódi *Geniek* soha nem felel igazságtalanságra; dicsőit ugyan, de nem kímélik. Ellenben *Varius* és *Mævius* alacsony lelke büszkeségük voltak, kik sokok dicsőítésnek kíméltetésével kezesek *Geniek* dicsőségeket. *Marcus* és *Furcus* hűgységüket a' halhatatlanság elcsúsztatás, midőn, rosszul beszélt, és még rosszulabbul írt, ők pedig hallgattak, és szívesen, féltékeny írtak, sőtke írtak. Pártfogták és jó barátjaik még most is ezek *Geniek*; és ha a' stílusát bírták érdemeit, általuk sokan arra serkentek: hogy *Agrippa* *Geniek* *Marcus* *Geniek* lebeszélnek. Mondja már valaki hogy *Virgilius* és *Horatius* munkáinak némely háza nem volt? Tudom jól azt az ellenvevő is, melyet közönségesen tesznek a' Poetikának, és Szólokoknak, hogy t. i. Hősiükben csak a' szívet, és dicsőítésnek mutatják; hogy a' történet-írók sokkal igazságosabbak, mivel azt is említi, a' mi feddésre méltó. De valóján mi tudósoktól, az ő, ha egy nagy példón kívül mutat az ember, és az általuk emberi gyengésség mint egy bennél, és hatalmas példát kap arra, hogy magot melegegessen? vagy pedig az; ha az ember nemmit egyebet nem jelent, hanem csak azt a' mi dicsőítés, 's az által egy híres írók *Geniek*, hogy minden kibőlől mestnek kell lenni az ollyannak, ki mások előtt nagy példa akar lenni.

tüntek -fel *Virgilius* felséges elméjének első szüleményei, nevezetesen Pásztor-Dalai, midőn *Tullius* azoktól megbájlolva így kiáltott -fel: *Magna spes altera Romae!* és *Propercius* értésére esvén, hogy *Virgilius* a' maga *Aeneis*-ének ki dolgozásához fogott, egy rövid idő alatt születendő halhatatlan munkának reménységétől elragadtatva mondá:

Cedite Romani scriptores, cedite Graeci!

Nescio quid majus nascitur Illi. —

Vagy pedig megtörténik ez az érdem-felfedezés az Irónak holta után, a' mint a' környülállások hozzák magokkal; mert az bizonyos, hogy még a' jó ízlésnek országába is nagy befolyása van a' szerencsének és vak esetnek; azután sok függ attól is, hogy ha az ország, melyben a' Szerző ír, korán vagy későn jut é a' jó ízléshez. Ha nagy a' pallérozatlanság, akkor talán csak holta után jönnek életre az ő írása, és ekkor munkás fáradságának érett gyümölcsét éppen nem arathatja. De ez a' mint mondám csak azon esethen történik, ha egy oly pallérozatlan országban irtt, melyben egy egész emberi kor elmúlik, míg az öregek kihalnak; 's a' melyben egészen mint egy új emberek plántáltatnak. Az eddig mondottakból meglehet felelni ezen kérdésre: ha vallyon tanácsos é, hogy valaki, ki oly tartományban él, melyben még a' tudatlanság, és hamis ízlés uralkodik, és a' ki minden környül-állásokból könnyen azt jövendőülheti magának, hogy munkájának vagy igen kevés, vagy éppen semmi helybegrágyást nem nyerend, hogy mondom egy ilyen bátorokdjék é az írói pályára kiszállani? Ha a' fellyebb-mondottakat jól fontolóra vesszük, a' dolog valójába veszedelmes; mert többnyire minden írók a' dicsőiséget veszik tekintetbe, itt pedig látják előle hogy csejjeiket el nem érik, vagy legalább is, hogy azt a' dicsőiséget, melyet írók által keresnek, drágán kell megfizetniük.

Némellyeket hát ezen vizsgálát talán arra bírhatna, hogy vagy semmit ne irjanak, vagy pedig várjanak, míg mind-ezen környül-állásokon kívül nem lesznek. Én pedig azt tartom, hogy egy Férjű, ki felségesen gondolkodik, ki az ő belső jelességeit érzí, ki arról megvan győződve, hogy a' gyáva tudatlanság' megvetése néki inkább dicséretére, semmint gyalázatjára válik, írjon, és általában egy nagy *Geniét* ezen helyhez-tetése a' nemes szándéktól viszza ne tartóztassanak, hanem inkább iparkodjék a' jó ízlést írása által terjesztani, elől-mozdítani, 's még a' pallérozatlan országban is írjon; mert mikor támadna-fel másképp' a' jó ízlés, ha mindenik oly félelkeny volna? A' Muzsák bizonyosan nem lesznek haládatlanok fáradozása eránt.

Szabó Nepomuk.

4.

A' Keresztyének hogyan inneplik Jéruzsálemben a'

Nagy- és Husvét-Hetet.

Anna' Britán Missionár *Cantor*, Jéruzsálemből a' Nagy- (Fekete-) és Húsvét-Hétnek itten szokásban való meginneplése felől, 1820-ban, az Európai Újság-level írókhoz küvetkezendő nevezetes tudósítást küldött:

„Itt a' különféle keresztyén Fekék között örök háború és versengés uralkodik azon, hogy közzülök melyik' bírásában legyenek a' szent helyek. Ezek tulajdonképpen a' Török kezeiben vagynak; ki azon just, hogy a' helyeket valaki egy ideig birtokába áltvehesse, annak a' Felekezetnek áruja el, mely érettek legdrágábbban megfizet.

A' Latán és Görög Húsvétok most már elmultak. Czeremóniáik igen számosok; és az ilyenkorú innepiségek' néhányáról juttatok ezennel egy kis leírást, azon szerint, valamint naplókönyvembe mindjárt feljegyeztem.

Virág Vasárnapján jelen voltam a' Latánok innepiségjeken. Minokutánna a' szent sir' ajtaja előtt tenger-ideig énekeltek, Fő-papok más néhány papokkal együtt a' kriptába alászállott, az oda lerakott pálma-ágakat megszentelni. Es meglévén a' sir' oda hagyta; valamely magas ülőhelyre fellépett, és a' papokkal sok pálma-ágakat magának oda nyújtatott. Ezután a' papok, renddel egymásután, eleibe letérdeltek; és annak kezéből, melyet mindenike megcsókolt, szentelt pálma-ágát kiki elvette. Mely alig múlt el, 's a' nép csoportosan elő-tódult, hogy pálma-ágat nyerjen. A' Törökök mindent elkövettek, valamit csak lehetett, hogy nagy botjakkal és korbáccsokkal a' kegyes Keresztyéneket rendben tartsák; és ugyancsak egyedül az ő erőszak-tételeiknek köszönhetette is a' Fő-pap, hogy rajta erőt nem vettek, és össze nem szakították. Minokutánna a' pálma-ágak kiosztáltak, és a' hatalmaskodó zűrzavar lecsillapult: a' Papok innepis proceszsióban, háromszor futostak a' szent sir' körül, — égő gyertyákkal, fesszületekkel, tömjénnel és pálma-ágakkal. És most már a' sir' ajtaja eleibe Oltár állítván **Mise** olvastatott. — Ugyan ez napon, férfiak, asszonyok, öregek, aprók, nyilvánossá'n 's meztelenen rohantak a' Jordán' vizébe, tisztulás végett.*)

*) Országunkban (névezetesen N. Vassapán Vármegyében) Nagy-Péntek az, mellyen a' *Kisnap*, minden felekezeti különbség nélkül, korán reggel, sőt hajnal előtt már, fürdeni a' vízre zereggesen kényven. Ennek est leginkább a' *Leányok*; az *édes Anyák*, kik gyermeküket; a' férfiak; kik leveleket vasat a' vízre, sily káposztát hordoztatva, hogy az az napi második körölet, szepit, szobát szent, és korán, rébél menten tem. *Veddé*'-kben nagy szelhaszág és halgatás szokodik.

Nagy-Piáchen este viszont nagy innepiségjek volt a Latánoknak. Kezdődött a Katholikus Kápolnában, Olasz predikációval arról, mint ostoroztatott meg a Krisztus. Innét az innepies menetel egy más Kápolnába intézetett, hol (úgy tartják) az Idvestőt ruhájából kivetkezették. Itt tartott egy második predikáció Olasz nyelven. Most felmentek az Olaj-fa-hegyre azon Kápolnához, hol (úgy tartják) a Krisztus keresztje állott. Itt egy nagy feszület-képpel együtt, mellyet a Processzióban hoztak fel, a földre ledétett, és felette Spanyol predikáció tartott. Ez meglévén, a Feszületet felállították, és a Kereszt-felmagasztalási Kápolnának Oltárja megé tették. Alatta egy Monák állott, és húsz minutáig Olasz nyelven a megfeszítéséről predikált. Mikor ez végezett, két Monák járultak elő, a képet győlcsebe betakargatták, fejéről a tövis-koronát levették, a fejet megcsókolták, a koronát egy tábla helyezték. Kezekből, lábakból a szegek kihúzták, és a kéz-karok úgy voltak elkészítve a képen, hogy most már önmagoktól a testre leestek. Most a kép a kenetkővéhez vitetett, azon leterített, és kenet-tömjén felhő borított ki felébe. A Monákok, kezeikben nagy gyertyákkal, térdeltek a kő körül; és egy más Monák a Katedrára fellépvén, predikálott Arabs nyelven. Azután a kép ismét a sírhoz vitetett, és az innepiség Spanyol predikációval bezárultatott.

A Latánok *) *Huszt-napokban*, — melly a Görögöknek, Ürményeknek a t. Virág-vasárnapok, — korán templomba mentem, és már tele tömve találtam. Többnyire mindnyájan itt maradtak éjszakán által is. A Katholikus, Görög és Ürmény processziók hozsuzák és sünyesek voltak. Az egész község páma-ágakat vitt, és a szent képekhez tolokodva nyomult oda, hogy őket ezek által megszentelje.

Görög Nagy-pénteken, oly cselböt mentem templomba, hogy az éjszakát ott töltsem, és így minden szertartásikat megláthassam. A kapun álló török Ór különösen kemény volt, és senkit be nem bocsátott, hanemha huszonöt piastert (mintegy kilencz forintot) megfizetett. Paschától nyert a nálam hordozott Firmánom, engem e bírságtól mentessé tett. Mintegy éjjel tájban kezdődött-el a processzió, melly legnagyobb mértékben sünyes volt. Minden igen dicsón kivilágitatott. Kiki égő gyertyát vitt kezben a szűk sítóhoz. Erre nem sokára, nap-virradta felé, irtózatossal láma támadt a templomban. Alatt a nép szürnyüses zavarodásba jött. A sír körül sokan egyebeket hátokon hordoztak, mások ugráltak; tánczoltak, mázskálták, kezeiket össze-csattogtatták és kiabáltak: *Huja! az az Urnak sírja*. Egyebek kettesével, hármással egymás vállaira falkapaszkodtak; ismét mások mint tébolyodottak szalagáltak a sír körül. Valaki felől csak gondolták, hogy van pénz nála, azt erőnek erejével nagy dühösen vállakra kaptva a templomban körül-hurczolták, és pénzét kicsikarták. Az egész, a legsiralmasabb látományok egyike volt, mellyeket csak élettemben szemieltem. Így megy itt a dolog esatendónként. S most előjötték a Törökök, és hosszú korbácsaikkal a Keresztyéneknek mindenünnen közikbe vagdaltak, hogy őket csapásokkal legalább egy kevésig is észre hozzák. — De elég erről.

*) Nica Iosephus. Hurdtokor Constantinopolus a Görögök. Kélf a Kezdenés 1827. II. L. 219.

Görög Szarándokkól az idéni Husvét-Innepen mintegy tizenhat százan voltak. Többnyire mindnyája született Görög; 's Román nyelven beszél. Számra nézve hozzájuk legközelebb járnak a Kis-Ásiai Görögök, kik törökül beszélnek 's olvasnak. Görögök harmadik Rendje az Oroszok; a' negyedik, ötödik, az Oláhok, Bolgárok. Ezek közül csak igen kevés tud olvasni."

E. I. P.

5.

Az ifjú a' borról és az ivásról.

Én talán szerencsémre a' borral előbb ismerkedtem-meg mint a' szerelemmel. Bár melly sok időbe kerül is, míg az ivásban a' finom izlés tulajdonunká lesz; mindazáltal ebben általában előbb vagyunk szerencsések, mint a' szerelemben. A' jó természet az ivásban is kevés idő alatt sokra megy; a' szerelem mellett ellenben sokszor a' legérzékenyebb szív is mindég szerencsétlen marad. Ha jó borom és ha csak egy jó barátom van is, a' kinek izlése az enyimmal megegyez, csak bor kell, hogy vídám és szerencsés legyek. Már az pedig, kivált hazánkban alig ha nem tökéletes igazság, hogy könnyebben találhatok jó borra és egy oly jó pajtásra, a' ki szomjas és kellemes, mint egy oly szép 's csinos aszszony személyre, a' ki szerelmemet viszonozná.

A' bornak pedig igen sok haszna van, tártja gondjainkat, szeltyezi aggodalminkat, szaporítja örömeinket 's a' vigáság kellemes szomszéd. A' szerencsétlen szeretőnek hárs fellegeit mi oszlathatja-el hamarébb, mint a' bor? A' világgal 's magával elégedetlen mi engezzelheti-meg könnyebben mint az ital? Mi gyúlasztja a' szerelem szikráit lángokra, a' játszi elméket felséges képzelmenyekre 's ezeknek csudált kifejezésére — példa Horác, Chauieu, Lessing; — mi élesíti a' Bajnokokat azon csuda tettekre, melyeken a' józan bámúl, ha csak nem a' Tokaji vagy Ménesi bornak isteni ereje? Én tehát iszom, bár mit mondjon hozzá a' hidegvette vérű okoskodó: iszom magamért, pajtásomért, szeretőmért, Nemzetemért, Hazámért, de úgy, hogy minden csepp nem kábulásom, hanem örömem 's vigáságom eszközéül szolgáljon.

Seabó József.

6.

Hogyan tehetni szert jó Véniségre.

(Példázat.)

Egy jámbor föld-műves, haja fejr mint az ezüst, ifjú unokájával a' mezőn járt-kelt, éppen aratás idejekor. Az aratókhoz érkezvén, tréfálódott velek az Őreg, hogy ők csak gyermekek volnának hozzá képpest, úgymint a' ki már hatvan aratást kigyőzött. Akkor az aratók' egyike sarlót nyujta neki, melyet az Őreg fogván, nagy gyorsan learatott egy sereg gabonát, mint valami virgoncz ifjú. Az aratók hujjongattak neki, és tiszteletére vig neszszel sarlóikat köszörülték. Unokája pedig, az ifjú, szólla hozzá: „Édes Őreg Atyám, honnét van illy erő benned véniségedben?“ Akkor felele az Őreg és monda: „Lásd, fíjam, én ifjúságom óta Istenben bízam, jó és rossz napokban; ezzel őriztem-meg magamban a' friss jó kedvet: hivatalomat serényen követtem, és híven dolgoztam; ez által nyertem testi erőt és Isten' áldását. Isten' előtt jámborúl, emberekkel békesseggben éltem; ez által készítettem magamnak örömet és békeséget. Esztendeim' haladtával mind ez bennem megöröködött és megalspált. Cselekedjél azon szerint, fíjam úgy véniséged olyan lesz, mint az a' telyes kéve, melyet örömmel takarítanak a' csürbe.“ „Hát a' rossz véniséget mihez hasonlítod?“ kérdé az ifjú. „Nézd itt, úgymond az Őreg, ezt a' tülkske-köröt; egyedül és elhagyatva áll, és ősz feje játékja a' szeleknek, melyek rá nem ügyelve, rajta nem gyászolva fúvják-el. A' termékeny kalász legyen tenéked jóles példa, a' magános tülkskének szemlélése pedig intés.“

E. I. P.

7.

A' H A L Á S Z.

(Göthe után.)

A' víz zugott, a' víz dagadt
Halász a' parton ül,
Reménye közt lest hányogát
Keblébe nem hevül;
'S a' mint ül, és a' mint reméll
Szétt-lotsan a' folyam,
'S a' part alól a' szép tündér
Elébe' fel zuhan: —

És száll felé, és zeng felé:
„Mi szállja szívedet,
„M'ért vonzozod csal-fényre ki
„Az én szülöttimet?
„Tudnád csak ah! mi boldogan
„Élünk mi ott alatt,
„Szálnál habok közé vigan,
„Felejtve honnyodat. —

„A' nap, 's a' hőd nem fődik e'
„Tenger' hullámain,
„Midőn szelid szövétnéke
„Hintázik árjain?
„Az Ég' fenekre süllyedett
„Kékben úszó színe
„Nem kényszerít e' tégedet
„Le szálni öblibe? —“

A' víz zugott, a' víz dagadt,
'S lábát csapkodja már,
Szívébe száll hév indulat
Mint kit szerelme vár,
Szóllott a' szűz, zengett a' szűz,
'S sorsát határozá,
'S fél kénytelen, 's fél vággyá közt
Merült a' víz alá.

ÉDES GONDOK.

(Göthe után.)

Szünjetek - el keblem' tikkasztó gondjai! ah de
Csak vég hűnytával nyugszik az emberi szív,
Hagyjátok leg alább, hogy az édeskés szerelem-gond
Értetek is bennem öncse ki mérge' dühét.

BAY GRÖNEV.

Floridán Meséiből próba-tétel.

Az ökör, a' ló, 's a' számár.

Hárman, ökör, számár és ló
 Tízesen vetélkedtek
 Hogy ki köztök elébb való;
 Olvasók lám nevettek?
 Hogy a' számár is, már e' sok,
 Illy nagyra hogy láthat ő!
 De nagyra látni, mondjatek
 Csak egyet, kihez illő?
 A' rend, születés, talentom,
 Felettünk kit mivé tess
 Nem ellenzi senki, tudom,
 Már csak a' marad, 's a' leszz.
 Az ökör szelíden elő
 Adta sok szolgálatját:
 Kemény nyakát, 's földmivelő
 Állati okosságát.
 A' paripa sebességét
 'S nemes gyakorlásait,
 Mondott a' számár is vagy két
 Közönséges hasznait.
 Válasszunk az embereket
 Mond a' ló Biráinknak,
 Im' itt jön három, ügyünket
 Beszéljük el azoknak;
 Ha meg fog egyezni kettő,
 Vége van minden pernek.

Az ökör vállalta hogy ő
 Szóll e' három embernek.
 Elő! adja hát a' dolgot
 'S igaz ítéletet vár,
 Az első, kit tudakozott,
 Vólt Al-földi ló - császár.
 Voksom lóra adom, kiált,
 Pajtás Úram! nem lehet!
 Másik köz bíró ellent állt —
 Hogy tessz oly ítéletet?
 Számárnak kell ám meg adni
 Az első méltóságot,
 És ki ezt meri tagadni
 Sérti az igazságot.
 Nem, mond a' harmadik ember,
 Egy gazdag szántóvető,
 Vokssommal csak az ökör nyer,
 Első csak ő lehet! ő!
 Mit? így szóll a' ló mérgebe
 Hisz' ti csak úgy ítélték
 Mikép' hasznót abba, 's ebbe
 Kevest, 's többet reményltek.
 „Hát hogy is máskép' (felele).
 Az Al-földi ló - császár,
 Minden bíró úgy él vele;
 Törvény az ön'haszon már.“

Közléi TERESZ SÁMUEL.

MINERVA.

Mdsodik Füzet.

Februáriusz 1827.

8.

A' Fátumról.

Volentem ducunt fata, nolentem trahunt.

A' gondolkodó okos elme, ugyan-azért, mivel okos; természete által ösztönözte-
vén, minden dolognak kívánja átal-látni, megismeréni az okát; de kiváltképpen a'
világ' folyásának, nevezetesen a' magános emberek', népek', 's az egész emberi - nem-
zet', szerencsés és szerencsétlen állapotjának, 's ezen állapot' jobbra, vagy balra for-
duló szüntelen-való változásának okait — Csak a' bűdjött elméjű buta emberek, nem
törnek ezeken az eszeket, megelégedvén a' tünetények' szemlélésével. mások a' kik
okosabbaknak látszanak lenni magoknak, 's azért is az oktatást el nem fogadják azok-
tól, a' kik még okosabbaknak tartják magokat, éles szemeikkel mindenütt csak vak
történeteket látnak; a' szerencséről, fátumról beszélnek, a' nélkül, hogy arról világos
megfogások volna, 's valami bizonyost gondolnának. Ezen fatalisták, a' kik a' fátumról
beszélni tudnak, gondolkodni, 's helyesen itélni nem tudnak, a' mi igen megvilá-
gosodott filozofikus időkben sokkal nagyobb számmal vagynak, sem-mint gondolnád.

Tán nem fog szükségtelennék látszani, ha a' Fátumról, *) mellynek a' világi dol-
gokra, és az emberek' állapotjára, oly véghetetlen nagy és ellene-áthatatlan befolyása

*) Szabad legyen ezen deák - szóval érteni. A' szerencse, valamint az iténi-vegség, meg nem felel önkényesen a' fátum
szóval. A' magányosított szóval lehet élni, de eredetileg név és is deák szó. — Ha pedig ezzel élhet
a' Magyar; miért ne élhetné más deák-szóval, a' fátummal is? —

van, az érdemes olvasóval közlöm gondolatjaimat, 's ítéleteimet. De azért is szükséges ezen közönségesen képzelte dologra fényt vetni, mivel mind a' régibb, mind az újabb Íróknak munkáikban, mind a' közönséges életben, számtalanszor előfordúl, a' fátum' sors', szerencse', vak-történet' említése. Műdön a' fátumnak kütfaját felkeressük, egy úttal a' világban lévő jónak, 's rossznak kötféjét is felfedezzük; 's egyszer'smind azt is tanuljuk megítélni, hogy mennyire maga az ember oka vagy nem oka, szerencsés vagy szerencsétlen állapotjának; végtére által-látjuk, hogy nagy esztelenség, bolondság légyen kevélykedni, 's elbizni magát a' szerencse' javaiban, mellyekben nem a' maga érdeme által, hanem a' fátumnak, 's a' szerencsének kedvezéséből részesült az ember; más részről, melly nagy igazságtalanság légyen megvetni, úttálni, gyűlölni a' szerencsétlen, 's az alacsony sorsú embert, a' ki nem maga hibája, vétke által, hanem a' vak szerencse' mostohaasága, 's üldözése miatt jutott, szerencsétlen, megvetett állapotra.

Nem szándékom szólni arról, a' mi fellyül-haladja értelmemet, nem a' világ folyásának kezdetéről, nem ama' véghetetlen nagy, 's megfoghatatlan erőről, melly mozgásba tartja, valamint az egész roppant világot, úgy a' mi földünkön lévő dolgokat is. Ennek megv'sgálását, a' theologusok fellengős elméjekre, 's bölcsességekre bízom, a' kik ezen dolgokat is megérthetik, megmagyarázhatják! Én, a' ki az emberi értelemnek, 's okosságának határait megismerem, csak arról szólhatok, 's akarok szólni; hogy milyen okokból származnak, 's mintegy ezer, meg ezer forrásokból folynak-úszva azon dolgok, mellyeknek szüntelen-való mozgások, egymásból származások, egymásra való befolyások, 's abból származó változások, a' világ folyásának, 's majd szerencsének, majd fátumnak, majd vak-történetnek (Casusnak) nevezetük. — Érzem, hogy olly nagy fába vágom fejszémet, mellyet gyenge erőmmel le nem dönthetek. Sed in magnis vel voluisse sat est. Legalább alkalmatosságot adok hatalmasabb, 's mélyebben, 's élesebben látó elméknek, a' dolog' mélyebb megv'sgálására, 's bővebb megmagyarázására. Minekelőtte a' magam állításait kifejezem; historice vegzem-fel, 's adam-elő a' dolgot.

A. Historice a' Fátumról.

A' világ' folyásáról gondolkodó emberék, természetesen hajlandók lévén mindent kevés, előttük kedves principiumokra vinni, a' legrégibb időktől fogva, valamint különbözőféle indúlattal és szándékkal, úgy különbözőféle szempontból szemlélték azt, némellyek vallások, mások természetes szempontból. *) Mind ezek, mind amazok hamar

*) Bedius János, a' Republikáról írt híres munkájának, IV-ik fejezetét az mondja: Quaedammodum hominem aliter pietor, aliter medicus, et alioquin aliter physicus, aliter theologus contemplator, sic quoque rempublicanum conveniunt aliter politicus, aliter astrologus, aliter theologus didacticus. Politicus la civitatis exercitio ----- Magistratum sordet, legum iniquitatem accusat; Astrologus coelorum siderum vim, et efficientiam contemplatur, unde varias animorum motus, hominibus ad res novandas ingereat; polit; theologus vero pacis amans, bellis, fragum sterilitatem, civitatem denique, ac populorum interitus, a divina Numina, et Religione contemptis rursus consistere avertat. Ely különböző szempontokból szemlélték a' világot 't-

ésre-vették, hogy a természeti változó dolgok, végesek (űnitas) 's mint olyanok történetbéliék *) (contingentes) az az: olyanok mellyek lehetnek is, nem is, így is lehetnek, amúgy is; noha más részről azt is vették-ésre, hogy-ha, egy dolog a másból származott, vagy egy a' más által változást szenvedett; annak szükségszerűen kellett származni, ennek megváltozni. Mindazonáltal, minthogy azon dolgot is, melly mást származtatott magából, vagy másban változást okozott, szintűgy, mint azt, a' minnek oka volt, végesnek, és történetbélinek találták lenni, melly tehát szintűgy nem is lehetett volna, mint lett; természet szerént, kérdezniek kellett magoktól, 's okozás' principiumánál fogva; miért lett a' más dolognak léteit adó ok inkább, mint nem? Így folytatván tovább is ezen kérdést, az okok' egymásból folyása' lánczát követvén, azon mindég fellyebb, 's fellyebb mentek, meg-nem elégedvén gondolkodó elméjük a' véges okokkal, míg végtére oly fő-okot vennének-fel, mellynél nincs fellyebb való, és a' mellybe megnyugodhatnának, mint Véghetetlenbe. Ezen véghetetlen fő-okot Absolutumnak nevezték, mivel minden magán kívül lévő feltétel (conditio) nélkül való, csak maga által, és ugyan absolute szükségszerűen van. Ezen Absolutumot, mellyen fellyül nem emelheti-fel magát az emberi okosság, némeljük **) a' világon kívül, mint attól különböző valóságot helyhezítették, (Theismus) mások a' világgal egyeltették. (Pantheismus.) De voltak olyanok is, a' kik lételet tagadták (Atheismus.) Minthogy pedig, sincerum est nisi vas, quodcumque infundis accescit; azért a' gondatlan pór-segnek éretlen álmodozó elméjében, a' világon lévő dolgok, és történetek' okairól való gondolatok, minden időkbén bálványokká, szörnyetegekké váltak. Inanc származott a' bálvány-ímádás, a' Fetichismus, a' Sabacismus, a' Görögök', és a' Rómaiak' Polytheismusa, és számtalan más — ismusok, azoknak szomorú következtetéseikkel együtt, a' fajtalan erkölcstelenséggel, ***) ember-áldozatokkal, vallásbeli gyűlölséggel, üldözéssel és háborúkkal. 's a' t.

Ezen sokféle képzelődésekkel szorossan össze voltak kötve a' sítumról való gondolatok. Némeljük az okozásnak (causalitatis) principiumánál fogva azt állították, hogy a' sítum az Istentől, mások hogy a' világbeli erőtől, Isten nélkül van. Mind a' két rendbéli embereket, ismét két két felekezetekre lehet felosztani. Mert a' kik, a' világtól különböző Istent hittek, vagy azt állították, hogy az Isten a' kezdeiben meghatá-

teit dolgok a' Gőgőgőknek kérem legelsőbb historikusi: Herodotus szerént a' világon minden a' végtől függ; Thucydides szerént az országok' vagy hadi-vezérek' okosságától, vagy hibáitól; Xenophon szerént az istenek erőt való kegyességéből.

*) Tén' jobb-leve' a' contingenset így nevezni mint mellandókat, bár minden contingens mellandó is egyszer/mind. —

**) Anacharis újszövetség III-ik Kötet. 50-ik Cikkelyében, így szól egy Fő-pap: Kétd-mag állék (a' felfelcsókolt) mi az Isten? Ah' felelek: Az a' mások sem kezdete, sem vége sincs; — egy óra lálek, — a' legelsőmabb materia; — a' levegő — ércleimmel egybe-köszit tük — a' világ. — Nem a' világ' lélek, mellyel úgy egyesítve van, mint a' test a' lélekkel. — Az egyetlen-egy erőtök ok — ő a' Ió, — a' materia a' rou'. — Minden az ő erőtökéből, 's az ő szímetek által történék, minden alája-remek eszköz valóságok által történék. — O szímet' imádás az Isten, 's az igyvéss megemelési.

***) Lásd a' bacchanálák' eredetét Rómban, 's az ott végezet-vén rettenetes dolgokat Elv. I. 59. Cap. 8-19.

rozott rendet, soha meg nem változtatja (Isteni-végzés), vagy azt, hogy a' teremtés után is szüntelen befolyván az Isten minden dologra, kormányozza a' világot, 's mindent a' mi történik, még az emberi gonosz cselekedeteknek rossz következményeit is jóra fordítja (Isteni-gondviselés.) Azok, a' kik világbeli (ünikai) erősből származtatják a' fátumot, vagy azt tartották, hogy a' világ mind materiájára, mind formájára nézve öröktől-fogva volt, 's folyása változhatatlan (a' változhatatlan rend' systemája), vagy azt, hogy a' világ materiájára nézve, öröktől-fogva-való volt; de formájára nézve, minden ok nélkül kezdett lenni, (az Atomusok' systemája.) De a' mindenik felekezethez tartozó emberek; úgy annyira különböznek egymástól, a' fátumról való gondolatjaira nézve, hogy itt is el lehet mondani: Quot capita, tot sensus, tot cogitandi rationes; a' megjegyzett négy főbb gondolkodás' módjai úgy össze-folynak a' meg nem határozva gondolkodó, inconsequens emberekben, hogy sokszor lehetetlen tudni, és vagy amaz filozofus, theologus, mellyik felekezethez tartozik. *) A' gondolkodásban ezen nagy különbségnek oka pedig nem egyéb, mint az, hogy némelyek az eszméletleneket, eszméretesek gyanánt tartják, 's ezeket oktanulán helybe-hagyják; mások vakmerően által-hágván az emberi értelem' határait, a' fantázia országában álmódzva eszelősködve, igen nagy igyekezet, és sok munkát fordítanak, a' homályos és nehéz, és még nem is igen szükséges dolgokra (Off. Cic. L. 1. C. 6.) De esmérjük-meg közelébből a' mindenik felekezethez tartozandókat, 's azoknak gondolkodás-módját.

1. A' kik az Isteni végzést (Praedestinatiót, decretumot, προορισμό) hitték, azt tartották, hogy az Isten az egyszer meghatározott rendet, és a' természetnek szabott törvényeket, meg nem változtatja. Ennél-fogva Voltaire' a' utána mások a' világot az örökhöz, az Isten az Öröshöz hasonlítják. Valamint ez; úgymond; az öröbön lévő ke-
rekeket, 's más részeket oly okosan, és czélerányosan elkészíti, mindeniknek a' szükséges formát, és nagyságot adván, azután össze-szerkezeti, hogy az így elkészült mivelt felhúzáván, az ön' magától a' mívesnek további befolyása nélkül is, czélerányosan mozog; úgy az Isten is oly formákba hozta a' teremtett dolgokat, oly erőket tett beléjük, 's változhatatlan törvényeket szabott mindeniknek, végtére oly össze-kötésbe hozta azokat; hogy az okozásnak változhatatlan törvénye szerint egyből, úgymint okból, szükségesképpen folyon más dolog, mint annak következménye; a' melly ismét, mint új ok, új következményeket származtasson magából. És ezen láncza az okoknak; és következményeknek szakadatlan, és véghetetlen. — Ezen láncztól függ, és egymásból foly minden, a' mi van, szükségesképpen, az az: mindennek úgy kell történni, a' mint történik, úgy annyira, hogy még az embernek jó és rossz' cselekedetei is ezen törvény szerint szükségesképpen folynak az okaikból, a' képzetekből, és kívánságokból; a' mint ezt ama' híres filozofusok Democritus, Heraclitus, Empedocles, sőt Aristoteles is tanították **) az újabb időkben pedig az úgy nevezett Deterministák tgsdván, hogy az

*) P. o. Augustinus azt mondja: Aut nullum est fatum, aut Deus ipse fatum est. A' Stoikusok fatalisták voltak; de még is az akaratot szabadnak tartották.

**) Völcsey goldán philozophi csemebant, omnia in fatis ferri; ut id fatum necessitatis, vim afferret, in qua pre-
sentia, Democritus, Heraclitus, Empedocles, Aristoteles fuerunt. Hi ipse etiam affirmant: vici committit vi
fati, et necessitate dicunt. Cic. de fate. Cap. 11.

embernek szabad akaratja van, azt állítják hogy bizonyos okok, melyek nincsenek hatalmában az embernek, szükségesképpen meghatározzák (determinant) ötét valaminek cselekvésére, vagy elmúlására.

Ezen fatalis determinismust, mely elkerülhetetlen (ineluctabile. Virg.) sítum alá veti az embert, és az emberi életet, már Homérus, és Hesiodus is tanították, azt három személyben personificálván Klothónak, Lachesisnek, és Atroposnak, egy szóval Moe-ráknak (a' Rómaiak' Párkáknak) nevezték, 's azt költötték felőlük, hogy az ember életének fonalát fonják, melyet mikor elmetznek ollóikkal, akkor az ember meghal. — Sőt Hesiodus szerint, nem csak az embereknek sorsok függ változhatatlannál a' Párkáktól, hanem azok' hatalmának az Istenek is, még Jupitert sem vévén ki, alájok vagynak vetve, úgy annyira; hogy az örüktől-való végzésben még maga Jupiter sem másolhatott - meg semmit.

Homerus, és Hesiodus után a' többi Poéták is, ugyan-azon sítumot tanították, 's elhívték a' könnyen-hívó babonás köz-néppel. Ezeket gúnyolván Lucianus, azt mondhatja (in dialogis mortuorum) Protesilaussal, a' küt Aeakus, az alsó világnak egyik Birája okozva kárhözottait: „Én azoknak, melyeket cselekedtem, magam oka nem voltam, hanem a' sítum, és mivel eleitől-fogva úgy volt elvégezve, (κατὰ τὴν ἀρχῆν ἔτυχε ἰσχυροῦς θεοῦ.) Sostratussal pedig a' ki sok embernek gyilkossa volt, 's annak bírójával, Minossal, ezeket mondhatja: *Sostr.* A' melyeket életembe cselekedtem, szabad akarattal cselekedtem é, vagy a' Párka által gombolyítottat-fel az orsóra, (az az a' Párka által kényszerítve cselekedtem.) *Minos.* A' Párka dolga volt az. *Sostr.* Így tehát, mind a' jók, mind mi, kik rosszaknak látunk lenni, nem-de azt cselekszük é, a' mit a' Párkának engedelmesködvén, szükségesképpen cselekednünk kell? *Minos.* Igen is, a' Párkának engedelmesködvé, cselekeszitek, a' mit kinek kinek születésekor, hogy véghez vigyen, megparancsolt. *Sostr.* Hogy-ha tehát valaki, más által kényszerítvén, megöl valakit, minthogy annak ellent nem mondhat, a' ki által arra erővel kényszerítettik, p. o. a' hőhér, vagy darabant, amaz a' bírónak, ez a' tyrannusnak engedelmesködvén, kit fogsz a' gyilkosságért kárhoztatni 's büntetni? *Minos.* Világos hogy a' bírót, vagy a' tyrannust *Sostr.* Hat ha valaki az Iestől küldetvén, ajándékba hoz aranyat, vagy ezüstöt, kinek kell köszönni az adományt? *Minos.* Annak, a' ki küldötte; mert csak azolga volt az a' ki hozta. *Sostr.* Látod e immár, mely igazságtalannál cselekeszel, midőn bennünket büntetesz, kik csak Klothónak szolgáltunk, midőn véghez-vittük azokat, melyeket parancsolt; és midőn im' ezeket tisztelettel illeted, a' kik csak másnak javait oszogatatták. — Mert senki sem mondhatja, hogy ellent lehet mondani azoknak, melyeket felsőbb hatalom' parancsolatjára, véghez kellett vinni.*)

A' Párkákon kívül a' sítumnak kényszerítő szükséges voltát ábrázolták a' költők, a' Jupiter palotájában lévő két (Pindarus szerint három) hordókkal is, melyekből ezen

*) Ugyan est hanc-est Cicero is a' determinismus ellen de fato Cap. 17. „Si esset appetitus 'non est vita in nobis, ne ipse quidem appetitus est in nostra potestate. — Quod si ita est, et illa quidem, quae appetitus efficiunt, sunt ita in nobis. Non sunt igitur, neque voluntates, neque actiones in nostra potestate, ex quo efficitur, et nec laudationes iusto dant, nec vituperationes, nec honores, nec supplicia.

Isten, kinek-kinek külömbféle egyvelítéssel osztogatja a' sorsát, szerencséjét, szerencsétlenségét. Ez volt a' régi Görögök' és Rómaiak' vélekedése a' fátumról. — Cicero a' fátumról írt könyvében, 's más helyeken ez alatt úgy látszik, nem értett egyebet, mint az Isteni - végzést. Seneca habozott, mert a' Stoicusok' fátumát egyelítette az Isteni - végzéssel, sőt az Isteni-gondviseléssel is. Egyszer azt mondja: Scio omnia certa, et in aeternum dicta lege decurrere. Ipse ille omnium conditor et rector, scripsit fata; olim constitutum est, quid gaudeas, quid fleas. — Majd ismét: Quidquid est, quod nos sic vivere jussit, sic mori, eadem necessitate et Deos alligat. Irreversibilis humana pariter, ac divina cursus veht. —

A' Persák, a' Chaldaeusok, és az Egyiptombéliek a' napot, holdat, és a' csillagokat, Istenek gyanánt tisztelték (Sabaeismus), azért is azoknak az emberi életre és az országok' sorsára nagy befolyást tulajdonítottak, 's azt hitték, hogy azoknak állásából és forgásából előre lehet mondani nem csak egy egész' népnek, 's köztársaságnak, hanem magános embernek sorsát is, mellyet semmi emberi erő nem akadályozhat. Ezen tévelygésbe, még az újabb időkben is sokan, 's nevezetes emberek p. o. Rudolf Császár, Wallenstein, estek. (Astrologia.)

A' *Turcium fátumra*, (mellynek nagy erejét, 's az életre való nagy befolyását, az útközetekben a' Magyarok is sok ízben érezték) és némelly Keresztyének praedestinációjára (decretum divinum immutabile) elég legyen csak megemlékeztetni az olvasót. Ide tartozik a' Leibnizius Harmonia praestabilitája is.

2. A' kik az *Isteni-gondviselést* hitték, *) azt állították, hogy még azután is, minekutána az Isten kezdetben mindent jól elrendelt, e' világban történt változások, az ő hatalmától függenek, úgy hogy az ő akarata, vagy hatalma nélkül semmi sem történhetik; **) az embernek még egy hajszála sem eshet-le fejéről; sőt olykor-olykor, minden közben-vetett okok nélkül is, rettentő tümemények által, kinyilatkoztatja Isteni hatalmát, ostorozván, elvesztvén a' gonoszakat, a' veszedelemből, inségből megszabadítván az igazakat: Így lett-meg, úgymond, hogy a' bűnbe elmerült embereket, vizűzőn által eltöröltte: Sodomát, és Gomorát tűz által elvesztette, magának választván a' 'Sidó népet, annak különös gondját viselte; azt az Egyiptomi járom alól csudálatosan felszabadította; Mó'ses által a' Sinai hegyről idvesség törvényekkel megajándékozta; ezeknek által-hágásáért büntette 's fogságba vitette; ha bűneit megbánta, ismét kegyelmébe fogadta, a' Proféták által vigasztalta, batátta, nyomorúságából és esetéből fel-emelte; végre minekutána eljött a' teljes idő, elbocsátá Isten az ő fiját hogy azokat, a' kik a' törvény alatt valának, megváltaná. — Ezen Fija által olly dolgokat, 's csauskat vitt véghez, mellyek a' természeti erőkből és törvényekből meg nem magyarázthatnak, 's így bebizonyította, az idvesség Keresztyén vallásnak, az Istentől való származását; en-

*) Hozzávetésed de leg, hogy még olly emberek is, kik Istent nem bíznék, hogy a' népet vakítsák, eselkessék, szeltelek Isteni gondviseléséről beszélnék.

**) Adae Deum suo opem, non ut Stoicus Deus, alligatus secundis causis, sed vere ut liberum agens, sustinens creaturam, et malis mereretur, cum videlicet motum malis constituit, nec sinit grassari ulterius malis. Melanchthon de causa peccati.

nek még nagyobb bizonyosságára, az Apostolokra kiöntötte a Szent lelkét, a ki által mind e' máig megvilágosítja, az igazságra vezérli a Keresztyéneket; sőt Pál Apostol még az ember akaratjára, és cselekedetére is kiterjeszti, az Istennek befolyását, azt mondván: Az Isten az, a ki azt cselekeszi bennetek, mind hogy akarjátok, mind hogy véghez-vigyétek a' jót, (Fil. 2, 13. — 2 Corinth. 3, 5.) Ezen Apostol' nyomdokát követvén, annyira ment Sz. Ágoston, 's ez után Luther Márton, követőivel, hogy csak -nem szabad akaratjától is megfosztották az embert, 's minden jót, melly véghez megyen az ember által, nem magának az embernek, hanem az Istennek tulajdonítanak. Melancthon azt mondja a' praedestinációról irtt értekezésében: Deus trahit mentes ut velit; et promittit se affuturum nobis, ut perficiatur inchoata salus, ut aliqua bona fiant inter homines. Ismét más helyen: (de libero arbitrio) Natura humana, oppressa est peccato, — pravitatem nascentem nobiscum, quas pugnat cum lege Dei non possumus exuere. — Haec mala agnoscenda sunt, ut e' regione beneficia Christi conspiciantur, qui tollit peccatum, et mortem, et instaurat naturam humanam. És ismét: Voluntas humana, non potest sine Spiritu Sancto officere, spirituales effectus, quos Deus postulat.

A' ki jól esmérí az emberi szívet, az könnyen által-látja, melly nagy befolyása lett légyen, az Isteni gondviselésről való gondolatnak, és meggyőződésnek, minden hívőnek, mind belső, mind külső állapotjára, sőt az egész' emberi nemzetnek sorsára is. — Számptalan embernek szolgáltak szerencsétlenségében vigasztalására, és megnyugtatófására azok, mellyeket minden időben tanítottak az Isteni-gondviselésről a' bölcsök. — Nem maradt foganat nélkül, a' mit Socrates mondott: Si quid cura potest, cura; at si Deus ipse te curat, quid te sollicitum esse iuvat; — nem az, a' mit az ő tanítványa Plátó a' mindent jóra fordító Isteni-gondviselésről tanított a' Timaeusban, és a' Republikáról irtt könyvében; nem az, a' mit Cicero és Seneca irtak ugyan-ezen tárgyról, amaz de natura deorum irtt könyvében; ez a' providenciáról szóló szép értekezésében. De legmesszebb terjedtek következtései, a' bölcs Krisztus' idvességes tanításainak, nevezetesen az Isteni-gondviselésről szóló, a' szerencsétlent vigasztaló, az emésztő gondok közt búsulót nyugtató, az élet terhe alatt ellankadt embert elevenítő beszédeknek (Mat. 6, 25 — 34.) Így az Isteni-gondviselésben való hit, megengeszteli, megbékélteti az embert bal sorsával, inségét tűrhetővé teszi, békéltetését, nyughatatlanágát eloszlatja, sorsával megelégedését elő-mozdítja.

Mennyünk által azon két felekezetre, melly a' fátumot, a' világbeli erőttől tézi függővé.

3. Az egyiknek állítása szerént, a' világ öröktől fogva volt, mind materiájára, mind formájára nézve; valamint törvényei változhatatlanok, úgy folyása feltartóztatlan; az okokból: szükségesképpen származnak a' következtések; az emberben az érzésből ellent-állhatatlánul származik a' gondolat, és a' kívánság; ezekből a' cselekedet; ebből annak jó, rossz' következtései. Ezen gondolkodás-módja Pantheismusnak nevezetik, mellyett a' régiebb, és újabb filozofusok, sokféleképpen módosítottak, nevezetesen Xenophanes, Parmenides, Thales, követőivel a' Jonikus filozofusokkal, Pythagorás, kiknek Istene természetbéli erő és a' fátum volt; nem különben a' Kitioni Zeno, kö-

vetőivel a Stoikusokkal, kik a szabad akaratot hitték ugyan, de a fátummal össze-nem egyeztethették. Krisztus' születése után Plotinus, az őjj Platonikusokkal; végtére az újabb időkben Spinoza és Schelling, et addicti jurare in verba magistri, a' számos követők, a' fellengős Pantheisták. — Spinoza szerint nincs szabad causalitas czéliből, hanem causalitas, természeti okok által. (Causae non finales, sed efficientes.) Így nála az Ethica Fizikává válik. — Schelling systemája szerint, a' világ vak-fátum, természetbéli kéntelenség alá van vetve, az Isten kéntelen kijelenteni magát; az egész' historia, 's a' világon történt változások, nem egyebek, mint az Isten' (az az Absolutum) lételének szüntelen való változásai.

Mind ezen filozofusokról azt lehet mondani, a' mit Cicero de fato. Cap. 9. 10. „Qui introducunt causarum seriem sempiternam, si inentem hominis, voluntate libera spoliata, necessitate fati devinciunt; omnia enim, quae fiunt, causis fiunt antegressis: id si ita est, omnia fato fiunt.“

4. Az *Atomusok'*, vagy a' történeli' systemája szerint, a' világ matériájára nézve öröktől-fogva-való volt; formájára nézve kezdett lenni, de minden ok nélkül (casu). Ezen systemának szerzői a' világon lévő változásokat, és történeteket a' fátum' kéntelensége alá vetették, nevezetesen Leucippus; noha Epicurus annak követője; azt a' szabad-akaratnak meghatározásaira nézve tagadja; de helyesen mondja ellene Cicero: Nec vero quisquam magis, confirmare videtur, non modo fatum, verum etiam necessitatem, et vim omnium rerum, sustulisseque motus animi voluntarios, quam hic (Epicurus) qui aliter obistere fato fatetur, se non potuisse, nisi ad has commentitias declinationes (atomorum) confugisset. etc. Az Abderai Democritus, az Atomusok' systemáját jobban kifejtötte. A' követőt közt volt Diagoras, a' ki nem titkolta az Atheismusát, 's mások. Az újabbak közt tanította az Atomusok' systemáját és azzal össze-kötésben lévő determinismust, ama' híres Systeme de la nature-nak szerzője.

Végtére még csak azt jegyzem-meg, hogy Kánt tagadja a' fátumot, és a' vak-történetet; melly-értelemben, látni lehet a' Kritikájában: Kritik der reinen Vernunft, Elementarlehre II. Bk. 1ste Abth. II. Buch, 1tes Hauptstück. III. Abth. Alles, was geschieht, ist hypothetisch nothwendig; das ist ein Grundsatz, welcher die Veränderung in der Welt einem Gesetze unterwirft; d. i. einer Regel des nothwendigen Daseyns, ohne welche gar nicht einmal Natur statt finden würde. Daher ist der Satz: Nichts geschieht durch ein blindes Urfolgeß, (in mundo non datur casus) ein Naturgesetz a priori; imgleichen keine Nothwendigkeit in der Natur ist blind, sondern bedingte, mithin verständige Nothwendigkeit. *) (Non datur fatum.) Welche sind solche Gesetze, durch welche das Spiel der Veränderungen einer Natur der Dinge (als Erscheinungen) unterworfen wird. u. s. w.

Jegyzés. Hogy az Istenben való hitemet, kétségbe hozván, valaki, belém ne akadjon, szükségem hittem itt, azon vallást tenni rövideden: hogy Sz. Pál Apostollal, azt hiszem (Actor. 17. 23.) hogy az Isten állal élünk, mozgunk; és vagyunk: mert az Istennek nevezeti is vagyunk.

*) Ezzel az a' Isten!

B. A' Fátumnak kútfejei.

Nem akarok az említett felekezetekkel vetekezni a' fátumnak kezdetéről, nem a' transcendentális dolgokról, a' világnak, 's abban történt változásoknak utolsó principiumairól; nehogy túl-menvén az emberi értelemnek határában, 's eszméletlen dolgot, eszméretesnek tartván, magam is tévelygésbe essek. Felfüggesztvén tehát maga-mérsékelve, ezen dolgokról ítéletemet, csak arról szóllok, a' mit kétségbe hozni nem lehet, az az a' fátum' véges (finita) kútfejeiről.

Minekutánna a' világ abba a' rendbe jött, melyben látjuk azt, 's minden dolgok és változások az okozásnak változhatatlan törvénye alá jöttek; minden nagyobb 's kisebb fizikai, és erkölcsi, testi, és lelki erők, a' természetnek minden részeiben munkálódnak, az az: bizonyos következtetéseket származtatnak magokból, nagyobb, 's kisebb változásokat okoznak a' világ' állapotjában. *) De minden a' mi így történik, 's léssen, feltételes kéntelenséggel (hypothetica necessitate) történik 's léssen; az az: bizonyos okoknál, és külső feltételeknél (conditiones) fogva; nem lehet annak nem lenni, vagy másképpen lenni mint van; p. o. hogy bizonyos időben jég-esső essen, nem absolute szükséges ugyan; de midőn mind azon külső feltételek, (fizikai erők) melyek a' jég-essőt okozzák, fogadosan munkálódnak, azt hypothetice szükségességgel valónak mondjuk. — Így e' világon minden véges dolog, alá lévén vetve az okozás törvényének, némelyek támadnak, mások elenyésznek, mások megmaradnak ugyan egy ideig, de állapotjuk nagyobb, kisebb sebességgel szünet nélkül változik. Azt is kell itt említenem, hogy a' világnak nagyobb kisebb részei, czélerányos egybekötetésbe vagynak, és hogy ezen részek nagyobb, kisebb befolyást gyakorolnak egymásra a' szerént, a' mint közlelőbb, vagy távolabb irányba vagynak egymáshoz. Ezen egybe-kötetésnek erényát, Commerciumnak (Wechselwirkung) nevezük. Cicero naturae contagionak nevezi de fato C. 3. 4. És ezen támadást, elenyészést, állapotot és annak változását, 's a' dolgoknak egymásra befolyását értem immár a' fátum alatt, **) mely az ok', és a' következtetés' egybekötetés' törvényének ereje szerént, az egész természetben feltételes kénszerítéssel (necessitate) munkálódik, és ugyan annál hathatósabbán munkálódik, mennél nagyobbak, elevenebbek a' munkálódó erők; értem különösen a' magános embereknak, és népeknek szerentés, vagy szerencsétlen sorsokat, virágzó, vagy nyomorult állapotjokat.

Ezen fátum alá van vetve az egész világ. — De én annak csak egy részéről, az emberi nemzetről, 's azon uralkodó fátumról akarok szólni. Ezen véghetetlen nagy erő mindent, mint a' szélvész a' polyvát, elragad, elseper, semmivé téssen; csak a' bölcs, erős, nagy, tiszta, és igaz lelkű ember, mint a' meredek kőszikla a' tenger hajóinak rohanásai közt, mozdíthatatlanul áll az ellene dühösködő fátum' csa-

*) Anacharis Gasparinak III-ik Kötet. XXVIII-ik Cikkelyb. így szólott egy Athensbeli: Midőn a' világ kijött a' szüret' méltóságból, az értelmes valóságok kezesítették magokat, hogy a' szüretesség méltóságot feljegy lételek' okát nélkül kinyilatkoztatni; de maga kezesíték a' szüret' és az eszmélő okokhoz fordították, csak ezen két szó mondá: Rosszasok, építetek! Ezen azok határozatok-meg értelek' a' világ' szüret. —

**) Cicero, de divinatione I. 1. Cap. 55. Seneca, de providentia. C. 5.

pásai között; *) mert szabad akarata van. Úgy lehet képzelni ezen fátumot, mint egy nagy folyót, mely számtalan kisebb nagyobb forrásokból ered, majd több ágakra szakad (p. o. egy nagy birodalomnak, kisebb országokra való felosztásában), majd ismét egyesíti azokat; 's most áldást, hasznot, szerencsét hoz, majd ismét megszélesedik áradásával, 's közönséges inségnek, nyomorgatásnak, háborúsnak, éhségnek, dög-halálnak idején, veszedelemmel, kárral, szerencsétlenséggel, mintegy elborítja, 's ocsmány, noha néha termékeny izappal, sárral, rútiája az emberi életet. **) Három rendbeliek azon kútfejek, melyekből az emberi nemzetre nézve ered a fátum; úgy mint a' közönséges természet, és az emberi természet, és ugyan először: a' mennyire e' nincs az embernek hatalmában, másodsor: a' mennyire szabad akaratjában állanak az attól függő erők, és tehetségek. —

I. A' közönséges természet. Az egész látható természetnek igen nagy befolyása van az embernek nem-csak külső érzék-eszközeire, 's azok által belső érzéseire is, szívének kedves és kedvetlen állapotjára ***) és boldogságára; hanem temperamentómására is, karakterére, cselekedeteire, és egész életének sorsára.

Másképpen érez az ember, midőn tiszta levegőt szív magába, midőn szép, felderült eget, a' napnak vidám mosolygását, 's fényét, a' holdnak szép világát, 's a' ragyogó csillagokat látja (p. o. Arsziának, Égyiptomnak, Görög-országnak lakosai) másképpen, midőn setét, komor tekintetű felhők, sűrű ködök, hosszabb időre megfosztják őtet a' derült égnek, 's a' napfénynek szemlélésétől. Angliának lakosai közt olly gyakran történt magy-meggyilkolásának okát egy részint a' sűrű, sokáig tartó ködök befolyásában találják.

Az Éghajlatnak itt hidegebb, ott melegebb tulajdonsága az emberi természetbe való nagy befolyását mutatja azon nagy különbségekben, mely a' Szarmojédák 's Grönlandusok, és a' Szerencsének 's Indusok közt van. Amazok hideg-vérű phlegmatikus emberek, ezek elevenek, tüzesek 's heves indulatúak; a' déli nemzetek félénkék, ténylek; az északiak bátrak és bizakodók. És ezen különbség a' szerelembe is kimutatja magát. — Emlékezzen-meg itt az olvasó Bonaparténak a' hideg Orosz-országból, (1812) és Nagy Sándornak egyszer Scythiából, másodsor a' heves Indiából, ****) veszedelemmel és szerencsétlenséggel teljes vissza-húzásáról és nagy veszteségéről.

A' gőz-környék, 's abban történt változások szünet nélkül modificálják az emberi testnek állapotját, 's majd egészségének okai, majd betegségekének és halálának. Az által származik, az által terjed-el a' pusztító dög-halál; abból veszik eredeteket a' Saminum, Harmattan és Sirocco veszedelmes fojtó-szelek. A' levegőnek rejtett mozgásai, a'

*) Justice, et tuncem prepositi virom, et fracta illudate orbis, impatiem feriant ruinae.

**) Az ember belső állapotjának különbségeit, nagyobb részint a' különböző előbbeni bevonásoktól függ; 's ezek között nélkül, a' mi külön érzésnek és érzék-eszközök által módosítottán észre-vehetően arra látnak lenni, hogy ezen modificációk következtén, (efektusok) a' mi megfogalmazkba (conceptus) felvesszük, 's ezek által nem csak a' belső érzéseinkre, hanem cselekedéseinkre is, befolyássalok. Rozszen a' változásokban.

***) Lásd: Neuffer Strou her Briten. oder völbliche Darstellung her Weltgechichte von Göttingen Straz. Wien 1814.

****) Cassin J. VIII. C. 4. L. IX. C. 10.

szélvészek ezekre hoznak naponként a hajó - törés által kárt, szerencsétlenséget, halált. Még ma is lehet látni Anglia és Spanyol-országban egy szélvésznek következeit, mely a II-dik Fülep győzhetetlen hadi hajós-seregét végső romlásig meggyőzte. — Ki számíthatná-meg azon szerencsétlenségeket, kik a folyó-vizeknek kiáradásai, a tengernek ömlései, a víz-özönök által elvesztették vagyonokat, életüket? Hát a gyöladások, mely végzetlen sok, ki pótolhatatlan károkat, szerencsétlenségeket okoznak naponként, 's éreztetik a szegény halandókkal a fátum' hatalmát. A menykő gyújt, sli, győzedelmet szerex M. Aurelius Császárnak (a' Garan mellett). Luther Mártont arra a' gondolatra hozza, hogy a' törvény-tudomány' tanúlását felcserélje a' theológiával, mely Reformátorrá tette őtet. A' tűz-okádó-hegyek, rétetetes halállal fenyegetnek, visznek-ki e' világból számtalan embereket, lávájokkal, tüzes hamujokkal egész városokat eltemetnek, mint a' Vezúvius hajdan Heerculánumot és Pompéjít, nem régen Torre del Graeco városát; az Aetna Catanésát. A' rettentő földindulások, és repedések egész városokat, ezer, meg ezer lakosokkal eltemetik a' földgyomrába, mint Lisabonnak nagy részét (1755. Eszt.) és Gvatimálát Amerikájan; ugyanazon szörnűd fátum (1783. Esztend. Siciliában és Calabriában 30000 embert áldozott-fel a' halálnak, többet más módon szerencsétlenné tett. A' kő-szika és hó-rohanás, a' Húvécziái 's más havasok között, egy szempillantásban egész helységeket temet-el. — Ki állhat ellent illy erő-szakos történeteknek, mellyek elhatározzák számtalan embereknek sorsokat? Még az esztendőnek szakaszai is gyakorolják hatalmas befolyásokat majd észre-vehető-képpen majd észre-vehetetlenül az emberek' mind külső, mind belső érzéseikre; meghatározván a' mezei-gazdák', kereskedők', foglyvert-viselők' foglalatosságait, minteggy házzak a' dologra. Az időnek ezen változásaitól függ az embereknek jó 's rossz' kedvek, mulatságok; ezeknek, ha mértékletlenek, következeisök a' második lelki-esmérer, az erszény' üressége, betegség, halál.

Nem mellőzhetem-el halgatással a' tájékoknak különbözős, az emberekre nézve hasznos, vagy haszontalan, vagy ártalmas voltokat. — Tapasztaljuk, mely nagy ereje van a' szép lak-helynek, a' gyönyörű kilátásoknak az ember' felvidámítására, a' szomorú tájék komorságának, a' hideg-ártalmas károsulásokkal teljes esztendőknak az egészség megvesztegetésére, sőt mind ezeknek még a' temperamentumra és a' lélek' értelembeli tehetségeire is. *)

Már azt senki sem tagadhatja, hogy a' természet productumaitól, nem csak a' testnek táplálása, és a' serelemek ellen-való védelmezése, hanem annak természeti tulajdonságai is, egészsége, ereje, tüze, külső állapota, és boldogsága függ; sőt nemcsak ezek, hanem némű-némű-képpen az indulatoknak és kívánságoknak nagyobb, kisebb erejök is, és az értelembeli tehetségek. Innét van rész-szerént azon különbözőség, mellyet látunk a' sokat evő Hollandusok, 's Anglusok, és a' kevés étellel meg-

*) Aut mendis Ciceron de fato: Cap. 4. Inter locorum naturas quantum laterit, videmus alios esse sobrios, alios pavilentes; Athenis terro coelum, ex quo aeternis etiam patitur Attici; oratione Thebit, — itaque pingres Thebiti et valentes (temperamentum Beoticum). Itaque fatemur, aetii, heletis ne, valentes, inebrii ut alios, non esse id in nobis. —

elégedő Francziák és Olaszok között, az erős és sok bort ivó, fűszerszámos ételeket evő tüzes Magyar, és a' sert, vizet ivó, gyengébb erejű ételeket evő Német Nemzet között. — Méltó itt említeni azt is, hogy az Anglusok 's az Amerikai Coloniák közt viselt háború a' theével élésből származott, véghetetlen következményeivel együtt. — Ha a' theé nem lett volna, alig történtek volna az újabb dolgok is. — Egy szóval: Tűz, viz, levegő, föld minden elemmentumok, 's az egész természet, a' tépláló eledelék' befolyásának minden szempillantatba ki van téve az ember, úgy-hogy azok által okoztatott bényomásokat, mind teste, mind lelke szüntelen érzi, a' nélkül, hogy azokat elkerülhetné, elháríthatná magától. *) Esak így lévén:

Ki tagadhatná az embernek a' természettől függését, és a' fátumnak a' természeti dolgok által reá való akadályozhatatlan befolyását? ki kérkedhetne itt szabad akaratjával? ki mondhatja hogy a' természet, 's annak reá való befolyása az ő hatalmában van? A' ki élni akar, kéntelen enni, inni; kéntelen az ételnek jó vagy rossz' ízét érezni; a' ki fizni nem akar, kéntelen magára ruhát venni; a' kinek ép szemét 's érzékeny fülei vagynak, kéntelen látni, hallani, a' ki a' veszedelemnek idején a' természet' omladozékai alatt elevenen eltemettetni nem akar, kéntelen a' veszedelemtől távol futni; ha arra ideje nincs, elveszni. És így mindenütt csupa kéntelenség, merő fátum. Valamint az a' ki valamely műsika-műszeren lévő hurokat illetvén, azokból különböző hangokat, kellemetes vagy kellemetlen akkordokkal kihoz: úgy illi a' természet, a' vagy az abban uralkodó fátum az embernek érzék-eszközeit, azokban majd kellemetes, majd kedvetlen érzéseket okozván, a' lelkek országában érezhető harmoniát vagy disharmoniát hozá ki az emberből. Az embernek, akar, vagy nem akar, minden esetben hangzani kell.

A' ki még is kételkedik a' fátumnak ellentállhatatlan hatalmáról, tegyen csak magán próbát; vetkezze-le magától az emberi természetet, cserélje azt fel más valami jobb természettel; vagy ha ezt nem teheti, változtassa-meg egy szempillantásba erkölcsét, és szokását; távoztassa-el magától a' természetnek testére, a' rossz' embereknek lelkére és sorsára való befolyását; tegye magát egy pécztben olly egészségessé, ha beteg, olly erőssé, ha erőtlen, olly boldoggá, ha boldogtalan, mint kívánna lenni. De ha ezt nem teheti, valjja-meg, hogy a' fátum' hatalmában van! — Látuk'a' fátumnak a' közönséges természetben lévő kútfejeit; most keressük-fel azokat, melyek vagynak magában

II. Az emberi természetben, és ugyan:

I. A' mennyire ez nincs az ember hatalmában. — Hogy az ember lett, és az lett, a' mi lett, az az ember; nem az ő akaratjától függött, és így már lételének is, emberi természetének is szükségesséppen következni kellett, az okozás' törvényénél fogva, az azt megelőző természeti ösztönből munkálódó okokból. Szükségesséppen lett tehát ember; szükségesséppen bír mint ember, bizonyos testi és lelki erőkkel,

*) Az mondja Rousseau a' vallástörvényben: Az ég-hajlat, az üstendő-érezni, a' hangok, színek, az elemmentumok, a' föld-áradék, a' lére, csendesség, a' mozgás, és a' nyugalalom; mind ezek következmények szólnak a' test működésén, és a' lélekben, 's befolyának a' eszlekedetekre, és az egész életre.

és tehetségekkel, melyek közül mind ezek, mind amazok egymás között szorosán össze vannak kötve, úgy, hogy a' visszamos okozás (Bedingtmirfung) törvényénél fogva egymásra, és ugyan czélerányosan befolyanak, és a' kifejtötetés' törvényénél fogva, tulajdon erejeből, minden mivelés nélkül is, kifejtöväen, napról-napra nagyobb tökéletességre érnek-meg. Ezen testi és lelki tehetségeknek csudálkozásra méltó egybekötöttétek, mintegy szövövény, testi és lelki Organismusnak *) nevezethetik. Ez a' természet' munkája. Úgy van! Nem az ember adta magának léteit, úgy a' testet sem, és annak formáját, nem annak tagjait, más külső és belső részeit, nem érző-eszközzeit; nem az ő akaratjából, hanem természeti okokból álltak-össze mind azon részek, mind az azokban lévő erők, 's formálódott az állati mechanizmus; a' természet' munkája a' testnek a' külső érzés, a' léleknek a' belső érzés' tehetsége; a' természettől van a' gyönyörűség' és fájdalom' érzésére ereje; van a' kellemetesség, a' jónak kívánására, a' kedvetlenség, a' rossznak utálására tehetsége; vannak instinctusai, természeti hajlandóságai, és indulatjai; van szabad-akarata is. Végtere azt is a' természetnek köszönheti az ember, hogy fel van ruházva az eszméinek, úgymint, a' képzelődésnek, emlékezésnek tehetségével, és a' mi őtet az oktan állatokon felül-emeli, és az embernek nemes és nagy rendeltetésére mutat, értelemmel és okossággal, mely által bölcsességre is, virtusra is juthat. Szép sors! szerencsés fátum! Minekelőtte ezen felséges lelki erőkkel élhet az ember, már a' bölcsőben is, bátor ügye-fogyottabb ugyan-azon órában a' világra tétett oktan állatnál, embernek lenni esmértetik; mint olyan, nagy becaben tartatik; különös gonddal neveltetik; a' veszedelemtől megőriztetik; sérelem ellen védelmetetik; emberi méltósága, emberi jussai megemérettnek 's tiszteletben tartatnak; a' ki azokat megsérti, az maga jussaitól is, a' ki életétől megfosztja, életétől viszont megfosztattatik. Szép sors! szerencsés fátum. De kinek köszönheti az ember ezen megbecsülhetetlen jókat? Magának nem. Részesült benne, minekelőtte a' világ felől, maga felől tudott volna valamit.

Végtere azt is észre kell venni, hogy mind ezen testi és lelki erők bizonyos meghatározott változhatatlan törvényekkel vannak kötve, melyek szerint azoknak kell így vagy amúgy munkálódni, a' tudóknak lehelni, a' vérnek az erekben folyni, az érző-eszközöknek érzeni, az elmének gondolni, ítélni, okoskodni, a' szívnek kívánni, utálni. —

Az ember' testének és lelkének természeti erei és tulajdonságai ugyan-annyi kűtfejei a' fátumnak az emberi természetben, nagyobb 's kisebb, jó 's rossz' következtései lévén ezen kellemetes vagy kellemetlen, hasznos vagy ártalmas tulajdonságainak.

2. A' test. Tudjuk milyhen következtései lettek legyen egy Görög asszony (Hélén) szépségének a' Trójaiak', a' Görögök', a' Rómaiak', 's ezek által csak-nem az egész emberi nemzet' sorsára. Maximinus (quasi manu ductus a fortuna ad Romanum Imperium, úgy-mond Herodianus) a' teste szépségének, rend-kívül való magas-

*) So hätte die Beschaffenheit der Menschen im Denken, Empfinden und Handeln für eine notwendige Folge der Organisation, und der Erziehung. Jene bringt den ungleichen Grad der Aufmerksamkeit und Selbstregulirung der Willenskräfte, diese die ungleiche Richtung derselben hervor. Zöfcher im M. Anst. I. Th. 11.

ságának és erejének *) köszönhette, hogy Thráciai juhászból, Római Császár lett, számtalan embernek szerencsétlenségére. I-ső Katalin, szépségének köszönhette, hogy egy paraszt', vagy pap' leányából I-ső Péter Orosz Császárnak felesége, Császárné lett, — hogy több e-féle példákat, mellyek számtalanok, elő ne hozzak.

Hát a' test' romlandósága, sérthetősége, a' ragadó 's más sok nyavalyákra való dispositiója, és halandósága, nem különbömben az érző-tehetségnek gyarlósága, és a' kicsapongásokra természeti hajlandósága, 's testiségbe elmerülése, melly keserves fájdalomnak, nyomorúságoknak, szerencsétlenségeknek szokott lenni kútfeje! melly sok millió embernek határozza-el naponként bal és jobb sorsát! Juttassuk eszünkbe a' pusztító pestiszeknek, a' fajtalanságból származó rút nyavalyáknak véghetetlen következményeit; a' jó és rossz' fejedelmek' halálát, és a' mi abból szükségesképpen következik. —

β. A' lélek. Azon csira, mellyből a' fátum egy részét kifejtődzik, az emberi lelki erők' és tehetségek' szövevénye. — A' főnek az ő gondolatjaival, itéleteivel és okoskodásával, szint-sannyi része van abban, mint a' szívnek az ő érzéseivel és indulatjaival. A' nagy talentumú, teremő-elmével megajándékozott emberek voltak azok, a' kik feltalálták 's nagyobb tökéletességre vitték az emberi életet könnyebbitő, édesítő és ékesítő kézi és szép mesterségeket. A' számtalanok közül csak azokat említem, kik a' szántás-vetés mesterségét az ekével 's más hasznos eszközökkel feltalálták; és azokat, kik más különbféle eszközöket és műszereket feltalálván, a' gyámoltalan, ügyetlen embereket tanították, az elkerülhetetlen ruhákat és hajlékokat készíteni magoknak. Sze-meink előtt vagnak hasznos találmányaik' szép és édes gyümölcsei: látjuk az emberi sorsra nagy befolyásokat. — Bizonyítja ezeket a' mesterségek' és művészetek' történelme.

Hát ama' felteges, világosan és mélyen látó elmék, mellyek az emberi Nemzet' díszét, a' tudományokat, részszertint feltalálták, részszertint bővítették, 's csudálkozásra méltó tökéletességre vitték — melly nagy erővel folynak-bé sok századoktól óta az emberi Nemzet' sorsára! Gondolkodó elméjeknek ereje által vihették-véghez azt, hogy a' hajdan sűrű setettségben tébolygó emberi nemzetnek nagy része régtől fogva már az igazság' világosságában jár, 's okosan tud gondolkodni a' világról, 's abban lévő dolgokról, az emberi Nemzet' magas rendeltetéséről, az embernek méltóságáról, kötelességeiről, jussairól 's több más hasznos és idvességes dolgokról. Bizonyítja ezeket a' tudományok' és az emberiség' történelme. —

Ki számlálhatná-el Nimródótól Bonapartéig ama' erős lelkű, nagyra termett embereket, a' kik dicsőségeket nagy, rendkívül való, csudálkozást gerjesztő dolgok' véghezvitelében 's másokon való uralkodásban keresték? A' népek' történelme tanú-bizonyosságra annak; hogy ellent állhatatlan hatalomra tévén szert, majd mint Isten' ostorai, majd mint az emberi Nemzetnek jöttévé véd-angyalai, hol áldással, hol inséggel borították-el az emberi Nemzetnek majd kissébb, majd nagyobb részét. — Ezen fátum-csinálók **) megmutatták, hogy az emberi elme és szív hatalmasan befolyolnak munkásságok

*) Longitudo corporis (octo pedes egressus) et vastitas et forma, atque oculorum magnitudo, et candidor' annis
Wetzel-bar. Julius Capitolinus.

**) Wollarsen's Geschichte im Wahrenen Sinne Vitzthell für den Herrn der Erde, für-bis Jatum der ganzen Weltbürgerlichkeit an. Europäische Annalen 1814. 11-tes Stück.

által az emberi életre, 's így a hatalmasabb lelkek elhatározzák az alacsonyabb lelkeknek, a pór-seregnek sorsát, nagy erejek munkálkodása által nagyobbítván a fátumnak hatalmát, 's annak elevenebb mozgását, sebesebb folyását elő-mozdítván.

A' miről eddig szóllottam, az, minthogy a fátum' hatalma alatt van, szükségkép-pen történik. (includa rerum naturae atque mundo, ugymond Cicero.) Csak az contingens, a' mi egy részről vak-történekből esik-meg, más részről a' mi a' szabad akaratból származik (fortuita, sine ullo fato. Cic.) De ámbár contingens is a' vak-történet, még is szintúgy, mint a' fátum, nincs az ember' hatalmában; noha okosan élvén az alkalmatossággal, *) melyet mind a' kettő ad neki, czéljának elérésére mind a kettőnek veheti hasznát.

Látván mind a' közönséges, mind az emberi természetben, a' mennyire ez nem függ az ember' akaratjától, azon kátfejeket, melyekből származik a' fátum, most lássuk azon kátfejeit, melyek vannak ugyan.

2. Azon emberi természetben, a' mennyire a' testi és lelki erők és tehetségek hatalmában vannak az embernek. — A' milyen az ezen erőkkel élés, olyan befolyások is az emberek' és népek' sorsára. Itt, és csak itt lehet mondani magános emberekről és népekről: Est fortunae suae faber!

Az emberi akaratnak szabadságát (metafizikai értelemben) a' nélkül, hogy annak bizonysítása végett a' transcendentális világ' örvényébe bűvárkodni kellene, az értelmes olvasónak, és az indeterministáknak egyet-értéssel, mint bizonyos dolgot állíthatom, arról a' további értekezést elmellőzhetem. De szükséges az erkölcsi szabadságról és cselekedetekről, melyek által az nyilatkoztatja magát, röviden egy-két jegyzést tenni.

A' képzeteknek (legtágasabb értelemben) mivóltához képpost a' cselekedetek, melyek azokból következnek, a' szabadságnak, mellyel véghez vitetnek, grádusaira nézve tetemesen különböznek egymástól, úgy t. i. hogy a' csupa állati cselekedetek, az az: azok, melyek az érző és képzelt tehetség' képzetéből (sensuales representationes) származnak nem oly szabadok, mint azok, melyek az értelemnek (intellectus) gondolatjaiból folynak (értelmes cselekedetek); ezek ismét nem oly mértékben szabadok, mint azon cselekedetek, melyek az okosságnak (ratio practica) magas gondolatából következnek (okos morális cselekedetek szorosabb értelemben.) A' testiség a' fátum' szekeréhez köti az embert; az értelem a' fátumnak láthatatlan járató-kötőjén (Gängelband) a' finomabb testiségnél fogva vezeti őtet; **) az okosság, és csak ez teszi az embert, a' bölcsesség által tökéletesen szabaddá ***)'s megmenti a' fátumtól. ****)

*) F. si abstraxerit aucto totum l' origine de la fortune de divers personnages, que l' ai connus pendant ma vie, et j' ai trouvé qu' une seule occasion favorable, dont ils ont su profiter, en a été la cause. Pensées de Boss. le Grand Jean Ouzellems Tome 1.

**) Az ily emberektől (Gesinde et circumspeto) lehet éteni azt, a' mit egy Nőmet-költő mond: Hinc Jucipitit! tu sille Betrügerin — du' esichst auch den freien Sinn; — man rede, wie man will — es hat jeder Stand sein Glück und Unglück. — die Prüfertentzell kommt vom Glückselte.

**) Ezen okos, és bölcs ember mondhatja magáról, a' mit Seneca mond: Expectant nos, si ex hoc aliquando facere cedimus in illud sublimis et tranquillum animi, et exultis eruditas, absolute libertas. Querit: que sit ista? Non homines finesse, non deas; nec turpia velle, nec nimis; dicitque in se ipsum maxime habere potentiam. — Et Cicero Parad. V. Sili hoc cōtingit sapienti, ut nihil sciat incivis, etc.

****) Ily állapotban mondotta Rousseau (a' vallás-teljesítők) Ich fand nichts mehr groß und schön, als frey und tugendhaft über Selbst und fremde Meinung hinaus, sich selbst genug zu seyn.

Akár-mellyik grádicsán van is az ember az erkölcsi szabadságnak, minden esetre az ő akaratjával vitetnek véghez cselekedetei, 5tet lehet, kell is ezen cselekedetei okának tartani, 's néki tulajdonítani azoknak mind jó mind rossz' következeit. Miért? Azért, mivel az ember, ha-csak akarja, a' külső és belső érzéseit és a' szívének gerjedéseit, és indulatjait, ámbár sokszor uralkodnak is rajta, bizonyos módokon, és eszközök által mindjárt támadásokban hatalma alá hozhatja, 's uralkodhatik rajtok, és így szabad akaratjától függenek cselekedeteinek jó és rossz' következei. Azomban még is az, a' mit az ember szabad akaratból cselekszik, az okozásnak törvénye alá esik, 's szükségesképpen következeinek kell lenni, mellyek nincsenek többé úgy, mint a' cselekedete volt, hatalmában, 's már a' fátumnak feltartóztathatlan folyásához tartozik p. o. a' haragos ember, kezébe vévén ellensége ellen a' megöltött puskát, akaratjában áll, ki-lőjje é azt a' célba vett emberre, vagy sem? De ha ki lőtte, nem akadályoztathatja többé, hogy a' golyóbis azon embert, a' ki felé vette erőnyzását, meg ne ölje, vagy sebesítse. — Bizonyítja is azt a' mindennapi tapasztalás, hogy minden embernek van az ő birtokának, tekintetének, hatalmának, testi lelki tehetségének mértékéhez képpst, nagyobb vagy kisebb befolyása mind a' maga, mind ember-társainak szerencsés vagy szerencsétlen állapotjokra. Így három-féleképpen lesznek az emberek testi és lelki erei, és tehetségei kűtfejei a' fátumnak. 1. Az azokkal nem-élés. 2. A' visszazsaz-élés. 3. A' helyos-élés. Mind a' három az embernek akaratjában, hatalmában áll. Motus animorum voluntarii, sine ullo fato úgymond Cicero *) de fato cap. 17.

a. Sok ember azért kűsködkök a' fátummal, azért szerencsétlen, nyomorúlt, 'szegény, alacson sorsú, megvetett ember, mivel vagy testi, vagy lelki erejével nem-él vagy egyvel sem. — Sokan a' pűhaságra elmerűvén, unólódnek, csak-nem elevenen rothadnak meg, mivel restellik testeket, 's annak tagjait mozgatni, gyakorlani; mások szűkölködő szegénységben élnek, mivel hivatalbeli kötelességeikre, semmit sem hajtván, kézi munkáikat hivalkodva elműlasztják, legalább restelve, kedvetlenül, azért is siker nélkül folytatják. De ezeknél még nagyobb szerencsétlenséget, inséget, megáláztatást, méltatlanságot, nyomorogatást hoz milliomoknak fejekre, a' lelki tehetségekkel, de kiváltképpen az okossággal nem-élés, és annak veszedelmes következe a' tudatlanság legnagyobb minden rosszak között, melly miatt baromi, megvetett állapotra jutnak. A' bölcs Plató (de Republica L. VI.) azt mondja: „A' természet nem oszt egy ajándékot is azért, hogy meddön maradjon, és a' törvény-adó nagy mestersége, mozgásba hozni, a' természet' minden rűgőit, mellyeket mi nyűgodni hagyunk.“ Ímé ez a' zélerányos nevelés' és oktatás' fogyatkozásának siralmas következe, hogy a' léleknek nemesebb elmébéli tehetségei az értelem és az okosság, nem az emberi kötelességeknek és jussoknak, nem a' főbb jónak, a' virtusnak megismerésére, nem az idvesség igazságának, hanem a' gyűnyörűségeknek, a' haszonnak keresésére hasz-

*) Fortitudinamque vocat (de fato cap. 13.) igitur fortitudo est virtus, quae efficiunt, ut vere dicatur, quae ita dicatur: Veritas Cuius in Senatu, non incitat in sermone, nec quod mandis. — Melanchton azt a' mit Cicero Fortitudinam, Contingentiam vocat, Libertas voluntatis est causa contingitiae nostrorum actuum.

náltatnak, szomorú seldtségben, veszedelmes tévelygésben, mintegy kőműcsiben, bilincsen sínlődve vészni hagyattatnak.

A' Nyitlénések, minekutánna némelly elpástolt frigyeseiket meggyőzték, büntetésül őket gyermekeik' oktatásától elliltották, mert nem találtak jobb módot szolgálásban tartásokra, mint távol a' tudományoktól őket tudatlanságban tartani. — Egy valaki kérdete az ifjabbik Dionysius Tyrannustól, Plátóra miért nehezelt-meg? Minden rosszak ostromolnak egy Tyrant, felele ő; legveszedelmesebb ezek között az, hogy baráti olyanok, kik az igazságot elrejtik előtte! En követtem tanácslásokat, eltávoztattam az igaz-mondó Plátót. Mi lett belőle? — Syrakusában király voltam, 's most iskola-mester vagyok Korinthusban. *)

Megvetés, megalacsonyítás a' sorsa egy oly embernek 's népnek, mely nem élvén lelki tehetségeivel, elvadul, 's mély tudatlanságban él, akárhol légyen oka a' lélek' tehetségeivel nem-élésnek. Dahome Országának egy Királya (belső Afrikában) 'megtogatni akarván a' nép, az az, a' rab-szolgai előtt ügyességét, és rettentő hatalmát, valahányszor felült a' lovára, a' kardját kirántotta, és egy ártatlan alst-valójának, a' ki kegyel-vasát tartotta (borzadok, midőn mondom) fejét levágta. — Bajazet Török Császár a' számos solyom-madarainak 1500 nevelőt és gondviselőt, csak azért, mivel közöttök egyik, idő előtt az Úra' parancsoletja nélkül kibocsátott egy madár ellen egy solymot, megakartá öletni, 's a' Francia követnek, a' ki jelen volt a' vadászaton, 's megkegyelmezését könyörgött, azt felelte dölyfösen: Több emberem van, mint a' mennyire szükségem volna; ellenben jó kutyákban és solymokban szűkölködöm. Így bánik a' fátum az oly gyáva emberekkel, kik mély tudatlanságban plánta-életet élvén, nem eszmérik magas rendeltetéseket, nem érzik emberi méltóságokat, nem tudják embert jussait, nemesebb de miveletlen tehetségeikkel, mint eláott talentommal nem élnek, azért is annyira jutottak, hogy nincs többé (a' mint Aristoteles mondja) felemelkedés képzeleikben, nemesség érzéseikben, elvesztették mind hátoraságokat, mind erejeket a' terhes járom' lerázására. — Az ökör nem húzná a' jármot, ha esse volna, 's azzal élni tudna. Így

A' lélek' nemesebb erveivel, az észszel és okossággal nem-élésnek legveszedelmesebb következtése a' tudatlanság, mellyet a' bölcs Szokrates minden rosszak közt a' legnagyobbbnak tartott. Ugyan ezen bölcs azt mondá egykor: Nem az indólatok' tyranniamusa az, a' mitől félni kell, hanem a' tudatlanság, melly titeket azok kezibe ad, felette nagyítván hatalmokat, tegyéték semmivé ennek birodalmát, eltűnni szemlélték azon csalódásokat, mellyek titeket vakítanak, azon zavaros és álhatatlan vélekedéseket, mellyeket principiumok gyanánt vezetek. „Szokratesnek a' ki ily állapotban találta az ő idejébéli embereket, idejétől óta mintegy 2200 esztendőök folytak - el' immár a' mi megvilágosodott időnkig, a' mint azokat kérkedve nevezni szoktuk; számtalanok mindenütt az alsóbb, felsőbb iskolák, nagy számmal vannak 's tanítottak a' tudományok; és még-is kimondhatatlan nagy az embereknek (imperitae multitudine. Cic.) tudatlanságok, melly kiválképpen akkor mutatja-ki magát mikor az emberek

*) Cajus aetas veritatis clausae erat, ut ab auctore verum audire nequeat, hejus aetas desperanda est. Cic. de Amicis C. 21.

Önnön magokról és másokról 's azoknak becsekről, személyes tulajdonságaikról, kultúrásokról, erkölcsi karakterekről vakmerően hoznak ítéleteket. Ezen mély tudatlanságból származik az, a' mit az emberekkel-társalkodásba minden szempillantásban lehet tapasztalni, hogy ugyan-azon embert némelyek az égig felmagasztalják dicséreteikkel, mások a' pokolig lényomják gyalázásokkal; ezek ördögöt, amazok angyalt csinálnak belőle. Ezen mély tudatlanság' setétségében még azok is fetrengenek, kik nagyra-látó dőlyfűsségekben sokat látszanak magoknak tudni. — Jer lássuk ezen tudatlanságnak veszedelmes, az emberek' sorsát elhatározó következeit. Valamint az észszel és okosság' nem-élésnek szüleménye a' tudatlanság, úgy ennek méltó fajtajta.

b. Az emberi erőkkkel és tehetségekkel vissza-élés, mely amazzal olly szoros ösvé-köttetésben van, mint a' következés az okkal. Ezen vissza-élé termékeny és kimenthetetlen kútféje az emberi véghetetlen nyomorúságoknak 's szerencsétlen fátumoknak.

az. A' testnek ereit és tagjait, mellyek az igazság, a' virtus, a' jószágos cselekedetek' gyakorlására adattak, az oktanal, a' tudatlan ember mindenféle igazságtalanságnak el-követésére használja, a' mérges, bosszú-álló, verekedésre, vérontásra; a' gyilkos ember-ülésre; a' tolvaj lopásra; a' gonosz-lelkű, irigy ember, gyűlölséges rágalmazásra, 's becstelensítésre; a' vastag testiségbe elmerült ember, torkosságra; részegségre, dob-zódásra, a' szemeknek bújálkodására, fajtalan paráznaságra és az élet' kevélységének kielégítésére. Hát a' hatalmas Despota? Száz ezerenként hajtja az alatt-valóit véres útközetekbe, úgy szemlélvén azokat, mint machinákat 's veszedelmes céljainak eléré-sére szolgáló eszközöket.

Mind ezeknek mi a' következése? a' fátum, mintegy dráva Nemesje nyomásba követi a' testi erőkkel vissza-élést, keserves fájdalom, súlyos betegségek, ragadó nyavalyák, tömlőcz, a' nőhér' pallosa, akasztóm, 's több effélé veszedelmek, inségek, érsékenyen megemlékeztetik az észtelenekeket arra, hogy a' testi erők nem az-azokkal vissza-élésre adattak. — Sok Római Apiciusok (Seneca de consolatione Helvise Cáp. 10.) sok tékozló-fijúk (Luc. 15, 11—17.) voltak, vagynak mind e' mai napig e' vilá-gon, kik későn megbánva szenvedték bolondságoknak következeit. —

bb. Valamint az esmerő tehetséggel nem-élésből a' tudatlanság, úgy az azzal való vissza-élé ből, a' veszedelmes tévelygő vélekedések, és bal-ítéletek származnak; a' szo-moró fátumnak méreggel kevert ezer meg ezer kútféjei. — Ezen vissza-élés abban áll, hogy az elméleti tehetségek, nevezetesen az ítélő-tehetség, az értelem és az okos-ság rendeltetésekkel, és az azoknak szabott törvényekkel ellenkezőleg használtatnak. Ezen törvények' megsértését soha sem hagyja a' fermészet büntetés, az' az rossz' kö-vetkezesek nélkül: mert a' bal-velekedések, kiváltképpen a' jóról, és a' dolgok' becé-ről, a' helytelen elő-ítéletek, a' hibás következtetések és okoskodások, az esmerő tehet-séggel vissza-élésnek ezen törvénytelen fattyú szüleményei eltévedésbe, zűrzavarba hozván az embereket, eltávoztatják őket a' természettől, és az igazságtól, a' rendtől, az egyességtől, békességtől, a' lelki nyugalomtól, a' boldogságtól. —

Veszedelmes tévelygésben vagynak az emberek magokra és másokra nézve. Magokra nézve mély tudatlanságban lévén, önnön magokat nem esmérvén, vagy nem bíráik fogyatkozásait, hibáikat, vétkeiket és bűneiket, vagy küsebbtitik, szépítik, palástolják,

mentik azokat; más részről oly tökéletességeket tulajdonítanak magoknak, mellyekkel nem bírnak; azokat pedig, mellyekkel bírnak, nagyobbítják, kelletnél nagyobbra becsülik, magasztalják 's így büszkén magok felett felemelik magokat, melly magosságról kevélyen megvetve néznek-le ember-társaikra. —

De valamint magokra nézve, úgy elrendelésekre nézve is nagy tévelygésben vagnak az emberek: mellynek természeti következése az először: hogy azon erkölcsi tökéletességre, mellyre rendeltettek, nem törekednek, 's szomorú erkölcsi állapotba, testiségbe miveletlen vadságba és nyersségbe maradnak; másodsor: csak gyönyörűségre, boldogságra teremtette lenni vélvén magokat, a' világi dolgokat, mellyekben örömeiket, boldogságokat találják, felettebb nagyra becsülik, azoknak az ember' boldogítására nagyobb erőt tulajdonítanak, mint a' millyennel bírnak, 's azért is azok után sokszor tekervényes, igazságtalan útakon is éjjel nappal minden erejeből fáradhatatlanul törekednek a' nélkül, hogy részesüljének azon lelki nyugalomban és boldogságban, mellyet hijjában ígérnek azoktól magoknak. Az emberek nagyobb részint csak képzelődésekben mintegy álomban boldogok *) vagy boldogtalanok, míg el-nem tűnnek azon csalódások, mellyek vakítják őket; a' mikor azután bölcs Salamonnal által-látják, és megvallják, hogy e' világon minden, felette, nagy hijjába-valóság. De ezen megvilágosodásban, bölcsességben csak kevés ember részesülhet; a' legtöbb emberek mind végig megmaradnak a' bal-vélekedéseknek 's helytelen elő-ítéleteknek labirinthusában, mellyben őket a' fátum, mintegy órron fogva, ide 's tova hurcolja. Ezen eszteleneknek véghetetlen nagy száma közzé tartoznak azok is, kiknek dőllyös lelkeiket mint üress d--hólyagokat felfújja a' kedvező szerencse, a' születésekről, szépségekről, ügyességekről, tudományokról, derékségekről, elsősegekről, méltóságokról, hatalmokról, magas vélekedések büdös gőze által. De

Nem kevésbe veszedelmes tévelygésben vagnak az emberek másokra nézve is. Valamint önnön magokat nem tudják helyesen megítélni, úgy ember-társaikat sem. Nem helyes, igaz eszméreten, hanem csupa vélekedéseken épülnek nagyobb részint az embereknek egymásról való ítéléteik; valamint a' vélekedés is csak csekély okokon, sokszor csak a' levegőben fundált hely-c-hagyás, **) mellynek sem magában a' képzelt dologban, hanem a' képzelt gyenge lélekben van a' származató oka (ratio subjectiva, non objectiva). A' képzelt erőtlén elme kölcsönözi színeit a' képzelt dolgoknak; valamint a' sárgaságban a' szemek adják a' sárga színt a' látott dolgoknak: ex suo aënorum spectant animos, úgy mond egy Római Író. A' vélekedés Cicero szerint ***) kétféleképpen csalja-meg az embereket: midőn vagy a' dolog másféle, mint gondoltatik; vagy nem olyan a' ki-ménetele, mint előre-képzelték azt magoknak az emberek. A' dolog másféle akkor, mikor az, a' mi jó, hibásan rosszsnak tartatik; vagy ellenben az, a' mi rossz, jónak; vagy mikor az, a' mi sem jó, sem rossz, vagy jónak, vagy rosszsnak; vagy az, a' mi jó, vagy rossz, sem jónak, sem rosszsnak nem tartatik. —

*) Rarum potest esse Dianum. Umbrae pro Jove capiant.

***) Opinatio est imbecilla assensio. Cicero Tuscul. Quest. L. IV. Cap. 7.

****) De Oratore L. II. C. 5.

Kévs ember van, a ki azt mondhatná Ciceróval: *Ples apud me vera ratio valet, quam vulgi opinio: de számtalanok azok, a kikről ugyan-azon Ciceróval azt lehet mondani: Vulgus ex veritate pauca, ex opinione multa aestimat.* *) És ismét: **) *Plura multo homines iudicant odio, aut amore, aut cupiditate, aut iracundia, aut dolore, aut laetitia, aut spe, aut timore, aut errore, aut aliqua perturbatione mentis, quam veritate.*

Igy a' vissza-élés által megvesztegettetett elme, a' gyarló, megromlott emberi szívvel egyet értvén, 's kezét fogván, veszedelmes tévelygésbe hozzák egymást; az elme a' szívet bal-velekedések által, ez amaz rendetlen szabótlatlan indulatok által. — Ezen egyesületeiből származnak osztán az illy szülékhez illő, pokolra való magzatok, az ezer nyelvű csacska hír, (***) a' leselkedő, vádoló gyanúság, a' kétségkedő bizodalmatlanság, az engesztelhetetlen keserű gyűlölség, az árulkodó mérges rágalmaszás, és az azzal járó hazugság, a' dühös üldözés, az egyenetlen vissza-vonás, a' méltatlan gyűlölséges perpatvarkodásokkal, 's vér-szomjúhozó háborúkkal. — Ezen pokolbéli fűriák teszik az emberi életet szerencsétlenné, ezek határozzák-el az egész világon a' legtöbb emberek' sorát.

A' közönséges, míveletlen emberek' elméjének gyengesége miatt a' velekedés olyan, mint a' ragadó nyavalya, mint a' pestis. Mint ez, hamar elterjed az emberek között, kivált hajmephiticus levegőben élvén, sinlődnék erőtlen bádjadt lelkeik, 's azért is a' nem igazat, a' hazugságot nem tudják megkülömböztetni az igaztól; de elterjedésében nevededik is a' velekedés, míg végtére, képtelen szörnyeteggé válik, mellyet, inoha magokban az emberekben van, még is az ideleltak módjára, magokon kívül látnak, a' melly szót önön fekete moska lelkeikből vetik, azt épével egyeltve ember társaikra gondosan reá-mázolják, újjal mutatván reá, örömmel felkiáltanak: Imé fekete! (Nem úgy! Absentem qui rodit amicum, qui non defendit alio culpante; hic niger est. Horat.) Így vakítják, csalják, tévelygésbe hozzák az emberek egymást; így támad számos egyesült velekedésekből, és bal-íteletekből a' közönséges velekedés, mellynek rettentő nagy erejét még a' hatalmasok is érzik; így kap az eredetében lassú zúgás, nagyobb 's nagyobb erőre, így verhetnek szokás által a' társaságba mély gyökeret a' leghelytelenebb, legigazságtalanabb velekedések. Mimódon lehetett az illy tudatlan, elcsábított emberekről mondani amaz Isten káromló szót: *Vox*

*) *Pro Quinto Roscio Comoedo Cap. 10.*

**) *De Oratore L. II. C. 42.*

***) *Fama malum, quo non aliud velocius ullum,
Mobilitate viget, viresque acquirit eundo;
Parva metu primo, mox se se attollit in auras;
Ingrediturque solo, et caput inter nubila condit;
Monstrum horrendum, ingens, cui, quot sunt corpore plumae,
Tot vigilis oculi subter, (mirabile dictu)
Tot linguae, totidem ora sonant, tot subrigit aures;
Tam fletu, pravique tenax, quam nuncia veri.*

Virg. Aeneid. L. IV. v. 173. 180.

populi, vox Dei! Hát az Isten' szava volt az Athenai népnek azon ítélete, mely által az ártatlan igaz Aristides szárokivetésbe küldtetett? Az Isten' szava volt az, midőn a' Kristus vért szomjúhozó, vak vezérek által megvakított esztelen 'Sídó nép. azt kiáltotta: Fessítsessék? Az Isten' szava volt az, mely a' kegyes-XVI-dik Lajost a' hóhérnak kezébe adta, Bonaparte Napoleont a' Császári székbe ültette, és ismét levetette? *) Ez az az igazságos bíró, a' nép, mellyről azt mondja Horátius: Populus stultus honoris saepe dat indignis, et famae servit ineptis; és a' köz mondás: Mundus opinione regitur! És ezen nyomorúlt tudatlan, az Anticyrai cūrúra qualifikált nép határozza-el a' jó és rossz embernek, amannak bal, ennek szerencsés sorsát! Szomorú dolog! hogy még a' derek, érdemes embernek is, ezen megvetésre méltó népnek ítélete alá kell sokszor vetni magát, 's attól várni boldogulását. Rettenetes, és szomorú dolog! hogy a' fítum sokszor oly emberekől 's azoknak bal-velekedésektől (ab errors imperitiae multitudinis, Cicero) teszi függökké a' nállok jobb embereket, 's hatalmat ad arra hogy sérthessék azokat, keseríthessék életüket, kik előtt a' dolgoknak rendes folyások szerint meg kellene alázni magokat!

Így van a' dolog a' tudatlanságból, és az elmének' gyengeségéből származó tévelygő vélekedésekkel és bal-ítéletekkel. Ha ezekhez a' megromlott szívnek rossz indulatjaiból, irigységből, kevélységből, ön-szeretetből, csalárd gonoszságból, és más kárán való örméből hozzá járólnak még hazugságok is, és mérges rágalmaszások: akkor a' gonosz lelkű emberek, kiknek érzéseik, és czéljaik az igaz lelkű egyenes szívű embereknek érzéseikkel, és czéljaikkal ellentéznek, ezeket gonoszságból rosra magyarázzák, minden jót káromolnak, 's gyanússá tesznek, elhitetvén, a' vélekedés által mintegy öron-fogva hurczolt könnyen-hívó bohókkal, hogy az rossz, hogy ártalmias legyen; magát az embert a' becsület' gyilkosai mint mérges viperek, mardossák, legszebb tetteire mérget öntenek, karakterére árnyékot vetnek; az ártatlant méltatlanul mocskolják, irigylett becsületétől, tekintetétől, befolyásától megfosztják; azon magasságról, mellyre elméje, és virtusai által felemelkedett, magokhoz lehúzzák, vagy még önön-csekélységek alá is megalázzák, legkisebb hibáit is nagyobbítják, tökéletességet kisebbítik vagy egészen tagadják, csak hogy kisebb köv legyen közöttük, és ő kisebbek. Ugyan-ezen bárgyú tudatlan emberek a' legbotránkosztatóbb hazugságokat, a' legképtelenebb nagyobbításokat össze-halmozzák, közönséges, sőt gyakran megvetést érdemlő emberek' magasztalására. Így, mint a' béhorpadt és domború túkrök, mellyek a' dolgokat nagyobbaknak, kisebbeknek mutatják mint vagynak: a' nem egyenes szívű, lelkű emberek nagyobbítják a' kicsint, kicsinyítik a' nagyot; szépitik a' rútat; rútitják a' szépet, 's a' legszebb karakterből rüt karrikatúrát csinálnak.

Az elmének, szívnek és nyelvnek ezen szép foglalatosságát, a' ragalmazó csacska mende-mondát, a' közönséges társalkodásokban mulatságnak, a' komolyabb, bizo-

*) *Fortuna saepe laeta negotio, et
Ludum insolentem ludere portinat,
Transmutat inertos honores,
Nemo mihi, nunc alii benigna. —*

nyos célra össze-gyűlt társaságokban tanácskozásnak, concertationának nevezzük. A hazugságnak ezen fábrikaiában a rágalmazás meggyilkolja a távollévőt, áldozatjává a gyűlölségnak! Ekkor a legbecsületesebb legérdemesebb emberek is elvesztik jó híreket, neveket. Egy marczongó ellenség, sokszor a legnagyobb való, leghitványabb ember is, hazug, rágalmazó megszólás, gúnyolás által többet érthet, mint sok ideig szerzett becsület, és dicsőség az ellen védelmezhet. Ily alacsony lelkű és karakterű embereknek szájak által okádja-ki a pokol a pusztításnak útálatosságát, az egész világon elterjeszti tüzét; azok által gyakorolja a fátum, mely sokszor becsületes igaz embereknek ellene szegezi magát, azon hatalmát, mellynél fogva azokat a megérdemlett becsülés és háládatosság helyett gonosz gyalázással, és mérges rágalmazással jutalmaztatja-meg, 's rontja az ő virtusok' kreditjét. — A csekély emberek között; a leg megkülömböztetebb, legérdemesebb emberek becse is csekélyé válik, mint a meghamisított arany, ezüst és réz pénz között, a jó pénz amannak csekély becseire lealacsonyítottik.

Hát a tévelygésnek azon neméről mit mondjak, mely babonás hitnek nevezetik. Borzadás futja-meg szívemet, midőn eszembe jutnak azon irtóztató vér-ontások, melyek örök gyalázatjára szolgálnak az emberi Nemzetnek. Tudniülk a tudatlan népek között csak hamar támadt és közönségessé vált azon esztelen vélekedés, hogy az Istenek mint az emberek haragszanak; hogy az ő veszedelmes haragjoknak elfordítására véres áldozatot kell hozni; hogy őket inkább megilleti az áldozatnak becse, mint az azt bemutatónak szive. Ezen szerencsétlen tévelygés meggyökerezésének az volt a követkevése, hogy nem csak a legszebb barmoknak vérért öntötték-ki az oltárok előtt az Isteneknek megengesztelése végett; hanem minthogy az ember-vér drágább az állatokénál, legkedvesebb gyermekeket áldozták fel áhitatos dühöséggel, mint p. o. a Karthágobéliak a Molochnak egy alkalmatossággal 500 ártatlan gyermekeket; mások olly százek' vérért öntötték-ki, kikben az ifjúság, szépség, szillets, 's minden az emberek előtt becses tulajdonságok, egyesültek. Ily szörnyű hatalma van a babonás vélekedésnek, és ez által a fátumnak, a nyomorult tudatlan embereken! És ezen babonának szépitésére vissza-élnék majd tudatlan, majd ravasz csalárd emberek, a vallásnak nevével!

Halगतással mellözöm-el azon tévelygéseket, és bal-itéleteket, melyek a keresztény vallást mocskolták 's imitt-amott most is mocskolják még, melyekkel a fátum élt mint korbáccsal a tudatlan népek' ostorozására.

Halगतok a nagyoknak, és kicsinyeknek, 's egész népeknek politikai veszedelmes tévelygéseikről, és bal-itéleteikről, melyeknek a közönséges életre, és különösen minden magános emberekre olly véghetetlen nagy befolyások van; halगतok az igazságtalan vélekedés-háborúkról, melyek által a fátum a mi időnkben olly érzékeny módon kimutatja ellene-álhatatlan hatalmát. A jövőndő idő úgy is felfedezi a csalásokat, és csalárdságokat, et delebit commenta opinionum!

Arról sem szöllok semmit, hogy millyen befolyása van a világ' állapotjára azon körül-állásnak, hogy a mint II-dik Fridrik Pruszzsiai Király kifejezte magát, bizonyos embereken, és corporatiókon sok vélekedések vagnak concentrálva. **Végére**

A régi, 's új szépséget (módit) a régi és új erkölcsöket, a nemességet, nemzetet, auctoritást, a szegénységet, gazdagságot, idegen vallást illető elő-ítéleteknek mely nagy befolyások légyen az emberi életre, magános emberek, sőt egész népek állapotjára, ezt különösen mindenik elő-ítéletről megmutatni hosszas volna. Elég légyen szoknak említésével alkalmatosságot adni a gondolkodó olvasónak az azokról való elmélkedésre.

cc. Undorodás és iszszonyodás nélkül nem közelíthetek a fátumnak azon kútfejéhez, melyet véghetetlen szerencsétlenségekre, a kívánás', és az útálás' tehetségével, és az akarattal vissza-élésben nyitottak magoknak az emberek: Ezen vissza-élés, a mint fellyebb mondtam, szoros össze-kötetésben van az esméret tehetségével való vissza-éléssel. — Minekutánna az eredeti tiszta emberi természet, külömbféle külső és belső okoknak szüntelen való befolyása alatt, elveszítette tisztaságát, ártatlanságát, természetiségét; a testi-és szívbeli érzések, instinctusok, hajlandóságok, indulatok, és kívánságok megmérgecsittotnek, rendeletlenségbe jönnek, a természeti mértéken túl mennek, a mértékletlen embert ide-'s-tova ragadják, az életet megzavaró igazságtalanságokba, és vétkekbe bongyolítják; a természeti jó-szivűség, gonosz' szivvé válik, *) egy szóval az egész' ember megvesztegettetik, megromlik. Ekkor osztán: Vas nisi incertum est, quodcumque infundis, accedit. A' maga megtartására vonzó természeti indulat, a vele járó érzése és kívánása a gyönyörűségnek, esztelenül használtatik részegségre, dobozódásra. Ezekkel jár az élet megtartására szolgáló eszközöknek, a világi dolgoknak, kiváltképpen a pénznek szerfelett-való szeretete és kívánása azokban, a kik ebben vagy a szerencsének kedvezéséből, vagy önn-iparkodások által szerzesültek, egy részről sovárgó fővénységnek, más részről vesztegető tékozlásnak szerencsétlen oka. — A' nemzésre ösztönöző természeti kívánság elfajulván, fordítottik szemérmellen buja paráznaságra, mellynek szerencsétlen, rút, 's borzasztó következesit csak a vak nem látja. Így vissza-élvén az ember a testi kívánságokkal, mélyen elmerül a testiségbe, 's megrongált testével, elerőtlenedett lelkével jut baromi állapotra. — Az emberi méltóságnak, a maga becsének természeti érzése a megvesztegetett emberben megmérgecsittotván, lefajvalkodott kedvelységre, a becsület-szeretele fennhéjázó nagyragyássa válik. Innét van a pompás életnek kedvelése, a ruházatban, épületekben, házi-készületben, szolgálatban való költséges fény-üzés a' gazdagság' fítogatásával; innét az alacsony születésű és sorsú szegény emberek megalázó megvetése, innét a' polgári társaságban lévő felsőbb, alsóbb rendek között elhatalmazott irigység, gyűlölség, méltatlanság, igazságtalanságok. Hát az uralkodásra, a' határ-nélkül való hatalomra vágyódás? Szörnyű dolgok tűnnek szemeim eleibe, mellyeket elhalgatok inkább: csak azt az egytet jegyezvén-meg: hogy a' természeti erőkkal vissza-élés, mint a' férug rágia azon oszlopokat, mellyeken épültek az országok, és az országlo-székek.

Az ily elfajult lelki tehetségeikkel oly rútló vissza-élő, megvesztegetett emberek között, az adott példa, a' rossz' nevelés, a' hibás oktatás által könnyen elterjesztet-

*) Az embernek (megvesztegetett) szívbeli érzések ki a' gonosz gondolatok, gyilkosságok, paráznaságok, tisztátalanságok, lopások, hamis tanúságok, rágalmazások. Nő. 15. 12.

nek mint a pestis, a ragadó lelki nyavalyák; a gyermekkori benyomások gyakorolván az ember egész életére kiterjedő ellene alhatatlan hatalmokat; gyökeret vernek a rossz szokások, 's megrögzvén, meggyőzhetetlen erőt merítenek a régiségekből 's közönséges voltokból, *) az indulatok uralkodni az embereken; a gonosz cselekedetek, a balvélekedések, vétkek, akadályoztatják a virtusok csírájának kifejtőztetését; elhatalmazik az erkölcsi teletenség; így a nagy ajándékokkal felruházott emberek megcsontkítják magokat, 's szánakozásra méltó nyavalyás bénák, undok karrikatúrák lesznek, 's maradnak; egy szóval a szárad lelke egészen megvesztegettetik, melly, Herder szerint, nem egyeb' mint azon gondolatok', indulatok', hajlandóságok', törekedések', és eleven erők' sümája, mellyek a dolgok' meghatározott folyásában bizonyos okok, és követke-zések által nyilatkoztatják-ki magokat. És ezen lélek uralkodik hatalmasan az embereken, a fátum' erejével sokszor elragadja őket, mint a hajdan győzedelmes Görögöket, a hatalmas Macedonokat, a világnak Urait a Rómaiakat, 's több más Nemzeteket az ellene-alhatatlan örvény' fenekére. Ezen erőről így fejezte-ki magát elmésen Ziegler: Mi az ember? egy hajtó-csiga (Körnfe) melly szüntelen forog, mivel a fátum az indulatok által korbácsolja őtet.

A polgári életnek alsóbb felsőbb kerületeiben lévő, a század' lélekében szerve-állott társaságokról, mellyek nem egyebet mint cajlinaria conjuratiók, mint veszedelmes megmérgeztetett kútfjeiről a fátumnak maga gondolkozzon az okos olvasó. Itt nem individualizálhatok. —

Megmutattam a fátumnak azon kútfjeit, mellyekből, mint az Averneből fúlasztó, bűdös párák gözblögnék-ki, 's nehézzé, keserűvé, szoronszerűvé teszik az emberi életet. Eztelenek kik szüntelen csak a természetet, vagy a mi még képtelenebb, az Isteni gondviselést vádolják, Lamájatok által látni, hogy minden szenvedéseitek önön magatokból származnak. Nem! az életnek minden szenvedései közt egy sincs, mellyét az Isteni gondviselést lehetne vádolni, és a mellynek kútfjeje nem volna inkább az embernek tehetségeivel vissza-élésben, mint a természetben. Az ily emberek mindég jobb időkkel kecsegtetik magokat, mivel soha sem jutnak azon eszmétre, hogy nem az idő, hanem az ő gyógyíthatatlan balgatagságok oka annak, hogy nem jobbul az állapotjuk. A mi a fizikai és erkölcsi világban történik, meghatározott örökké-való törvények szerint történik. Az emberek hajlandóságaikban, és indulatokodásokban, a hitekben, és vélekedésekben, a félelmekben, és reménységekben, erkölcsiükben, és cselekedeteikben észre lehet venni, mint a szüntelen mozgásban lévő tengeren apadást és áradást. A mi a legfelsőbb pontig felemelkedett, annak ugyan-azért esni kell. A babonás hitre következik hitelenség, a szabad kénynek nyomorgatására a függetlenségre törekedés, a legnagyobb erőltetésre az erőt emésztő tunyaság, a szabadság' dühösködésére rabszolgaság. A Monarchia, despotismussá, vagy zabolátlan szabadsággá változik-átal, a nép' országlása tyrannismussá, vagy a pór-sereg' uralkodásává. Rettenetes és szomorú dolog hogy az okosság, sótt a tapasztalás is oly kevéssé bírhatja az embert, és hogy a fátumnak az ő komor homályos, és titokkal-teljes útjain kell őtet mindég vezetni.

*) Coarctatio inmensa, et incomprehensibile arbitrium est. Seneca.

Ezek a testi, 's lelki-erőkkel és tehetségekkel vissza-élésnek szép gyümölcsei! Mind-ezek mellett még-sem lehet tagadni, hogy az emberi Nemzet' állapotja csak-ugyan szembe-tűnőleg jobból. Tudniillik:

c. Az emberi természetbe, kiváltképpen a' nemesebb jobb lelkekbe elfojthatatlan hajlandóságot és hathatós észtiönt öltött-be a' természet a' lelki erőkkel, és tehetségekkel helyes-élésre. Ez abban áll, hogy mind a' testi, mind a' lelki erők azon czélok' elérésére használtatnak, mellyekre adattak; mellyeket megismerni az okosság dolga. Valamint az erőkkel vissza-élésnek elmúlhatatlan rossz' következései vagnak e' világon: úgy az azokak helyes-élés nem maradhat jó következesek nélkül. Nem olly nagy mértékben van e' világon a' konkoly, hogy a' jó, hasznos gyümölcseit termő plántákat elfojthatná. Szép számmal vagnak azon emberek, kiket a' Kristus e' világ' viláosságá-nak nevez; és ollyanok, a' kik jó cselekedettel a' világ' előtt szembe-tűnnek. *) Amazok hasznos, és idvességes igazságok' tanítása által elterjesztik az emberek között a' megvilágosodást, és az elmebeli kultúrát; ezek jó példa-adással követésre serkentik az embereket, és gyomlálják' az erkölcsi világban lévő konkolyt. —

1. Juttassuk a' háládatosság' érzésével eszünkbe azon teremő, magas elméjű embereket, kik a' számos tudományokba letett hasznos és idvességes igazságokat felfedezték, nagyobb viláosságra hozták, 's haszon-vehetővé tették, a' tévelygő vélekedések', bal-ítéletek' 's csalárdságok' kőfőjeit feltalálták, megmutatták; egyszer'mind végük gondolóra azon elmebeli kultúrát, azon felemelkedést, azon boldogságot, mellyben a' tudományok által számtalan magános emberek, sőt egész Nemzetek is részesültek. Emlékezzünk-meg az emberi Nemzetnek ama' jöltévoírői is, kik annak véghetetlen hasznára a' különb'féle mesterségeket, és művészségeket feltalálták, tüköletesítették, 's azoknak gyakorlását, szerencsés fogások által könnyítették; és a' mellyek által nem-csak boldogították az életet, hanem a' vadságból civilizációra is által-vitték az embereket. Mély belátású bölcsék munkái voltak a' polgári törvények, mellyek által a' polgári társaságban élő emberek dolgai úgy intézettek-el, olly rend állapítottatott-meg, hogy bátorságban is, hűségben is, és eggyességben élhessenek egymással az emberek, 's egymásnak hasznokát és boldogságokat elő-mozdíthassák. Mi lett volna az emberi Nemzetből, hasznos, cél-erányos törvények és olly emberek nélkül, kiknek ezen törvények, és a' polgári rend' feltartására akaratjuk is, hatalmuk is volt? Bizonyára baromi állapotra jutott, 's abban mind ez ideig meg is maradt volna! — A' bölcsék találták-fel az emberi természet, és az ember' elrendeltetésénél, esméreténél fogva, a' jó nevelésnek, és cél-erányos oktatásnak módját. Ezeknek, és szabásaikat hiven követő nevelőknek 's tanítóknak köszönhetik nagy részént a' kivált népek, 's magános emberek, hogy a' vadságot szelid emberiséggel, a' tudatlanságot hasznos és idvességes esméretekkel, az erőszakoskodást törvényes és igazságos magok-viseletével felcserélték.

2. Csak a' misanthropus tagadhatja, hogy szép számmal vagnak e' világon minden Nemzetben azon jó erkölcsű, ártatlan tiszta-szívű, és életű emberek, kikről azt lehet mondani Senecával: *Nati sunt in exemplar*. Ezek hintik követésre méltó példa-adással

*) M. 5. 11. 16.

a' jó' erkölcs' és virtus' magvát szíveikbe gyermekeiknek, szomszédjaiknak, polgár-társaiknak, kiket inkább vezet a' példa, mint a' helyes ok. Ezek vetnek gátot az elterjedő erkölcstelenség' üszönének, gyengítvén a' rossz' erkölcsök hatalmát, a' szemtelenséget, vakmerőséget, istentelenséget, bizonyos határok' közzé' szorítván, hátra-tartóztatván.

Mások, a' kik azon kívüli, hogy igaz, jó' lelkek, emberiséggel telyes szívek van, a' szerencse' javaiban, gazdagságban, tekintetben, hatalomban részesültek; kötelességeknek tartják, azokat használni az emberi élet inségeinek eltörlésére, legalább fogyasztásra, a' szomoróak' vigasztalására, a' szerencsétlen ügye-fogyottak' felsegállítására. Az emberi Nemzet' neembébb részének, a' kegyes, emberi-szeretettel telyes szívű, jól-tévő embereknek' köszönhetik a' fátum által üldöztetett emberek azon számos intézeteket, melyekben az ellenek dühösöködő fátum' csapásai ellen védelmeztetnek, sorsok' súlya könnyebbítettik, fájdalomok enyhítettik, epesató gondjok eloszlatatik, szerencsétlenségek tűrhetőbbé tétetik. E' nemes czéla állította-fel a' jól-tévő kegyesség' a' számos ispotályokat, öszvegyek' és árvák' házeit, a' vakok' és siket-némák' intézeteit, a' beteg és szolgálatra alkalmatlan katonák' és a' bolondok' házeit, 's több e'féle intézeteket. Ugyanazon kegyesség' fundált számtalan templomokat, és iskolákat; rendelt a' szegényebb tanuló ifjúság' számára segedelem-pénzeket, convictusokat, alumneumokat, 's más jól-tévő intézeteket. Így határozza-el a' kegyesség, és felebaráti-szeretet milliómoknak sorsokat egész' életekre. — Így léssen a' sympathikus indulatokkal, testi-lelki kívánságokkal, és az akarattal, általában a' lelki erőkkel helyes-élés kimeríthetetlen kútjeje számtalan ember jobb sorsának. —

Megszemléltük a' nagyobb-kisebb forrásokat, melyekből erednek a' kényszerítő erők, következtéseket szükségesképpen sűrű' okok, melyek közül némelyek az ember hatalmában nincsenek, mások akaratjában állanak. Valamint minden ember érzi ezen hatalmasan uralkodó fátum' befolyását; úgy mindeneknek természetében a' fátumnak annyi forrásai vannak, a' mennyi erők és tehetségek, de úgy, hogy ezen erők' következtéseik majd több, majd kevesebb emberekre terjednek; majd hathatósabban, majd gyengébben munkálódnak a' hozképpost, a' mint a' szerencsének különbözőképpen osztogatott javai: a' gazdagság, becsület, tekintet, hatalom, nagyobb vagy kisebb befolyást adnak az embernek a' világi dolgokra. Ezen forrásokból sokszor csak az éles, gyakorlott szemeknek látható útakon módokon, még többször titkos csatornákon folynak-észve mind azon következtések; melyek az embereknek szerencsés, mind azok, melyek hal-sorsokat ellentérozák. A' fátum ezen folyásának ellene-álhatatlan hatalma, valamint magános embereket, úgy egész' népeket, mint a' szélvész a' könnyű-homokot, elragadja magával, elsöpri a' föld' színéről. Hol vannak a' hatalmas Rómaiak? hol azon milliómok, melyeket a' Keresztes-háborók' elragadtak? Hol azon szerencsétlenség, melyeket a' 30 esztendő háború: hol azok, a' kiket a' zivatáros 14 esztendő Francia háború, mint a' szél az ingadozó nádat szüntelen mozgásban tartott, míg elenyésztek? Ez a' fátumnak borzasztó hatalma! — Elég a' fátumról; még a' vak-törénétről rövidedon szölk.

C. A Vak-történet.

Casus, et natura in nobis dominatur. SENECA. SULZICERUS.

Aristoteles vak-történetnek (τὸ εὐκαιροῦν, scil. εὐκαιρία) *) azt tartotta, a' minék oka és törvénye eszméletlen előttünk. — De a' minék okai, és törvényei vagnak, akár eszmérjük azokat akár nem, az nem vak-történet, hanem fátum. Cicero a' vak-történetet helyesebben olly történetnek mondja, mellynek nincs oka; de hibázik abban, hogy mégis többnyire olly történeteket nevez casusoknak, mellyek a' természetnek rendes folyásához, a' fátum' hatalma alá tartoznak. Egy nevezetes helyet méltó lesz' itt elő-hozni (De divinatione L. II. Cap. 6). „Potestne earum rerum, quae nihil habent rationis, quare futurae sint, ulla esse praesensio! Quid est enim aliud sors, quid fortuna, quid casus, quid eventus, nisi cum sic aliquid cecidit, sic evenit, ut vel non cadere, atque evenire, vel aliter cadere atque evenire potuerit? Quomodo ergo id, quod temere fit, coeoco casu, et volubilitate fortunae, praesentiri et praedici potest?” Világosítják ezen helyet Cicéronak fentebb említett szavai: Fortuitae sunt causae, quae non sunt inclusae in rerum naturā, atque mundo, quales sunt motus animorum voluntariū. Kant, a' mint fellyebb láttuk, tagadja a' vak-történetet, azt mondván: Nichtigkeit geschicht burdy ein blindes Dingesfür (coeco casu). Nobis amicus sit Kant, amicus Aristoteles; sed amicissima veritas. — A' közönséges beszéd-mód szerént vak-történetből azon dolgok esnek-meg: 1. Mellyeknek vagnak ugyan okaik, de a' mellyek nem származnak valakinek szándékától, okosságától, szorgalmától, 's a' t. 2. Azok mellyeknek okait nem eszmérjük. 3. Azok, mellyeket előre nem láthatunk (non putaram). De mind ezek nem határozzák-meg elégszőképpen a' vak-történet' megfogását. Az én csekély ítéletem a' vak-történetről im' ez:

Vak-történetből esik-meg, ha két dolgok, mellyek különböző okokból származván, egy időben, és egy helyen össze-jönnek (zusammenreffen) a' nélkül, hogy ezen össze-jövének egyben vagy másban azon dolgok közül, egynek vagy másnak származtató oksában, vagy azoknak következeiseiben volna az oka; vagy rövidebben, a' vak-történet azon dolgok közt való erány, (relatio) mellyeket a' fátum valóságra hoz, vagy a' történeteknek egymásba ilközéseik. Hogy p. o. Titus és Semprónia ugyan-azon városban, ugyan-azon esztendőben születlenek, ez csak vak-történet; mert annak, hogy Titus született, sem Semprónia születésében, sem ennek szülőiben nem volt az oka; ugyan ezt lehet mondani Semprónia születéséről is: Titus született volna, ha Semprónia nem született volna. Hogy Cajus szegény paraszt kunyhóban jött e' világra, csak vak-történet; mert sem a' szülői' szegénysége oka nem volt a' nemzésnek, sem ezen nemzés nem volt oka a' szülői' szegénységeknak. Egy a' más nélkül is meg lett volna. Így van a' dolog, a' nemzés születésükkel is; így a' porphyrogenetikkal. A' született ember a' természet' munkája; a' kunyhóban, vagy palotában születés vak-történet; a' mi az emberekben mindenütt találatik, a' természet' munkája (fátum); a' mi csak imitt-amott találatik az emberekben, az az emberek' munkája lévén, vak-történetből van, noha nem a' fátum' befolyása' nélkül. Tudniillik:

*) Metaph. Lib. III. 2. §. L. V. 5, hol ezen megfogásokat fejtgető i, természet, ok, vak-történet, eszt-erányosság, világszű, végheletlen léte, megfogás a' t.

Az egymástól nem függő, egymásra be-nem folyó dolgok össze-jövetn egy helyen, egy időben, a' viszszonos okozás' erényába (Commercium, Wechseltwirlung) lépnek, vagy léphetnek egymással. Ha lépnek, akkor a' fátum elő-áll az okozás' törvényével, melly-nél-fogva egy dolog a' másba befoly, 's abban változásokat okoz. Ha szegény szüléktől születetik Cajus, paraszt nevelése lesz', ha gazdagoktól, más nevelése; mert a' szerencse' javainak nagy befolyások van az ember' nevelésére, melly azonban jó is lehet; rossz is. — Vak-történetből megeshetik, hogy az említett Titus és Semprónia 20 esztendőös korokban össze-jönnék egy helyen, 's először meglájják egymást, és így viszszonos erényba lépnek egymással, már ekkor az okozás' törvényénél fogva benyomást tesz' egy a' másba, mellynek szerelem, ennek házasság lehet a' következése. Ez már fátum!

A' vak-történetet az emberek, kik azt nem tudták megkülömböztetni a' fátumtól, sem az Isteni-gondviseléstől, szerencsének nevezék; a' régi Görögök és Rómaiak persónificálván azt, mint istenséget az oltárra emelték, 's imádták. Az újjabb Nemzetek, még a' Keresztyének-is, há nem imádják is Isten gyanánt, de mégis, mintha valami elrejtett titkos erő, és valóság volna, nagy hatalmat, az ember' sorsára nagy befolyást tulajdonítanak annak. Voltak olyanok is, kik a' vak-történetet Isteni-gondviselésnek nevezék, noha nem az volt. Pyrrhus Epirusi Király, a' Lokrisiaktól erőszakkal elvette Proserpina' kincseit. Az azokkal megrakott hajók alig indultak-ki a' kikötő-helyből, már is olly nagy szélvész támadt, hogy nem messze a' Proserpina' templomától a' hajók elsüllyedtek. A' kincseket egymás után mind felhordták a' Lokrisiak a' tenger' fenekéről, szent helyekre vissza-helyezteték, a' vak-történetet Isteni-gondviselés' munkájának nézték, noha nem egyéb' volt mint vak-történet: t. i. sem a' kincs-rablásnak oka nem volt a' szélvész, sem ennek oka vagy a' rablás, vagy a' képzelt istenség — Proserpina, vagy Aeolus. Esztelenség, sőt Istenikáromlás volna, ha mink is azt mondanánk, hogy ezen dolog az igaz Istennek vagy végzéséből vagy akaratjából történt legyen, hogy a' Lokrisiak megerősítsenek babonás hitekben, és a' bálvány-imádságban. A' tudatlan ember valamin a' dolgoknak igaz okait fel nem tudja találni, úgy ellenben sokszor okot lát ott is, a' hol nincs.

Csudálkozunk sokszor azon, hogy még a' bölcs tanácsoknak, a' jó gondolatoknak is rossz' következései vagynak e' világon. Saepe optima cogitata pessimi cadunt, egymond Sz. Ágoston Octáviushoz küldött utolsó levelében. Ez így van azért, mivel a' jó gondolat vak-történetből szokszor úgy jár, mint a' sáros mocsáron által- vagy sáros patokkal össze-folyó tiszta víz, wo die Menschen nicht taugen, da taugen alle Blattpflanze nicht! úgy-mond egy Német író.

Tele vagynak minden időknek, minden Nemzeteknek históriáik illy vak-történetekkel. Még egy két példát hozok-elő a' dolog' nagyobb megvilágosítása végett. Valamin vak-történet volt Herculanium, és Pompeji városoknak a' Vezúviusból kiakadótt hamu és láva által lett eltemetetések, úgy vak-történet volt az elmúlt XVIII-dik században ezen városok' felfedezése; mert amott a' Vezúvius' tűz-okádását, nem az eltemetett városok' létele okozta, sem ezek azért építettek a' Vezúvius' tövében, mivel ez tűz okot okozta, pedig, a' kül-Herculanium felett lévő kertben nem az okból szattatott, mivel ott be volt fedve a' város; sem ez azért temetett-el Titus Császár' idejében, hogy a' XVIII.

szárad' elején felfedertessék, és sok nevezetes régiségek, 's kéz-iratok, végzetetlen következtetéseknek okai, hozattassanak világosságra. —

Vak-történet volt végtére (hogy a' politikus világból is hozzak-fel egy nevezetes példát) az is, hogy a' nagy talentomá, 's nagyra-látó, és vágó Bonaparte Napoleon, nem sokkal azon idő előtt született, melyben Francia-országban kiütkött ama rettenetes Revolutzió. Mert azon okok, melyek' következése volt Bonapartének születése, legkisebb össze-kötetelésben sem voltak azon okokkal, melyeknek elmaradhatatlan következtetések volt a' Francia-revolutzió; a' mi abból is kitetszik, mivel ez kiütkött volna, ha Bonaparte nem született volna is; ez született volna, az ő születését megelőző okoknál fogva, ha Francia-országban már akkor, (1769) nem munkálódtak volna is a' Revolutziót magok után hűző okok. Azonban ezen két dolog, a' Francia-revolutzió, és Bonaparte' élete egy időben esvén, a' viszsonos okozásnak erényyábe jöttek egymással; mellynél fogva a' Revolutzióknak igenis volt befolyása a' Bonaparte' katonai talentomának kifejtőzésére, úgy-hogy a' dolgoknak természeti folyások szerént végtére annak kellett lennie, a' mi lett, 's neki viszont a' Revolutzióra nagy befolyásának lenni! Így a' vak-történet' itt is össze-szövődött a' fátummal, az az: a' Francia-országban hatalmasan munkálódó testi és lelki ezer meg ezer erővel, melyekhez hozzá-járult Bonapartének egész' Európában, közel A'sia' határáig durrogó, vészedelemes és halált okádó, milliómoknak sorát elhatározó Ártilleriája. Így jöhetett ezen nyughatatlan halandó (a' kit is a' nála hatalmasabb fátum végtére Sz. Ilona szigetében nyugalomra tetti) azon vakmerő gondolatra, hogy ő az emberi Nemzet' fátuma legyen. — Így van a' dolog a' többi vak-történetekkel is, melyek mindenütt össze vannak szöve, a' futalis Klothónak majd vastagabb, majd vékonyabb fonalaival; mely vak-történetekkel tele van az emberi élet, tele a' népek' históriája. És ezen vak-történetek' szemléléséből származott a' nagy Schillernek ezen kifejezése: *Der Mensch zerstreuet, glühtet und bisset den reifen Stein; ihm gehört der Augenblick und der Punkt: aber die Weltgeschichte ruht der Zufall!* és egy más újabb Ironak ezen stélete: *Der Zufall erzeugt oft die glücklichsten und die unglücklichsten Ereignisse, und giebt unvorhersehbar Befehle und Anordnungen. Igaz, ha, a' ment hiszem, a' Zufall alatt a' vak-történetekkel össze-szövött hatalmas fátumot értik.*

Noha igaz, a' mit Seneca mond: *Vis fati in corpus magna, in animum nulla est*: még is egy halandó sem kerülheti-el fátumát, sőt még a' bölts ember sem menekedhetik-meg attól egészen. Boldog! a' kiről lehet mondani Horátiussal: *Sperat infestis, metuit secundis, alteram sortem bene preeparatum pectus*. Boldog! a' ki ezen fátumon és a' vélekedésen felül erős lélekkel felemelkedvén: a' bölcsességnek és erkölcsi tökéletességnek magasságáról, a' tökéletes szabadságnak érzésében, nyugott szívvel nézi lábai alatt a' világ' zavaros folyását, és hijába-valóságát!

Prof. Magda Pál.

9.

KÖNYV-ESMÉRTETÉS.

„Elenchus vocabulorum Europaeorum, cum primis Slavicorum magyariici usus, id est, quae Magyari Asiatici, cum in Pannoniam venissent, lingvam suam excul-
turi, a gentibus Europaeis assumserunt, suique usus fecerunt; quo compluribus
observationibus criticis, philologiae propriis, nec non historicis, hanc partem Lite-
ratae illustrantibus, passim insertis, Republicae Literariae quodam modo emolu-
mento esse voluit Stephanus Leschka, Hungarus Verbótzino-Nitriensis. Budae,
typis Typographiae Regiae Univer. Hungaricae 1825. 8.^{ad} rétbén lap. XVI. 271.

Voltak a' külföldi régibb Tudósok között olyanok, kik úgy vélekedtek, sőt állítva állították azt, hogy a' Magyar nyelv a' Tóttól származott. Olyan volt p. o. Bochartus, a' ki „Chanaan et Phaleg” nevű munkájában (libro I. Cap. 15) így ír: „ut ut lingvaram numerus hodie multum excedat, harum plerasque certum est non esse primi-
genias. Ex germanica quis nescit natam esse Belgicam, Anglicam, Danicam, Norvegicam. Ex Slavonica: Polonicam, Hungaricam, Bohemicam, Dalmaticam, Croaticam. Ex latina: Gallicam, Italicam, Hispanicam? Et latina ipsa magna sui parte, facta est ex Aeolica Graecae dialecto.“

Ez, a' Magyar nyelvre nézve igen helytelen sőt hamis állítás, mert a' Magyar nyelvnek a' Tóttól legkisebb atyafisága vagy rokonsága sincsen, nem-hogy attól származott volna, a' mint a' nevezett Tüdős — nem tudom mi okon — állítja. Hanem az már tagadhatatlan igazság, hogy egyes szók, egy Európai nyelvből se tsúsztak-bé a' Magyar nyelvbe olly számosan, mint a' Tótból. Ezeket nagy gondnal össze-szedte és betű-rend szerént elő-adta a' Szerző ezen munkájában; a' miért valóban nagy köszönetet érdemel minden a' Tót nyelvet nem-értő tudós Magyartól, kivált pedig a' filologustól. De még nagyobbat érdemelt volna, ha a' maga nyelve mellett maradván-meg, tsupán tsak azon tót-magyar szókat szedte volna össze, mellyek, itélete szerént, a' Tót nyelvből jöttek a' magyarba; mivel a' mellyek a' Deák, Német 's más Európai nyelvekből vétel-tek-bé nyelvünkbe, azoknak el-és megítélésekre egy Magyar Tudósnak sincs Tót, vagy más idegen Biróra szüksége; kivált ha az részre-hajló is, mint a' Szerző. A' ki, hogy a' Tót-magyar szók' laistromát nevelhesse, némelly Zsidó-magyar szókat is addig szoron-gat^{as} nyomorgat az erőltetett származtatás és világtalan világosítás által, míg azokat Tót eredetre nem tsigánza; Több Török-magyar szókat pedig, rájok fogván hogy Tótok, szókat

annál fogva Tót szóká teszi; azt állítván, hogy azokat a Tótoktól vették 's költésönöztek a Törökök, 's oszátán esektől a Magyarok. 's a t. p. o. Sátor, tentorium, valódi Ásiai szó a Persa nyelvben *Sátir*, a Törökben *teddir* és ha jól emlékezem az Arabban is; és mégis a Szerző lap. 204. Tótnak mondja 's a *Sata*, *Satta* Tót szótól származtatja, így *ross*, *secale*, *Stoggen*, a Tatár nyelvben *rossó* mégis a Szerzőnek est purum Slav. pag. 200. lap 203. „*Sál* est vox nova, linteolum, de *Съдани*“ pedig Persaszó *Sál* 's azt teszi a mit nálunk, t. i. nyakba-velő 's két vállról letsüngő aszszonyi-kendőt.

De, ne-hogy az Olvasó tsak hamis vádnak tartsa, a' mit mondek; halja a Tót Szerzőnek tulajdon szavait, és szó-származtatásait u. m. Lap. 11 „*aratás*, *aratni*, non dubito quin a Slavico *Orati* idest, *arare*, proveniat; quia Slavi, jam sub adventu Magyarorum bene ararunt, et voces *oránj*, *orba*, *orati*, non solum pro aratione in specie, verum etiam in genere pro cultura agrorum acceperunt; nostri autem Magyar vita Nomadica, cui olim erant dediti, derelicta, agriculturam adamaverunt, similesque voces a Slavis audientes ex iisdem *aratás*, *aratni*, et reliqua, quae inde proveniunt, formaverunt, sed ad solam messem in specie applicaverunt, arationi autem novum nomen indiderunt, nempe *szántani*, *szántás*. Siquidem vero nulla datur radix *szán*, quae (tale quid) significaret; hinc existimo *szántani*, *szántás*; cet. formatum esse ex antiquo slavico *szjátja* vel *szjátja* et *szjánjé*, seminato, quibus vocibus hucdum Slavi in Hungaria, Illyrico, Polonia et Russia utantur; in Bohemia et Moravia *Seti*, *osni*. Certe voces *szántás* et *szántani* non multum differunt a Slavicis *szjáti*, *szjátja* et *szjánje* idem *tere* significantibus, nam *szántani* est *arare*, et *szjátj* *serere*, *seminare*.“

Nota. „Quod *aratni* et *orati*, *szántani* et *szjáti*, *szántás*, et *szjátj* vel *szjánjé*, apud Magyros alium, et apud Slavos alium videantur habere significatum, hoc neminem confundat; sunt enim voces, quae in eadem lingua diversum habent significatum; eo magis possant in diversis lingvis diversos habere significatus easdem voces, e. g. *Bred*, panis, sumitur apud Germanos mox pro pane proprie sic dicto, mox figurate pro victu et aliis. Et recte sic apud Slavos, antiqui Sarmatae annonam seu frumentum in genere vocabant *szjeb* uti Russi, et nonnulli alii Slavi hucdum vocant. Et recte sic etiam Magyar generatum agriculturæ denominationem *orani*, *orba*, *orati*, solum messi in specie attribuerunt *aratás*, *aratni*; arationi vero aliud nomen indiderunt *szántani*, *szántás*, sine dubio a Slav. *szjátja* vel *szjánjé*.“

En ezekre csak azt mondom röviden; hogy a' Zsidó nyelvben *Ara* (ארא) messuit, vagy metit, mellyből egy *t* által lett a' Magyar *arat* ige, és ettől *s* által *aratás*, így a' megavált Török *szar* és vesgyükerektől lett ettől: *t* által vezet, *r* által vezér; amattól *t* által *szeret*, *l-m* által *szerelem*. Itélje-meg már az Olvasó, mellyük származtatás hihetőbb és helyesebb.

„*Arpa*, hordéum, *Gerste*, factum est sine dubio ex Slav. *jar*, *jaro* idest *Var*, ex quo *jar*, *jarj*, *jarina* *jarfa*, et *jarpa*, frumentum vernum“. Holott *arpa* Török-magyar szó, az az hordeum a' Török nyelvben is *arpa*.

„*Barkóca*, sorbum, *Aróstérsé*, est idem quod *berekenye*, *berkenye*, et est utrumque Slavicae originis“. Itt tsak azt tagadom, hogy *barkóca* meg *berekenye* egy volna. Amaz vadon terem, a' fája hasonlít levelére nézevis a' juhar-fához; ezt a' szőlőkben 's

kertekben szokták nevelni; levelei a 'körösfű' leveleihez hasonlítanak; amaz erdőkben 's hegyekben terem, és törzsökéből szép almáriomokat, székeket és asztalokat csinálnak. Egy szóval a 'kettőnek mind fája mind gyümölcse között nagy a különbség.

„*Bika*, taurus. *Stier*, est origine Slavicum, Bohem. byē et beyē, Pol. et Russ. byē cet.“ De, mivel a *bika* Törökül *biga* hihetőbb hogy A'siai szó az, 's nem Európában tanulták Eleink a' Tótoktól.

„*Balla*, *szekertes*, *securicula*, utraque vox est Slavica, prior convenit quidem quoad primam syllabam cum gerin. *Beil*, sed Slavi in Hungaria, Croatia, Illyrico, sic, uti Magyari dicunt *balla*, unde concludere licet, vocem hanc non esse originis magyaricae, eo minus turcicae, (pedig Törökül is *balla*) verum Magyros a Slavis Pannoniis, et Illyris, Turcas vero, a Bosnis vel Bulgaris eam accepisse.“

„*Berena* est Slav. brána“. De Persául is *berena* és így A'siai szó.

„*Bítak*, cultus plicatilis, *Zeichenmesser*, Slavi etiam dicunt *bítak*, a voce *bit*, scutica, quia iste cultus, cum aperitur, et non sequatur, scuticæ refert similitudinem. (?) Non est itaque vox turcica, sed vero similis est, Turcas a gentibus Slavicis in Turcia Europaea degentibus, nempe Bosnis, Serbis, Bulgaris etc. Magyros vero a Slavis Pannoniis, uti *balla*, ita etiam *bítak* accepisse.“

„*Dohány*, ber *tabak*, Nicotiana, vocem hanc ego merito inter illas refero, quæ in Gram. Debr. pag. 331. incertae originis esse censentur, quam non esse antiquam vel ex historia herbarum istius scire possumus, quæ anno 1560. per Joan. Nicotum in Europam allata est, unde Nicotiana dicitur. Et ab insula Americana *Tabago*, ubi eam Hispani invenerunt: *tabacum*, et inde in aliis etiam lingvis *Tabak*. Cum autem *variae ejus sint species, eploptæque species foliis longissimis*, Slavi pro more suo, videlicet vocasse *dlhan* ab adjective *dlhy*, Boh. *dlahny*, Pol. *dlugij*, Russ. *dolgij*, longus; maxime amabant plantare, quæ longissima habebant folia, et ideo *dlhan* ab ipsis dictam esse existimo; solent enim illi etiam in aliis sic facere, ut adjectivum cum aliquo substantivo positum mutant in substantivum; -- sic e. g. ex *ublvány žlomeň*, vel *obraz* fecerunt *dlvoň*, *bolvoň*, vide *báboňny*, ex *welmi*, *wifolý*, *welmi dlabný žlomeň*, praesultus, longus homo, fecerunt Bohemi *dlavos*, *dlavbat*, Slavi *dlbat*, sic etiam ex *dlavny tabak* longum tabacum, fecerunt *dlbák*, ex quo Magyari, cum incepissent herbam nicotianam plantare, facile formarunt *dohány*, interponendo inter duas consonas *h* vocalem *o*, more Rutorum, qui non dicunt *blvoň*, sed *bolvoň*, non, *dlhan*, sed *dolhan*, vel *dolhany*; Magyari vero, non amantes concursum consonantium, etiam *l* suo tempore exmiserunt, et sic exstitit *dohány*, cum omnibus, quæ ab hac voce apud Magyros derivantur.“

Ugyan ki nem látja itt a' tsigázást, és az Arabs *dohány* szónak Tót eredetre való szinte neveltségese eröltetését? Hiszen ezen plantának neve az Arabsoknál Áfrikában *dokhán* vagy *dokhan*, a' mint már többször jelentettem, mellyet én egy Áfrikában útazott tudós Franciaának Párisban kiadott munkájából jegyeztem-ki magamnak. És így látni való, hogy a' *dohány* nem a' Tótoktól, hanem az Arabsoktól költsönözött szó.

„*Beszed*, sermo, *bit Stebe*, Fausto Verantio, aliisque Illyris perhibentibus, vocabulum istud est origine Slavicum; dicunt enim Illyrii *beszjedba*, Croatiae *beszjeda*, pro sermone et locutione, apud Polonos *bieszjeda*, et apud Slavos in Hungaria *beseda* est partim locu-

tio, collocatio, partim vero locus, ubi homines convenire solent ad colloquendum e. g. in aliqua domo, horto cet. Sed Bohemi et Russi, qui etiam dicunt *beszéd*, *beszéd* Fa, jam non pro locutione, sed tantum pro loco, ubi homines colloqui solent, hiecu vocabulis utuntur.⁴

És így e' szerént, *beszédet* jelentő szavok sem vólt a' szegény Magyaroknak Á'siában laktokban, hanem Európában a' Tótoktól kelle azt költsönözniük! Ugyan ki hihetné azt-el? Én legalább nem hihetem. Mert a' *beszéd* szóra szüksége lévén a' Magyarok Á'siában is, kénytelen vólt azt vagy teremteni, tsinsálni, vagy mástól költsönözni. De kitől? úgy látszik, hogy azon régi Pehlvi vagy Pelahvi Persa nyelvtől, mellyen Zoroaszter a' Zend-avesztát (Szent Beszédet írta.) Ugyan is a' nevezett nyelvben *bese* vagy *bee*, (mellyből lett gondolom a' Görög βεζω loquor ige is,) más formában és nevedve *bessia*, *abessia*, sermo. Amaz első 's rövidebb formát felfogván a' Magyar, formálta belőle *d* által ezt *beszéd*, sermo, mint a' Zsidó ár (רמ) és *ez* szóból ezeket: *szád*, *izád*, mert sudor Zsidóól *és*, lucescit pedig *ár*) *l* által pedig ezt *beszéd* loquitar, narrat, sermocinatur. Az olvasóra bízom ezt is, itélje-meg, mellyik helyesebb 's hihetőbb származtatás.

„*Dolmány*, tunica, ein fúrjes ungrifches Kleidungsstück. Vox haec etiamsi in Grammat. Debr. pag. 331. cum turcico *tolman* comparetur, eo non obstante ego existimo, et Turcas suum *tolman*, et Magyaros suum *dolmány*, a nationibus Slavicis accepisse. Slavi enim non tantum in Hungaria et Illyrico, sed etiam in Turcia Europaea, dicunt *dolman*, *dolomán*.“ De nem csak ezt, hanem a' kalpag, köpönyeg, tsizma, papucs, *dajka*, *szókat* is, mellyek a' török nyelvben is megvannak, mind a' Tótoktól vették — a' Szerzö' itélete szerént a' Magyarok, sőt a' Törökök is. Annaira vitte őtet, a' megbölgögült Szerzöt, egoismussa, és Tót nyelve cránt való helytelen buzgósága.

„*Fudás*, *fuvas*, *fujni*, *fujkálni*, sunt ex Slav. *faufanj*, *fauhati* vulgo *fufati*.“ Éppen nem, hanem inkább a' Zsidó *fuakh*-ból, *flare*, lett az.

„*Fuszuly*, ex Lat. *faseolus* Slavi fecerunt *fajula*, aliqui *fizula*, Magyar *fuszuly*, alii *pasuly*.“ Úgy-e. ex az Arabában is *fasal*, vagy *phasal*, 's hihető, hogy onnat vette azt a' Deák is a' Magyarral egyült.

„*Galy*, ber *Swieg*, *ist*, est prima syllaba Slavic *galuy*, *hafuy*, ramus arboris.“ Nem szükség tszonkázni 's úgy tótosítani, mivel az egész, t. i. a' *gal* Arabs szó, mellyből lett a' Magyar *galy*.

„*Gunya* non est sarcina, Bürde, ut vult Párizspái, sed est gausape, ein-schledtes Wäernsteid, Slav *gunya*, *guna*, Boh. *hanne*, Pol. *gunia*.“ De γουνυ Görög szó, melly ruhát tesszen, a' honnan hajdan Konstantinápolyban a' ruha piatz, az az, a' hol a' ruhákat 's ölbzeteket árútlák, γουνυον gunarion-nak neveztetett. Itt Beregben a' *gunya* szó ma-is keletben 's divatban vagon a' köz-népnél, mivel gyermekét így inti az Anya: megkéméld 's ne szaggasd a' gúnyadat fíjam.

„*Kád*, cadus, etiamsi Hebraei quoque habeant *Kád*; verosimilius tamen est, Magyaros non ex Asia secum tulisse, sed ab Europaeis, vita nomadica relicta, tandem suum *Kád* accepisse, sive a Lat. cadus, sive a Slav. *Kad*.“

F. M. O. Minerva 1. Negyed 1827.

Kalapács, malleus, Slav. *Малѣцъ*, acuendis falcibus, a verbo *ѣпати*, pulsare, tundere, et quis istud aliqui Slavorum, e. g. Illyrii exprimunt *Малѣцъ*, et inde *Малѣцъ*, ex hoc ortum esse *Kalapács*, nullum superest dubium.“ (?) Hát a Zsidó *Kalapoth*, és a Káldeai *Kalapa* szónak meggondolása nem szülhet kétséget?

„*Brick*, *Saffetanne*, gutturalium, etiam Turcae quidem dicunt *Brick*, sed vix crediderim iam tunc, cum adhuc Turcae cum Magyaris simul fuissent, vocem hanc apud eos in usu fuisse, potius existimo utrosque ab Europaeis hanc vocem accepisse, e. g. ex Germ. übrig, reliquus, superfluus, cet.“ Hát nem illik é ide ez intés, risum teneatis! csuda, hogy ezt is nem valamely Tót szótól származtatta a Szerző! Hátha az *Brick* Arabs szó, valamint a *Kádé* is, hogy az? pedig alig-ha nem úgy van a dolog.

„*Kosár*, corbis, ex Slav. *Косъ*, *Косѣ*, quod multi exprimunt, uti Magyar *Kosár*.“ Ez az Arabs nyelvben is kosár 's onnan jött-be nyelvünkbe, mint több más is. „*Kotai*, carpentum, ex Slav. *Котъ*, *Котѣ*, *Котаръ*, aut ex Germ. *Kutige*, factum est.“ Úgy de magok a Németek is megismerik 's megvallják, hogy *Kotai* Magyar szó légyen.

„*Kutyá*, canis, *Хунд*, Slav. *песъ*, sed apud plerasque gentes Slavicas occurrunt vocabula *Eutya*, *Eutyta*, *Eotyuba*, *Eotyuznje*, et Boh. *Fote*, in Moravia et Hungaria *Fotyá*; hinc sine dubio *kutya* erit Slav. originis.“ Úgy-de Indiában is a lakosok ezt az állatot így nevezik *Kutta* vagy *Kuta*, és így ez Indus-magyar szó, mint ez is *gége*, gula, és *gyök* lacerta, és nem Tót, éppen nem.

„*Márvány*, marmor, Slav. *мраморъ*.“ Úgy-de Persától *márváh*, 's ettől van a Magyar *márvány*, hihető a Deák marmor is.

„*Óroszlán*, leo, ex *Oross* et Lat. *laeena*, aut Slav. *Лѣвъ*, *Лѣвъ*, i. e. *cervus*, sic *óroszlán* esset *cerva Russica*.“ De szép fejtegetés! Huzen-Törököt a *leo*, *óroszlán*, 's ebből lett kevés változtatással *óroszlán*, 's nem a Tótból.

Lap. 144. „*Megye*, Limes, item Districtus, Diocesis, est vox Slavica; dicebant enim imo multi hucdum dicunt *медѣя*, quod Slavi in Hungaria mutarunt in *медѣя*, *меѣя*. Bohemi in *meje*, Russi in *meja*, *mejen*, Poloni in *miejsza*, Croatiae in *mez*, *meja*, Illyrii hucdum retinuerunt *медѣя*, *megya*, inde oritur etiam Vármegye, quasi limites alicujus arcis, districtus, et postea a Comitibus Arcis Capitaneis, Comitatus.“ Én nem tagadom, hogy a *медѣя*, mellyel leginkább a szőlő határának jelentsére élnek itt Beregben p. o. az én szőlőm' megyéje igen kitetsző 's a t. De más a *mege*, vagy meglégyítva a g. *megye*, melly egy eredetű ezen utó-járóval *megé*, pone, mellytől it által lett *megett*, pone, mint: hivatlan vendégnek ajtó megett helyje; csak úgy esik az étel és az ital, mint-ha a hátam megé hányánám 's a t. I által pedig lett *megől* p. o. vidd-el azt a székét az ajtó megől, aufer illam sellam de loco, pone januum existente. Vármegye vagy megyéje hát e' szerént annyit tesz, mint Vár megett, vagy Vár körül, vagy Vár környékén.lévő hely, helység, falu, város 's a t. Látni való hát, hogy *Vármegye* nem Tót eredetű szó.

„*Piritás*, баъ *Рѣпѣнъ*, *piritá*, *рѣпѣнъ*, torrere, Slav. *пырити*, cujus primitivum est *пиръ* ignis, ex quo Lat. *burro*, uro, Germ. *bruer*, et Slav. *пыр*, *пыренъ*, *пырѣнъ*, *пырѣнъ* se, vel *parjiti* se; ex hisce Slavicus vocabulis non dubito formata esse, praeter *piritás*, etiam sequentia magyaria vocabula; *pirók* i. e. *pirosas*, *pirangatás*, *pirangatái*, *facere*, ut quis erubescat. Sic etiam *pirokodom*, *piroság*, *piros*, *piroska*, *pirosodni*, *pirosság*; *pirulás*, *pi-*

rúni, etc.“ Ezek között egy sints Tótból formált szó, hanem mind a' Görögéből vett és megavult *πῶ* szótól származott, a' mint én rendre elő-adtam azt már másutt. Lásd a' „Dissertatio philologica de vocabulorum derivatione in Lingva Magyarica. Pest. 1815. Elő-bevezetésében.

„*Sappan*, *sapo*, *smegma*, die *Seife*, quemadmodum Germ. *Seife*, convenit cum Latino *sapo*, ita perique Slavorum ex eadem voce habent *sapan*, *sapaan*, *sapua*, ex quo sine dubio Magyar *szappan*; quamvis multi in Hungaria cum Bohemis, Russis atque Polonis dicant etiam *mydło*, a *myti* lavare. Itt is a' Deák szót Tóttá tsinálá a' Szerző csak azért, hogy azt ne a' Deáktól, hanem a' Tóttól kellessék költsönözni a' Magyaroknak. De a' Persa nyelvben *szabun* az, és hihető abból lett kevés változtatással mind a' Magyar *szappan*, mind a' Deák *sapó*.

Még a' természeti hangból tsinált Magyar szókat is, (vocabula onomatopoeica) millenyek p. o. *dromb*, *drombol*, *tseng*, *tsenget*, *duda*, *tsiripel*, *tsóka*, *puska* 's a' t. a' Tót nyelvtől költsönöztek Eleink a' Szerző szerint, mint lap. 143. „*tsengeni*, *tsengés*, *tsingen*, factum est ex Slav. *cenganj*, Boh. *cínčanj*, *tsengetés*, *tsengetni*, *cengati*, Boh. *cínčanj*, *tinnire*.“

Lap 65. „*Doromb*, *crembalum*, *Strummeisen*, *Mauldrommel*, Slav. *drmlá*, *dromblá*, *drumla*, *drumblá*, Pol. *dremla*, *drembla*, Boh. *drnda*, Russ. *docomblá*, ex *dromblá* factum esse, *docomblá*, et ex hoc, omisso finali *la*, nostrum Magy. *Doromb* certum esse puto.“ *Góggni*, *gíngrire*, *streperare* anserum more, est Slav. *gagati*.“ És így a' régi Magyaroknak még arra is alkalmatlan volt a' szája, hogy a' természeti hangból szót 's szókat csináljon, hanem még az olyakat is szegényeknek a' Tótoktól kellett költsönözniük.

Lap. 207. „*Só*, *sal*, báš *Salj*, sine dubio ex Slav. *sol*, in omnibus dialectis usitato, formatum est.“ Éppen nem; mert ez a' Szeretsen nyelvben *sovo*, vagy *sovoe*, a' Tártárban pedig *sovo*, mellyek között, és a' Magyar *só* között tsak az a' különbség, hogy amazokban megmozdult a' *v*, ebben pedig nyugszik, és tsak akkor mozdúl-meg, mikor a' függelék vagy a' többes *é* jegye hozzá járul így: *sova*, *sovak*, mellytől a' *v* j-re változván, lett a' szép *sojatan* szó is *sótalan* helyett.

Jegyzetek. 1. Sok Tót-magyar szókat hord-fel e' munkájában a' Szerző; de tsak egyről se mondja, hogy azt a' Tótok vették a' Magyaroktól, hanem ezek, amazoktól; holott hitel felett való az, hogy tsak a' Magyarok tanultak szókat a' Tótoktól, ezek pedig a' Magyaroktól egy szót sem. Sőt hihető előttem legalább az, hogy a' mely szavaink a' Török, Persa, 's más Á'siai Nemzettel közösök, és a' Tót nyelvben is megvannak, azokat többnyire, ha nem mindet is a' Magyaroktól tanulták 's vették a' Tótok, és hogy azokat Á'siából magokkal hozták-ki a' Magyarok.

2. A' ki a' Magyar szókat jól 's helyesen akarja megrostálni, szükség először, hogy annak Á'siai jó és nem Európai Német vagy Tót drótból szótt rostája legyen; másodszor, hogy a' rostálás' mesteriségét is jól értse 's tudja; mert különben tsak híjában fárasztja magát a' rostálással.

3. Az aprózó (diminut.) *k* és *ts* végzeteket sem a' Tótoktól kapják a' Magyarok, hanem igen hihető, hogy Á'siából hozták; mivel azok a' Persa és Török nyelvben is

megvannak, p. o. a' Persában *hítás liber*, *hításák libellus*; *rola*, *vulpes*, *rubaki vulpula*; *der janua*, *derise parva janua*; *jék glacies*, *jékise parva glacies*; *sútdr scintilla*, *sútdrta parva scintilla*; *mur formica*, *murta*, *parva formica*; a' Törökben: *hítás liber*, *hítások*, *libellus*; *ak albus*, *akise subalbus*; *hítai parvus*, *hítások parvulus*, *hítások perparvulus*, 's a' t. Így a' Magyarban a' *hítás* van *köves glarea*, *hítások lapillus*; *leányka* vagy *lyánka*; a' *menyől* *nurus*, *menyetske*; az *ó-tól ótska*, a' *jótól jótka* 's a' t. Kivált a' keresztnévek: *Jóska*, *Palkó*, *Tertsza*, *Bortsza*, *Erzsók*, *Jultsa*, *Kriska*, *Joanka*, *Lizika*, *Judka* 's a' t. Az e'féle végezetű szókra nem kell hát mindjárt rájuk fogni, hogy Tót eredetűek legyenek.

Lap. 35. „*Bial rectius líval*, *bubalus*, Büffel. Ezen szót is Tót eredetűnek tartja a Szerző sok szó-szaporítással mutogatván ennek származását. Holott a' Deák *bubalus*-ból az *us* végezetet elvetvén marad *bubal*, mellyből az *u* vocalis *i-re* és a' *b* *v-re* változtatván, lett *líval*, 's lágyabban *óvály*. A' *b* és *v* egymással sokszor feltserelődik, p. o. *babaras*, *bavaros*, *Bádhter*, *bakter*, *Valentinus*, *Bálini*. 's a' t. Mutátja ez is, hogy a' Deák, Német, Francia 's a' t. nyelvekből vett 's tsinált Magyar szóknek megítélésére a' Magyar Filologusnak Tót Bíróra nints szüksége; a' mint tartja, és nem ok nélkül —

Beregszászi Nagy Pál.

10.

A' régi Könyv-Gyűjteményekről.

Ha részre-hajlást nem esmérő lélekkel, és egyenes szívóséggel akarunk szállni, a' tiszteletre méltó Régieknek dicséretére meg kell azt őszinte vallanunk: hogy az ő tudományoknak maradványi legjobb szívűből, 's legdicséretesebb szándékból eredtek; inkább akartak ők szók által másoknak, mint-sem magoknak használni, inkább a' világot meg lehetséges vala oktatni, mint-sem tőle csudáltatni.

De még ezen jeles tulajdonságon kívül az is megkülönbözteti őket maradékaiktól: hogy, mivel a' gondolat az Embernek tulajdon műve, az ő *Poézisok*, a' melly eleinten úgy szólván az ő egyedül való tudományos szülemények vala, nem annyira mesterség, mint lelki erő' szüleménye volt; az ő tudományok nem kölcsönözött, hanem önnön sajátjuk volt, mellynek alapja a' szép természetben, az ő szívekben 's lelkékben volt; érezték a' mit gondoltak, és azt írták; szóval: ők nem Tudósok, hanem több mint Tudósok voltak. De nem is vala csakélység, így minden *segéd-eszköz nélkül*, csupán magok *egy-velejtéből* valami jelest teremteni.

Ebből hát megítélhetjük: hogy miért voltak oly kevés Írók a világnak mégse korában, vagy legalább miért jutottak oly kevesen a mi időnkig? azért t. i. mert a későbbi világ oly igazságos, hogy csak a legjobbakat érzi mint valami szentséget; ellenben a középszerűeket, és a rosszabbakat az emberi dolgoknak közönséges sósátra, a mindenetek utólérő mulandóságra hagyja. Ki hajdan írói pályára akart lépni, úgy szállván, teremői lélekkel kellett bírnia, mert nem volt útmutatója, ki után indulhatott volna. Ilyenek voltak *Mózes* és *Jób* a Sz. történeteknek nagy Szerzői az ő többi követők mellett az Isten népe között; mert a mi a régi Atyáknak (1) a két *Zoroaster*-nek, (2) a *Chaldaei-Sambeth Sybillának*, (3) az Egyiptomi *Thoytnak*, (4) a *Phoeniciai Sanchoniatonnak*, (5) a *Thraciai Orpheusnak* (6) és egyebeknek írásit illeti, melyekből még

(1) A' messi' országba tartanak, a' mit névelnek, sem tudom mióta külföldről, Ázsiáról regélnek; t. i. hogy ő külföldről kinyerket hagyott volna maga után az ólomba látott kinyúlásoktól, helyesről, és bűnök becsülatyáról, melyeket a' Gnostikusok és Manichaeusok sok ideig kőbőlfordítottak. Némelyeknek bizonyoságra szerint Seth volt az elő, ki a' csillagokról, Henek pedig, ki a' Religióról, és Isteni szolgálatról írt. Epiph. L. I. Heneknek tulajdonítanak profétai, historial, és astronomiai írások; a' többek közül ő állította azt is, hogy az Angyalok, kik az emberek kedélyhez becsülatyok, tanították a' csillag-ol'gyásit, jövendölési és más mesterségeket. Sicut illy külföldi írók Noe Patriarcháé, és annak fiai Chámé, kit a' beszédkétség, a' bölcsőség elő Tanítójának tartanak. Sőt némelyek úgy vélik:nek, hogy a' Chemia és Alechymia az ő nevével ismeretnek, mely nevezetk kőművelésképben ezen Arabszóól, ghema, elejelen, sülkölés, másmagtak. Bocharti Geog. Saer. P. I. L. 4. C. I. Epiphanius dialyban az ezreketek ottana, hogy képek mentk külföldről munkákat adtak ki a' Patriarchák írói nevében, hogy az által gossza tévelygőketek elűzessék. Ki-vilásképp pedig kéreknek a' Rabbikusok ama' híres Caballisticus könyve: Sapher Jezirah, melyet, mint a' dolgok ismeretéről, és képekről való könyvet, legelőben Ábrahám Patriarchának, a' józabbak pedig Akiva Rabbimusnak, ki Hadrianus Császár alatt élt, tulajdonítanak. Sokki nem érti többet, mint Jákob Patriarcha, kiknek egy Peltel nevé Angyal volt tanító-mestere, ha' a' Ebiociták hítek érdemelték. Az ő legfontosabb munkái közt tartanak azon látványoknak felvilágosítása, melyet ama' mennyek-térő lejörési látnak. Origenas is emlí egy írást *Jósef Patriarcháé*l, hogy azal a' maga vélekedés egy bizonyos, Krisztussal egygysre megismerő Angyalnál tömögass, és a' mit Pererius in Gen. C. 19. megcsáfolt. Jósefnek, és tanítólétek testamentumát lárd ugyan-azon a' helyen. Az én csakly vélekedésem szerint, azoknak az embereknek, kik az Istenül oly szent, és bízdalossá tértalkotában voltak mint a' Patriarchák, és a' kik személyi bölcseséggel eltele valának, nem vagy vinkeltassák lehettek a' földi tudományok' önével. Mesterségeiképp az a' is, hogy ók könyv-írók legyenek, a' melyek közt egy aköz a' önével és bölcseséggel valamennyi végtelen.

(2) A' Baethridusai, és Fayssai Zoroaster-írók; akik a' Tadmor, mely a' haza névvel, gyakran felekezének egyvársal, mivel némelyek a' messi' időkhöz élt, sok nagyot emlegetnek a' régtek. Suidás az óráknak külföldről íróit tulajdonk, p. o. a' természetéről, a' drága kövekről, a' csillagokból való jövendöléséről. Suidás öst tessi 500 esztendőre a' Tadmor háború előtt; ellenben a' Platonicus, Hermodor Diog. Laertianusól 600 esztendőre, és ugyan ezen íróval a' Lydial Xanthus Zoroasteról fogva Xerxé a' dial-menetédelj számól 600 esztendőre. Én azonban máskra hagyom ezen idő-számítás' igazságtalosságát elgánsítak.

(3) A' Chaldaei Sambeth Noah letelezői völi, sok jövendöléseket hagyott maga után: mit kellesték azoktól tartani, megjelöl Bochart Geog. Saer. P. I. L. 4. C. 5.

(4) Az Egyiptomi Thoyt a' régtek bizonyoságra szerint kőművel névelly ésekkel, egy Királyi stónek rendbe-zeredők, Astralogial, Cosmographial, és Geographial munkákat. Clem. Alex. Strom. L. 6.

(5) A' Sanchoniathonról Jacob. Bruker in Hist. Crit. Philocephiae így ír: „Quaequeque de Sanchoniathone traduntur, sinque Cosmogonia, utis Porphyry sinuatur narratione, qui se cum a' Philonis Biblii memoria haurire ait, signum est antiquis ignotum.“ Haendera pedig in Hist. Crit. Litt. Philocephiae ugyan erről így szól: „celeberr Phoenicibus Sanchoniathon Benitus bello-Traiano antiquior, qui juxta Parphyrium sorem de Theologia Phisicis libris vulgavit, ex quibus descriptionem Genesis mundi Moyses nostro scriptis, est illius enim alteri similitudin esse, false opinatur nonnulli.“

(6) Diódorus ad mondja Orpheusról: hogy a' régi Theologian való mindentekké gyanúsítva régelt Ágypomba állott, és a' tudományokban, kőműveléskép pedig a' kőből mesterségeket helyül haladott. Diód. Sic. L. 4. Egyébektől bizonyítaban, ha az Orpheusól kév, erről is egy csak felvett neve volt é? legalább az a' kibet okok vannak, hogy az a' név Egyiptomi eredetű légyon.

is némelly darabok a későbbi Írókban feltaláltak, azok rész szerint gyanússak, rész szerint pedig oly mélyen rejteznek a' mindent megalázoló idő' homályában, hogy valami bizonyosat éppen nem lehet meghatározni felőlük.

Maga *Herodotus* a' *Homerus* a' Görög elmésségnek Apjai, kiknek munkáit máj napiglan is álmilkodva olvassuk, nem csak önnön személyekre, s' életekre, hanem még arra nézve is legnagyobb bizonytalanságban hagynak bennünket, hogy mi úton-módon készült-el nállok azon felvilágosodás, mely az ő idő-korokban ragyogva tündöklött; pedig még melly hosszas homály van az ő, és *Periclesnek*, s' *Sándornak* ama' derültt, és tudományokkal gazdag napjai között, mellyeknek boldogító világa végre a' szerencsés *Epochának* sora után *Europába* is sugárzott, és egy *Augustusznak* felséges idő-szakát szülte. Tegyük itt egy rövid megjegyzést:

Egy Nemzet az ő valódi nagyságát, és igaz ditsősségét nem várhattya egyedül csak birodalmának megmérhetetlen határiból, vagy félelmes hatalmából. *Palaeztina*, *Görögország*, melly maroknyi Tartományok a' régiségnek egyéb roppant Birodalmihoz képest! és még is hol léptek-fel előbb a' világ' lát-piaczára az emberi Nemnek első, és előttünk esmeretes Tanítói? Hol maradtatok ti *Belusnak*, *Assurnak*, kevély *Faraónnak*, és győzedelmes *Cyrumnak* Birodalmi, ti a' sóhajtozó föld' rettenetes terhei? alig tudnánk neveitekét, ha csak azokon a' kisebb Tartományok' tudós Írói nem könyöröltek, szánkodtak volna. Igaz ugyan, hogy ezek a' szűk határok közsé szorított népek nintsenek többé, de az ő könyveik, krónikáik, az ő bölcsességek' maradványi, az ő Tanítóiknak elenyészhetetlen munkái még megvagnak, és neveiket a' föld' utolsó lakosainál is tiszteletre méltóvá teszik.

Látnok gyakran, melly határtalansá nagyitják Birodalmak tekintetét azok, kiknek hatalmokban áll a' parancsolás, csak legyenek ezek a' Tudományoknak őltalmazói, esmérjék és pártfogolják a' Tudósokat, hogy ezek ne kéntelenfíttessenek *Paulus Manutius-sal* így panaszolkodni: „Inania plerique sequuntur, nihil solidum amant, nihil magnificum, nihil illustre. Vides alios, quasi per dendis tantum frugibus nati sint, inanibus epularum sumtibus opes exhaurire, alios, quasi etiam homines ipsos, non modo fruges perdere pulchrum sit, thesaurus effundere collectos acerbissime, in ea bella, quae vastitatem agris, urbibus incendia, humano generi aliena stultitia miserrimo, cladem et exitum importent. Musae interim ubique algent, neglectae ab iis, qui fovere eas ut maxime debebant.“ *Epist. L. 4. 36.* Csak ne legyenek mondom kéntelenek a' Tudósok ezen panasz szavakra fakadni, akkor boldog leszel szerencsés Hazal látom *Apollót*, *Mimerwával* párosodva elődbe sietni, hogy a' dicsőséggel telyes jövendőt néked kegyes karjaikkal felynyissák.

Ezt a' rövid ítéletet előre-bocsájtván a' régi Írók felől, által-térek most már a' régiségnek könyv-szerzeményére, melly a' köz hirt leginkább foglalatoskodtatta. Azokból, a' miket eddig mondottam, nyilván kivilgostal, melly kevés valódi Írók voltak a' világ' zsenge korában. Mert noha különbözőféle Nemzetek (?) kérkednek a' Tudomá-

(*) *Strabó* *Geogr. L. 5. a' Turdetánusokról*, a' mostani *Andalusziának* *Hajdani népéről* azt írja: hogy azok nek az ezreletes lakókat tudnak mutatni, több mint 6000 euzendörök.

nyoknak nem is esmérhető fogatékával, mindazonáltal még is hirtelenséggel vádoltatnánk, ha nékik mindenekben hitelt adnánk. Maga az Isten' népe is kevés más írást eméért a' megtartásra érdemesnek azon kívül, mely önnön Religióját és történetét illeti; 's ezt a' Temploban olly féltékeny szorgalommal őrizte, hogy még magának a' Fő-Papnak is csak Innep-napon volt szabad kinyitni. De ez a' Szent Könyv-tár a' Városnak viszontagságival sokat szenvedett, és tudva való dolog: hogy *Nehemiás* a' *Babiloniai* fogság után *Esdrás* segédelmével párosodva eleget iparkodott, hogy *Moyzes* az elszórtt könyveit és a' *Prófétái* irományokat ismét össze-szedhesse. Engedjük-meg, hogy kisebb Könyv-tárok is voltak e' tájon, mivel a' Szent Írásból láttuk, hogy a' Tudományosságának egy Várossa *Karidás-Sefer Josue* 15. v. 15. már azon vidéket ékesítette. Az utóbbi időben pedig híres volt *Tiberiás* az ő fő-oskolájáról; és hihető, hogy abban is volt Könyv-tár, noha minden tekintetre nézve nem igen lehetett figyelemre méltó, kivált ha meggondoljuk, mely kevély különbözőségben maradtak a' Zsidók a' többi idegen Nemzektől, és a' pogányok' Tudományától, és mely szorgalmasan titkolták másoktól önnön szent könyveiket. A' Zsidóknak, ennek az Isten előtt hajdan igen kedves népnek végső pusztulása után, mely történt *Vespasianus* Római Császár alatt, úgy is kézzel fogható, hogy minden Zsidó Könyv-tárok a' Várossal együtt elenyésztek.

A' *Chaldaeusok*, *Egyiptomiak*, *Phoeniciaiak*, és *Arabok*, kik hihetőképpen minden nyomosabb Tudományokat kezdetben inkább az Isten' népétől, mint más Nemzetektől tanultak, rövid idő alatt elfajultak, és a' tévelygés, hitelenség, és durvaság által az igazságnak tiszta forrásától eltávoloztak, illy környülfállásban pedig nem' hihető, hogy sok jeles Írók, vagy számos Könyv-tárok lettek volna közöttök. — *Diod. Sic. Lib. 1.* csak arra tanít: hogy *Ozymandás* Egyiptomi Király, ki *Priamussal* a' *Trójai* Királlyal egy-korbelt, állított egy Könyv-tárt *Memphisben* ezen nevezet alatt: „a' lelkeknek orvosló helye.“ *Micaoda* nemű, 's tárgya irományokból szerkesztett legyen össze ezen első Könyv-gyűjtemény, nem igen nehéz meghatározni. Mert mivel minden esméretek az emberi élet' szükségkeitől veszik első meghatározásokat, tehát kétség kívül legelőszőr is a' tisztességes élelemre szükséges földmívelésről, barom tenyésztéséről, vadászatról, föld-inérésről, és más kézi mesterségekről letak, mivel pedig erre szükségképpen megkívántattak az idő járásnak a' csillagokból való esmérete is, innét méltán gyaníthatjuk, hogy körán lábra kapott az úgy nevezett Egész-tudomány is. (Astronomia) — Végre az emberek az ő itt léteknék érzéséből legháládatosabb buzgóságra gyóladtak ama' felséges Valóság, és földi Jótévézők eránt; mely buzgó érzelmeket egy lelkes kifejezés által akarván jelenteni, származott a' felséges *Poézis*. Ez igen természetes, mert előbb volt az emberi indulatoknak uralkodása, mintsem a' Tudományoknak országa; és előbb volt az embereknek érzések; mintsem tudományos Rend-szerek (Systema); azért mondja *Strabo Geog. L. 1. Eratoszthenes* ellen: hogy a' *Poézis* volt az első világi bölcsesség, a' Görögök mindennek előtt ezt tanultatták az ő Ifjakkal nem csak azért, hogy véleek azt különösen megkedveltesék, hanem leginkább azért, hogy őket az által erkölcsiségre vezérellyék; és hogy a' *Poézis* előbb volt, mint minden egyéb történetbeli, vagy más mélyebb Tudomány. De egészen más tárgyakkal foglalatoskodott akkor a' *Poézis* semmint borral, és szerelemmel, ezen két költött Istenekkel, mellyek által a' *Poézis* az ő hajdani szent mel-

tóságáról lassan lassan igen leallyasodott. Az Örökké-valónak dicsérete, nagy Férjűk' dicsősége, megjegyzést érdemlő tanúságos történetek, tiszteletre méltó erkölcsök, fedhetetlen élet, sérthetetlen törvények, jeles Tudományok és hasznos mesterségek voltak tárgyai a' hajdani *Poézimék*. Nem csuda tehát, ha *Jób*, *Móyses*, a' koronás *Zsoltár-tró*, a' *Próféták*, — ha *Hesiodus*, *Homerus*, *Pindarus*, *Virgilius*, és *Horatius* olly utánnozhathatlan Irókká lettek; mert már magokban a' tárgyakban, melyeket ők énekeltek, megvolt a' felséges *poézii* lélek, 's nem kellett egyéb azon felséges tárgyaknak leábrázolására, mint tüzös érzés, és jó írás-mód. De éppen ezen könnyűnek tetsző tulajdonságok születtek a' *poézii Gemiet*, és mivel ez nem lehet örökíteni, ha csak a' jöltévő természet nem adja azt, azért felemelte fejét a' *Próza*, és mutatott az embereknek egy könnyebb, noha nem olly felséges útát a' felfedezett igazságoknak, és eszméteknek előadására. Úgy tetszik azonban, hogy az Egyiptomi Könyv-Gyűjtemények a' Könyv-Szerzőknek, és leiróknak hosszás elégtelensége miatt több századokig bizonyos nagyságra nem juthattak. A' *Plolomaeusok*, kiknek hibáik, a' sok dicséretes tulajdonságok által észre-vehetetlenekké lettek, a' tekintetnek legfőbb fokára emeltek az Egyiptomiakat a' kereskedésnek és hajókázásnak megjavításával. (8) Mivel ez által a' külföldi írásoknak megszerzése igen megkönnyebbedett, azért eltökéllé magában *Plolomaeus Soter*: hogy *Alexandriában* egy igen gazdag Könyv-tárt állíttat-fel. Szerencséjére éppen nálla volt akkor *Phaleriai* Demeter igen tudós Férjűk, ki minekutánna magát *Athenébá* annyira érdemessé tette volna, hogy tiszteletere több emlék-oszlopokat emelnének, csél-csap Polgár-társitól halálra ítéltetett, de ő a' nem érdemlett halál elől elillant, és ezen nagy lelkű Királyhoz *folysomodott*. *Diog. Laert. in Demetr. C. 8.* Itt mindjárt reá bizattott, hogy minden tájakon az írásokat *szavve* gyűjtse, nagy leltára: így ezután a' Könyvtár *Phaladok* alatt, ki hasonlóképpen kegyes hájládsággal volt a' Tudományok éránt. mintegy 200000 nevelkedett (9) Alig hogy Demeter gondviselője leve ezen Könyv-tárnak, tülstént hírlől adta *Soter* Királynak: hogy ezen Könyv-tárnak hibázna még egy drága kincse, t. i. a' *Zsidó* népnek törvény-könyve, 's a' Tudományoknak kedvelt haráttját *Sotert* ezen jelentésével arra bírta: hogy *Eledádr* Fő-Paptól, vagy mint mások vélekednek, az *Alexandriai Sanhedrinből*, *Mil-líus in Praef. ad Septuag.* néhány tanult Férjűkakat kérne, kik az Ó Testamentomot Görögre által-fordítanák. (10) *Plolomaeus Phiscon* Király pedig még tovább ment a' Tudományok' szeretetében; mert *Galenus'* bizonyosága szerint *L. 1. de nat. Hom. az Atheneb-űeknek*, kik Egyiptomból szottak gabonát hordani, a' gabona' kivitelét megiltotta mind addig, míg csak velek leiratás végett el nem hoznák *Aeschylusnak*, *Sophoclesnek*, és Eu-

(8) Lásd erről esa jutalmat nyert írást: De commercio et navigationibus Plolomaeorum in opusculis Schmid, melyben ez a' dolog állítósen elő-adatik.

(9) Előnyítja ezt *Aristeas*, ki ezen Könyv-gyűjteménynek szemmel látott tanja volt. *Euseb. praepar. Eváng. L. 8. C. 1.*

(10) Azt mások' dicsérete hagyják, ha valken hirtel érdemel é az, a' mit *Aristeas* *Eusebiusnál* l. c. Demetertől mondat, t. i. miszta szemlőmát megiltattotték volna az Istenől mind azok, kik hátorokdiak az Ó Testamentumnak csak legkisebb helyeit is által-fordítái; p. o. hogy *Theopomp* szellemiséggel, *Theodai* tragion a *Poesia* pedig vakzúggal dicséttetett; azon felül, hogy a' fordítók mind azoi külsőbe célálláha szótolták, de hogy a' fordítók' napjainak elmúta után mindnyoknak fordítása szótól-észre-meggygyezett. *Müllíus* l. c.

ripidának munkáit; melyeket megkapván az eredeti helyett, az eredeti-más (copia) küldötte vissza, 'nékik' engedvén azon 15 Talentumokat is, (mintegy 18000 Tallért) melyeket eredeti példányok' bátorságosítása végett nálók lettek vala.

Ezen Alexandriai Könyv-tár, 'melly lassan lassan mintegy 70000 kötetre nevelkedett, 'egy szerencsétlen tűzi veszedelemnek soha ki nem pótolható prédája lett; a' tenger' partján felgyújtott hajókból békapott a' tűz a' fegyver-házba, 's onnét azon épületbe is; melyben ez a' Könyv-tár állott; (11) noha némelyek azt állították; hogy a' szerencsétlen tűzi veszedelem a' könyveknek csak egy harmad részét emésztette-meg; a' megmaradt részből pedig, és azon 200000 könyvekből, melyeket Antonius az elprédált Pergamai Könyv-tárból szeretete Kleopátrájának ajándékozott, Plut. in Ant. állítottattal Alexandriába a' Serapiái Könyv-tár, mely rövid idő alatt igen megsaporodott. A' polgári változásnak, melyet Egyiptom a' Római Uralkodók, és a' napkeleti Császárok alatt szenvedett, igen nagy befolyása volt a' tudományos dolgokba, 's a' Könyv-tár majd elrabolatott; pusztított, majd ismét helyre állítottat, miglen Urunk' születése után 650 Eszt. Amri, Saracenus Fő-Vezér, Ómár Kalifának parancsolattyaiból, ki egyedül csak a' Koránt tartotta szükséges könyvnek, ezen könyveket az Alexandriai közönséges fürdőbe kiosztotta, 's vélek fa gyanánt fűtetett. Mely jeles Könyv-gyűjteménynek kellett ennek lenni, csak abból is kitetszik, hogy az említett fürdőnek fűttésére hat hónapig elég volt. Illy gyászos véget ért a' régi tudományosság' kincsének hasonlíthatatlan maradvánnya! 's ez által a' későbbi világ az emberi eszméretek' terjesztésére a' legjobb segéd-eszközöket, és az ő történeteknek legbizonyosabb forrását vesztette-el.

A' Görögök-is, kik más Nemzetek' oktatói lettek, példálul szolgálhatnak a' nagy Könyv-gyűjteményeknek korán való felállításában. Gellius' bizonyosága szerint Noct. Att. L. 6. C. 17. első volt Pisistratus, ki Athénba Könyv-tárt állított, melyből kiki minden személyi válogatás nélkül kapott olvasásra könyvet. De ez talán inkább volt polgári tekintetből, mint-sem a' tudományok eránt való hajlandóságból, ez által akart t. i. Polgár-társainak kedvet szerezni, kik szabadságok' vesztén igen elkeseredtek. (12) Ezt a' Könyv-tárt az utóbbi időkben nevezetesen nevezték az Athénaiéknak; hanem Xerxes meghódolttván Athénát, azt Perseba vitte, hol egész Seleucus Nicator' idejéig maradt, kit a' Tudományok eránt való nagy-ielkűség arra bírta: hogy azt ismét Athénba vissza-küldené. Sok Olympiasokig nevelte azután Aristoteles az ő nevezetes Könyv-gyűjteményét (13) melyet ő későbbben tanító-szobájával egygyütt Theophrastusnak, ez pedig Neleusnak hagyott. Neleus ezt a' Könyv-gyűjteményt elvitte szülő-földjére Scepsis városá-

(11) Gellius ez a' történetet kissé költőiépen adja-elő, a' többek között azt is mondja: hogy az a' Könyv-tár az első Alexandriai békerőbe a' Városnak prédájának, a' segédlegre-jött néptől gyűjtötte-meg.

(12) Pisistratusnak az előfizetű Szólonhoz itt leveles, melyet számosan Diog. Laert. in Sol. s. 6. megmaradt, egy nagyobb, és nevesebb lettünk, mint minden akkori bírlésnek említesse mondásban. Cicero bizonyosága szerint kissé később ő neki külsőbenyök Homerus' munkáinak első tökéletes kiadás-szerkesztését.

(13) Strabo L. 13. azt mondja: hogy Aristoteles volt az első, ki az Egyiptomi Könyvoknak megmatata, miképpen kellesse Könyv-tárt állított. Mi oda-feljebb már látnak, hogy Aristoteles előtt voltak már Egyiptomban Könyv-tárak, következendőképen azt, a' mit Strabo mond, csak a' Könyv-tároknak jobb móddal való elrendeléséről kell érteni.

ba, hol a' tudatlanok' kezére jutván, elzárva állott minden haszon nélkül. Végre midőn ezen méltatlan könyv-birtokosok értették: hogy a' Pergamai Királyok, kiknek ők hatalmok alatt valának, mindenféle könyveket kerestetnek, 's vétetnek, hogy újjonnan állított Könyv-tárjokat gyarapíthassák, a' Tudományoknak ezen szép és ritka kincsét egy föld alatti üregbe elrejtették, hol a' penésztől 's molyoktól mind addig emésztetett, mígnem azt *Tejusz Apellikon* jó summa pénzen megvásárolván, a' fogságból kiszabadította volna. Egyedül ezen Férjsű' tudományok eránt való gondos szorgalmának köszönhetően tehát az *Arisztotelesi* és *Theophrastusi* Könyv-gyűjteményt, noha a' fél-romlott 's molyette írásokból hibás lemásolások történtek. Ezt a' Könyv-gyűjteményt *Apellikon*' halála után, *Athenai* megvételeivel elfoglalta *Sulla*. Melly számos lehetett ez a' Könyv-gyűjtemény; lehet olvasni: *Opérum Luciani* T. 2. Vagnak még arról is tudósítgok; hogy Görög-országnak több Városiban is, mint p. o. *Heracleában* a' *Clarechák* alatt voltak bizonyos Könyv-gyűjtemények; sőt az is bizonyos, hogy a' világi-bölcsesség' Tanítóinak is többnyire volt egy kis Könyv-tárjok, de mind ezeket még csak hasonlítani sem lehet az *Athenai* Könyv-tárhoz.

Az *Athai* Könyv-gyűjtemények között első helyet érdemel a' *Pergamai*, melyet *Eumenes* és *Attalus* Királyok, a' *Ptolomaeusokat* követni akarván, a' melly nagy-lelkűséggel, színt oly bő-kezűséggel állítottak, melly is rövid idő alatt 200000 kötetre nevelkedett. Ennek napról napra való gyarapodását akarták ugyan az Egyiptomi Királyok gátolni, megtiltván a' Nilusi papiroznak kivételét, de *Eumenes*, kit a' Tudományok eránt való vonzódásnak szomszja epesztett, talált éppen oly könnyű, és az írásra alkalmas anyagot, (materia) t. i. az állatoknak bőrét, melyet ő ügyessen tudott elkészíttetni, 's a' mellyet még máj napiglan is azon városból *Pergamónnak* neveznek. Midőn aztán a' Rómások *Attalusnak* *testamentoma* szerint ezen Országának örökösai lettek, 's azt *Provinciává* tettek; kétség kívül a' Könyv-tár legjobb állapotban maradt; mígnem azt a' Római *Triumvir Antonius* elfoglalta, és a' mint fellyebb is említettük, az Egyiptomi Királynak *Kleopatrának* ajándékozta. *Plut. in Ant.* *Kleopátra* pedig *Alexandriába* vitette, a' honnét hihetőképpen az *Académiai* ütközet után *Augustusnak* parancsolatjára ismét előbbi helyére vissza-vitetett; mivel *Strabo*, ki *Tiberius* Császár alatt írt, bizonyította, hogy ő *Pergamónba* látta.

Hogy *Persziában* *Susa* városában egy nevezetes Könyv-gyűjtemény volt, csak onnét is gyanítható, mivel *Metasthenes* használta ezen Országnek év-könyveit akkor, midőn *historiai* munkáját készítette; 's maga *Diodórus* is tesz erről említést. A' Tudományoknak illy kincsével tündöklött *Macedonia* is, mivel *Phitarchus* említi: hogy *Paulus Aemilius* a' meggyőzöttetett *Perszus* Királynak könyveit gyermekei között kiosztotta, vagy a' mint *Isidorus* megjegyzi: a' népnek ajándékozta. Sőt maga *Cotys* is a' *Thrácsiai* Király birt a' tudományoknak illyes eszközeivel, mivel ötet *Müszák*' esmerőjének, és pártfogójának nevezi *Ovidius de Ponto* L. 2. *Eleg.* 9. a' többi között így szólván felőle:

Ne tua marcescant per inertes otia somnos,
Lucida Pieria tendis in Astra via; —

Hát a' *Karthági* Könyv-tárból melly jeles munkáknak kellett vissza-költözni *Africába*, mellyeket a' Római Tanács rész-szerint az igen állhatatos *Regulus* családjának,

rész-szerint pedig az *Afrikai* Királyoknak ajándékozott a' hali-segedelem eránt való háladatosságból! midőn tudva lévő dolog, hogy ugyan-azon Tanács *Magának* a' föld-mérés-ről való munkáját érdemesnek találta arra, hogy a' Győzedelmesek' nyelvére által fordíttassék: *Colum. de re rustica* L. 1.

A' Rómaiak, az akkori esmeretes világ' részeinek meghódítói, kiknél minden meggyőztetett Nemzeteknek fényre és kincse, mint a' folyók, és patakok a' nagy *Oceánba* lassan-lassan öszsze-gyűlt, éltek az alkalmatossággal, és az idegen tudományokat minden úton módon iparkodtak magokhoz édesgetni. De későbbben az, a' mit a' *Rövidsi Molo* az ifjú *Tulliaról* hazafitai szánakodással megjövendőltt, hogy t. i. ő Hazájának még egyetlen-egy hátra-maradott díszét, az ékesen-szóllásnak dicsőségét elveszti, az, mondom, minekutánna a' győzedelmes Rómaiak a' Görögök' kezéből az uralkodati már kicsikarták volna, a' *Triumviratus'* inségei között, és a' veszni indúlt *Republika* mellett minden részben bétellyesedett a' tudományossággal. *Plut. in Cicer.* Ki magát ezen polgári visszállkodásban a' tudományokra adta; az nem egyebet tehetett, mint-hogy magát ezen zavarodott Világnak perlekedő színe elől úgy szölván, elrejtette; mivel a' természeti börtortalanság, melly legfőbbnyire a' tudományokkal együtt jár, nem engedte-meg néki, hogy magát a' mindennapi visszállkodásnak hangos lárájára kitegye. Még maga a' szabad Rómának bátor Védje is gyakran kihúzta magát a' közönséges ügyekből, és *Tusculánusába* költözött, hogy ott a' Városnak újabb forgetegeit elkerülvén, magát a' világi bölcsesség' csendes kebelében minden aggódo gondoktól, és nyughatatlanító foglalatosságoktól kipihenhesse; csak itt tudta igaz meglegeződel magá felől azt mondani: *Nos Tusculano ita delectamur, ut nobilitatem ipsos non denique, cum illo venimus, placetamus. Cic. Au. Lib. 1. Ep. 9.* Egy boldog magányban, távol a' világnak lármas zajjától, és a' fortélyokban mesterkedő rossz' emberektől elzárva, éreztek ezek a' Szerzők elméjeknek szép tehetségét, szabadon gondolkodtak, és irtak; a' polgári alkotmány' változandóságának semmi hatalma nem volt az ő gondolkodásokon. *Tacit. Annal. 4. 34.* szabad akaratlyokon állott munkáikat, vagy akkor mindjárt közre bocsátani, vagy pedig a' jüvendő dicsőség' romolhatatlan *Securariumába* letenni. Ők nem tapasztalták azt, a' mit a' *despotai* Országoknak szánakodásra méltó Tudósai, kiknél édes lehet venni ama' erőltetett természetlenséget, hogy állorczáskodnak; a' mi által a' tudományosság mindenkor igen sokat veszett. (14) Melly sok jót tettek hát a' későbbi világgal azok, kik a' Római elméknek olly derék emlékezetét fenn tartották! De magokban a' Rómaiakban is meg volt ama' nemes érzés, hogy a' jó Könyv-gyűjtemények által segedelmére voltak a' tudományt kedvellőnek, csak-hogy dicséretes hajlandóságát kielégíthessék. Nem szóllok

(14) Ama' homályos időben, melly Nagy-Károly' urasága óta Európán következett, eltemetve valának sok nagy elmék, mert akkor majd csak-nem veszedelmes volt tudományai hími; ki a' Klastromi lakosoknál sültek tudott, az ördögöknek, eretneknek, és más ördögek tartották; pedig ezekül is, melly időgy volt a' tudományosság, csak abból is kitették, hogy sok *Szentes-Ellőlések* a' tudományokban való jártaságot és Foglalatosság' alkalmatlanság' tartották; és csak az volt előlük egy kikötés Szentes, ki miségy gépjár minden sző, és gondolat nélkül tehetetlen vándorolt Szentes-dicsének analmas pályáján. Már a' mit Szentes léteure a' dologról az igazság mondat velen, sok Szentes-Előlkben még má sziglen is ne kellesse tapasztalnak! —

én itt Scipió', Pompejus', Lucullus', Varro', és Tullius' Könyv-táiraikról, melyek számissak voltak ugyan, de még-is csak önnön magok egygyes hasznára szolgáltak. *Asinius Pollis* szint' oly nagy Vitéz, mint híres Szónok volt az első, ki a' meggyőztetett ellenség' zsákmányból Rómába községes Könyv-tárt állított, melyben a' nevezetesebb Tudók' képeit ékesességgül felaggattatta. *Plin. L. 35. 2.*

Julius Caesar az úgy nevezett Hódítók között szeretetre legméltóbb, ki szelidségével mindeneket megelőzött; ki csak addig üldözte ellenségeit, míg ellene fegyvert fogtak, mihelyest pedig azt elvetették, azonnal baráti közzé számllta őket, egyszer'smind legjobb fró is volt a' maga idejében. Mivel pedig mind arra törekedett, a' mi nagy és szép, legjobb szándéka is volt a' tudományoknak egy Görög, és Deák Könyv-tár' felállítása által való elő-mozdítására; melly szándéknak végbe-vitele a' tudós *M. Fartek* volt bízva, t. i. anyni könyvet össze-venni, és rendbe-szedni, a' mennyit csak tudna. *Svet. Jul. 44.* Azomban a' szabadság' eszelen kívánságának dühös mirigye, melly sokkal nagyobb volt, mint-sem hogy orvosolni lehetett volna, bősztülébe hozta a' Rómaiakat; mintegy hatvanan össze-ekültsznek *Caesar* ellen, 's ötet 23 szúrásokkal kegyetlenül kivégezték a' világból, 15-dik *Martiusban*, (idibus Martii) Róma' felépítésének 710-dik esztendejében, U. e. c. 44. eszt. — és így ezen nagy Férjfu becses életének eltorlítésével a' tudományok is egészen elhaltak, de örökösinek 's unokáinak szorgalma által ismét nem sokára feléledtek. Ugyan-is az ő *Succéssora Augustus*, ez a' szerencsés Fejedelem, ki előbbi szennyeeiből kitisztulván, oly kegyessé lett, hogy a' Római nép ötet Haza' Attyának nevezte, születése' napját két napig állította, a' Tartományok pedig Templomokat 's Oltárokat emeltek tiszteltére; *Augustus*, mondom; ki a' tudományokat kedvelte, a' Tudósokat becsülte, biztította, gyarapította, a' nagy elméket ellesztette, munkáikat, ha előtte felolvasták, örömet hallgatta; ki az érdemet minden állapotban tudta becsülni, s'lig erősítette-meg magát a' fejedelmi thronuson, b'ldogultt Előtte-valóinak nagy szándékát azonnal teljesítette, Templomot építtetvén *Apollónak* a' *Palatinusi* hegyen, és abban egy felséges Könyv-tárt állítván; mellyről emlékezik *Horatius L. Epist. 1. Epist. 3.* így szólván:

*Quid mihi Celsus agit? monitus, multumque monendus,
Privatas ut quaerat opes, et tangere vitæ
Scripta, Palatinus quaecunq; recipit Apollo.*

A' tudományok', és azoknak segéd eszközi gránt való nagy figyelve abból kitévők: hogy Bregebb napjaiban gyakran oda hívatta a' Tanácsot, ott tartván gyűléseket, 's törvényes üléseket. *Svet. Aug. 29.* Illy virágzó időben, melly a' legnagyobb *Genéket* szülte, és a' mellyben a' thronuson a' talensomoknak illy esmerője, és b'csülni tudója ült, és a' Könyv-tárok is legnagyobb jelességgel tündöklöttek, melyek az ő tudományos írásának, 's tiszta belátásának szint-snyvi tanúi voltak. A' közép-szerűeknél csekélyebb, vagy éppen alább való írásokat senkitől meg-nem szenvedett, sőt *Julianak* is ifjabb esztendeiben készült munkáit kiadni megtiltotta, *Svet. Jul. 56.* azon levelében, mellyet *Pompejus Macrus* az Könyv-tár' szerkezetéjéhez adott. Minekutánna pedig *Lepidus* holtta után, a' Fő-Papságot elvállalta volna. *Svet. Aug. 31.* a' jövendőléseiről, és hitetlenségéről több mint 2000 részét Görög, részét Deák könyveket megégettetett, megtartván

egyedül a néptől imádatott *Syllai* írásokat; de ezek között is okos választást tévén. *Svet. Aug. 31.* Utóbb *Tiberiusnak*, ennek a vérrrel habartt zavaréknak homályos és gyanús napjaiban, valamint Utánna-valóinak kegyetlen uralkodása alatt is, a 'Könyv-tárok' nevezetes nevelkedésére nem lehetett számot tartani; *Tiberius* ritka kegyetlenségének dühösségét még a Tudósokkal is bőven tapasztaltatta, így p. o. *Crematius Cordust* megölette azért, hogy történetes könyveiben *Brutust* dicsérte, és *C. Cassinat* legutolsó Rómának nevezte; egy *Postának* életével kellett fizetni azért, hogy szomorú játékjában *Agamemnon* gyalázza. *Svet. Tib. 61.* De ha mindjárt tettek is valamit a tudományokra nézve, az nem igen válik dicsőségekre; mert ha *Asellius Sabinusnak* egy beszéde, melyben az úgy nevezett uri-gombának, szalankának, austrigának, és húros-madárnak egymás között való vetekedése adatott elől, 200 *Sesteriummal*, a mi pénzünk szerint mintegy 15000 forinttal jutalmaztatott-meg; *Svet. Tib. 42.* — ha a tudós vizsgálatok fontos tárgyává eme kérdések lettek: ki volt a *Hecuba* Annys? mi neve volt *Achille*nek a Királyi Szűzek között? mit szoktak a *Sirenek* énekelni? — ha *Euphorion*, *Rhianus* és *Parthenius* minden nagy Tudósok' oleikbe tétetnek, 's képeik a Könyv-tárokban szentül tiszteltetnek; *Svet. Tib. 70.* — ha *Caigula*, ez az önnön rokoninak, és sok előkelő embereknek gyilkos hóhéjra, kinek szava jártása emez embertelen mondás vala: úgy végd, hogy megérezte a halált — ha *gyűlölnék is, csak fellyenek*, *Homerus*' verseinek eltörüléséről gondolkodik, és kevésbe múlt, hogy *Virgiliusnak* mint semmi-re-kellőnek, és a csudálkozásra méltó *T. Liviusnak*, mint bő-beszédűnek munkáját minden Könyv-tárokból ki nem szóratta; *Svet. Galig. 34.* — ha a gyáva, és feledékeny *Claudius* némelly természetli illetlenségét törvény által illendőnek akar bébizonyítani; ha a kockázásról egy egész munkát ír; 's ha azon személyeket, kiket ma halálra ítélt, hólnap már barátságos vendégségre és kockázásra meghívja, *Svet. Claud. 32. 39.* — ha végre az uralkodást jól kezdő, kegyetlenül folytató, nyomorúttól végező, 's ragadozó kezeivel mindenfelé markászó *Nérót* a *Filoufia*' tanulásától, azért, hogy az ellenkénnek az uralkodással, önnön Annys, a jelesebb régi munkáknak olvasásától; pedig *Tanijója Semeca* vissza-tartóztatja, úgy hogy elmésségének gyakorlására a játékos darabokon kívül semmi egyéb nem maradna; *Svet. Ner. 52.* tehát úgy vélem, hogy mind ezekből bőven meg lehet érteni az akkor szónok tudományos illetését, és a 'Könyv-gyűjtemények' minéműségét.

A *Flasások*' nemzettsége alig lépett *örönusra*, már ismét felszerkentek álmaikból az elszunnyadt Tudományok. *Vespasianus* a Tudósoknak, és nagy elméknek kedvelt gyámola kezdett legelőször is a Görög, és Deák Szónokoknak a *Ficus*' jövendelméből nagy fizetést rendelni, és a tudós művészeket pazar bőkezűséggel jutalmazta. *Svet. Vesp. 40.* Egy-illy Fejedelem, ki az Ország' hiteles bizonyosági felől oly igen szorgoskodott; hogy azon 3000 réz-táblákat, melyek megétek, és a melyekre a Tanács' végzései voltak metszve, nagy szorgalommal vissza-állította, a békesség' Templomát többől felépíttette. *Svet. Vesp. 9.* hol a Tudósok összejövén, munkáikat előterjesztették 's őristék, egy ily Fejedelem, mondom, kétség kívül a gazdag Könyv-gyűjteményekről sem feledkezett-meg. Tíz pedig az ő fia, az emberi-nem' gyönyörűsége, és a tudományosság'nak szeretetre méltó gyámola, ki gyermekésgétől fogva a szép Tudományokban nevelkedett. *Svet. in Tit. 3.* nem lehetett oly szerencsés, hogy szándékát az elégett Könyv-

tár' újjonnan való felépítése felől valósíthatta volna, hanem ezt a' dicsőöséget éppen hozzá nem hasonlítható testvére *Domitianusra* kellett hagynia. Es a' kegyetlen Fejedelem pedig uralkodásának kezdetében a' szép Tudományokat nem-csak maga nem szenvedhette, hanem még másokban is gyűlölte; maga *Tiberius' Comenentariusain* kívül semmit nem olvasott; *Metius Pomposianust* életétől megfosztotta azért, hogy a' Királyok' és Vezérek' beszédét *Liviusból* pergaménra kijegyezve magával hordosta; *Junius Rusticus* megölette azért, hogy *Thraseus Paetust*, és *Helvilius Priscust* dicsérte, és legszentebb Férfiaknak nevezte, 's ezen alkalmatossággal Rómából; és egész Olasz-országból minden *Filozófusokat* kiűzött. *Svet. Dom. 10.* Azt mindazonáltal még sem tagadhattyuk meg tőle; hogy utóbb minden fáradságot és költséget megtett, csak-hogy a' tisz által megromgált Könyv-tárnak hiányosságát kipótolhassa; ugyan azért sok tudós emberéket küldött *Alexandriába*, hogy az ott lévő könyveket leírják, és megjavítsák, *ibid. 20.*

De a' legszámosabb, 's legválogatottabb könyvekkel megrakott Könyv-tár, mely valaha Rómában nyitlatott, lételet köszönheti *Vipus Trajanusnak*, ki a' történetekben legjobbnak nevezetik: (15) az ő feleleteiből, mellyeket *Plinius'* hirdetésére adott, látjuk, melly finom ízlésű volt a' tudományokban és szép mesterségekben. A' Tudósokat igen becsülte, a' nagy elméket felettből szerette, nevelőjét *Plutarchust* különös becsben tartotta, *Consul* tiszteltetéssel felruházta, és megparancsolta az *Illyricum* Igazgatóinak, hogy *Plutarchos'* híre nélkül semmit ne tegyenek; U. sz. 110-dik esztendejében a' Tudósok' számára nevezetes Könyv-tárt állíttatott, mellynek *Bibliotheca Flavia* volt a' neve. *Dis Cass. Lib. 68.* Ő mind azon könyveket, mellyeket Rómába kézszen talált, legnagyobb szorgalommal nem-csak rendbe-szedette, 's hiányosságokat kipótoltatva, hanem még mind azokat is, mellyek a' kiptérdült Tartományokban voltak, Rómába vitette. Succesora pedig *Aelius Adrianus*, mint maga is igen tudós fő, szerette, és gazdagon megajándékozta a' Tudósokat; de még is szorgalmatosságát leginkább fordította *Athena'* megdicsőítésére, a' hol maga egy új Könyv-tárt állított. *Spart. in Adrian. C. 19. Euseb. Chron. ad a. 134.* Az *Antoninusok* alatt legkedvezőbb szerencse mosolygott mind az Országra, mind a' Tudományokra; de ő utánok gyakran megváltozott: míg végre a' tudományosság a' *Pannoniai, Dáciái, és Illyriai Cadszrok* alatt az ő legnagyobb kincsét elvesztette, és a' maradékja alig hogy napkeletre bujdoshatott.

Mivel az én szándékom egyedül csak az volt, hogy a' régi Könyv-tároknak adjam némelly vonásait, így hát most önön magától megszűnik az én erről való értekezésem; 's ha bár imitt amott eláráltam volna is *historiai* esmérataim' gyengeségét, még is, a' régi írók' felhordása által talán másoknak egy tökéletesebb értekezésre út mutattam; hasonló lévén egy olly emberhez, ki sok érdemes Férfiak előtt lámpást hordoz, noha annak világánál maga keveset lát is.

Saló Nepomk.

(15) *Crassus* a' mit *Trajanus'* jámborságáról és kezségéről olvasni; mindég eszébe volt eme, hogy *Crassus* a' Fejedelmeknek nem azért adott a' katalomb, hogy alátaloztat keserűsöket, és szecserőfűzötték, hanem hogy az íróknak hasznára fordítsák. Azért mádon hír *Bardis* megjelölök, hogy igen sok kezségséget mutat az *emberek* iránt, az *Széle*: olly *Ura* akzok leszi alátaloztatnak, a' milyen *Urat* akzok én, ha alátalozt voltak. *Europ. I. 5. 15.*

I I.

A' VÍZ' VÉDELME.

GRÓF DESSEWFFY JÓSEFHEZ KASSÁRA.

Pestben 1827.

'Apostol' Udvar.

Fülsz.

Bachus' ékes Szószóllója!
Haj! mily nagyot vétkezél,
Midőn mint bor' pártfogója
A' viz ellen verszel.
Múltán hogy ő ezt siratja —
'S jó lélekkel elmondhatja
Midőn tollad megsérte:
Et tu mi' fili Bruté! *)

Bort viz ellen hogy tűzével
Védelmized, he hibás!
A' feketét — feketével —
Egyik rosszabb mint a' más.
Midőn házas földig ége, **)
Láttam mi a' tűznek vége;
'S a' bal sítum reá vitt,
Hogy esmérjem érdemét.

A' munkás nap' haladtával
Elcsendesült már a' ház —
'S im' őrzője riváival
Nyugalmasból felháromán.
Tűz! tűz! — hangra borzadósa
Midőn ébredsz, sikoltozva
Kedvesséid' keresed,
Hogy bár őket menthesed.

Terjed a' láng' veres nyelve —
Az egész ház már egy tűz —
Füst-felhővel minden telve —
Melly' kerengve a' szél űz.
Itt a' végső veszedelem —
'S ah! mentésem mibe lelem —
Lássd barátom mibe bizz?
Mi segíthet? — ? Csak a' víz!

Nézzd ellenben ékkor hasznát
Dicsért szőlő-levének.
Rosa' cselédét pinczéhes lát —
'S ott áldozik kényjének,
'S a' helyett hogy segítene,
Izlik mint a' szomjú léne,
'S hol a' tűzes-láng forog
Kábult fővel-tántorog.

Szemre-hányva említetted
Az Szőn-víz' áriáit,
De festeni felejtetted
Annak méltó okait.
A' Keresztiség egy bűnt mos-le —
'S minthogy földünk akkor tele
Volt bűnnel, a' víz-Szőn
Köz-keresztelése-lőn.

Emlited hogy rosa' figurát
Jádszik vendégségekben;
Nézzd Dámáské ***) — — — kiki Urát
Lésvön, — — — — —
Kedvetlenül tekintenek —
Végre rendre mind kimennek;
'S kérd-meg csak bár egytől mért?
Hallj mit felel — a' borért.

Hát bor Uram mily' figurát
Jádszik a' szép Dámánál?
Ott bort-soha senki sem lát,
'S Toaletjem nem is hál;
Mert ott kristály üvegekbe
Csak a' kedvelt viz mehet-be
Hó fogaít tisztítani,
'S liljom borét frissíteni.

*) „Et tu fili Bruté!” Julius Caesar' utolsó szavai, midőn fogadott fűt, a' nagy lelkű Brutus MARGIT KASSAI KASSAI.

**) 1824 April' 27-én este a' Fazzanai kastély tűz-körü malato-épületével egygyütt egészen elégett.

***) Angliában a' Dámák, mikor a' férjökkel italhoz kezdenek, felkelnek az asztaltól, elmennek.

Nála nélkül sem thé-dánszán,
 Sem maszkarás piknik 's bál,
 Akar mennyi pénzt-is kihány
 A' gazdája, fel nem áll.
 Mandula-léj — lemonadé —
 Herbathé — 's a' több czifra lé
 Ezerféle nevelkel —
 Mindegyikhez frís víz kell.

A' szegénynek menyegzőre
 Midőn híjják szép lyányát,
 Mít csináljon? nincs tüköre —
 Hogy czifrázza-fel magát?
 De tekints rá, — még-sem búsul —
 Mert kis szilvás-kertjeken túl
 A' forráshoz mendegél,
 'S jobb tükör ám nem is kell.

Tisztel a' két Haza Téged!
 Mint igazat, barátom!
 De szokott jó lelkűséged!
 Most benned én nem látom.
 Meghal táncz közt honnyi ró'séd,
 Még a' híres Doktor Jo'sád *)
 Sem segíthet, — 's ekkor te
 A' vírt szidod érette.

Kérd-meg Jo'sát, hogy halálát
 Valjon mibe nyomozza?
 Sebes tánczát — fűzött-vállát —
 Magháltát mint szokta.
 Hányszor ivott ő még vizet?
 'S attól rosszul soha sem lett.
 Langáusz, — 's Kálop' ugrása
 A' mi neki sirt ésa.

A' víznek bár merre nézel
 Számptalanok kellemi,
 Néki, akármit intézel
 Számptalanok érdemi.
 Hallal táplál, — malmad' hajtja,
 Kerted' díszét-is ő adja,
 Hol majd mint a' kigyó, fut,
 Majd tánczol mint szökő-kút.

Enyhit — frissit — gyógyító-szer —
 Múlattató — 's kerítő —
 Mert általa csókot is nyer
 A' szemérmes szerető.
 Mikor mint hó szánczátatja,
 Az Úr kocsist felbiztatja;
 'S ez a' hőlgytől csókot kér,
 Melly törvényes kocsis bír.

Bús szívednek panaszszait
 A' magányban halgatván,
 Csendesíti zugásait,
 'S részvétellel téged szán.
 Vig a' viggal, — cseveg vele,
 Fördeni hív frís kebele,
 'S a' csintalan gyermekkel
 Kovacsokra szokik-fel.

Gondatlant, (ha nézgeti
 Rendre eltűnt habjait)
 Példájával integeti
 Hogy használja napjait.
 Mert úgy a' mint ezek múltnak,
 Emberek is rendre hullnak;
 'S tanítja mint Professor
 Hogy majd rá-is jön a' sor.

Szelid — 's bájló nyájassága —
 A' szegényhez irgalmas —
 Hasznos az ő méltósága —
 Ha nehezel hatalmas —
 'S a' vétkesnek mint víz-özön
 Igasságos büntető lön;
 Nézd barátom tükrödet,
 Vízbe látod képvedet.

Megengedj hát, — (bár tisztellek)
 Versed borhoz még-sem visz;
 A' miha én kedvet lelek,
 A' mig élék csak a' víz!
 Nem kapsz még-is te kosarat,
 Töltök én is egy poharat,
 'S neked nyujtván kezemet —
 Így öntöm-ki szívemet:

„Éljen Hazánk' nemes kara
 Egygyesülve fényesen!
 'S Téged' Hazánk' hív Magyar
 A' nagy Isten éltesen!
 Éljen Hazánk' és Királyunk!
 Ért'tek' mindig készen álljunk,
 'S szívünk' végső útése
 Az is híven szeresse.“

Gr. Teleky Ferencz.

*) Székelynek híva Orvosa, kit Graf Dautowf vezetésben emlelt.

FELSŐ MAGYAR-ORSZÁGI

MINERVA.

Harmadik Füzet.

Márcziusz 1827.

12.

MARTINUZZI GYÖRGY ÉLETE.

Ut fulmina paucorum periculo cadunt, omnium metu: sic animadversiones magnarum potestatum terrent latius. . . Quia frequens vindicta paucorum odium reprimit, omnium irritat: voluntas oportet ante saciendi, quam causa deficiat. Seneca de Clem. I. 8.

A' Martinuzzi Szászadában a' Papi Rend kormányzi az Országokat és az Országok' kormányzóit. Így Spanyolországban Ximenez és Hadrian; Franciaországban XII. Lajos alatt Cardin. Amboise, I. Ferencz alatt Döprát; Flandriában Granvella; Angliában Vollssey. A' magyar Martinuzzi ezek mellett nem áll méltatlanúl. De mi őt inkább egy Katónával hasonlítjuk-össze. Wallenstein egy köz-nemes törzsök' csemetéje vala, bölcsőjéből a' sors jobb kezével emelte-ki, kevés idő alatt hatalmas Fejedelmek' Vezérévé tette, 's hajdani Uraival nem sokára bátran mérkőzött. Martinuzzi szalma-fedél alatt született, későn lón Szerzetes, 's rendjének kemény köntöset III-dik József Pápa, susongó bíborral cserélte-fel, 's ha valóban nem viselte is a' Kormányozói nevet, de kezében volt a' Királyi-pálca; nevének zengése félelmet 's vidámságot szült, homlokának egy ráncza reszketést üntött szerte, 's egy könnyű mosolygása a' legkomolyabb arcot is, mint a' nap a' hajnalt félderítette. Amazt rendíthetetlen lelke, 's béható szelleme emelte, ezt mind a' kettő követte; és ha Wallenstein árulás és hiteltenség elolták, Martinuzzi a' kettő köz'tt gyenge nádszálként ingadozott. A' szerencse mind kettejeket makacs szeszszel kapta-fel a' legfőbb tetőre, de hogy mind kettejeken űzze F. M. O. Minerva 1. Negyed 1827.

12

kegyetlen játékát. Ferdinánd alatt éle mind ketteje, a' Pap az I-ső, a' Katona a' II-dik alatt; mind kettejét orzónak gyilokjai ölték-el, és éppen akkor, midőn magokat még fejlebb emelni, másokat még lejjebb nyomni igyekeztek.

Wallensteint a' német Shakespeare szédélgő fenségében festi bájos Költői-tollával: a' magyar Nagy felől egy rövid Kóirásnál a' Gyula-Fejérvári templomban egyéb semmi sem szól; és az az egy emlékecske is (melly már ma nincs-meg) nem monda egyebet, mint ezt: *Omnibus moriendum est*; még ekkoráig egy honi Költő sem meré képét festeni. Honnan ez a' hidegség? Vagy talán attól tartanak, hogy honi történetinkből az igazat meríteni nem volna szabados?

MARTINUZZI GYÖRGY 1480-ban Horvát-oroszágnak Kamisatz nevű falujában szegény Szüléktől vette származását. Való neve UTISENICS vala; kényes füle nem tűrhete a' nevet, 's azért azt elcserélé anyjával, ki Velencei 's patricius Velencei származék vala. Szükségben élő Atyja a' gyermeket már nyolcz esztendő korában Corvinusz Jánosnak, a' Nagy Mátyás' fiának udvarába küldé szolgálól, a' kinél Hunyad 13 esztendőt töltött mint egy ügye-fogyott kályha-fűtő; elméje itt műveletlen maradt, 's szép lelki tehetségé közül egy se felelt-ki a' fa-hordásnál, 's kályhák' füstjénél; megúnta Corvin' kenyerét, és Zápolya' Annához ment; 's nem tudhatni, sorsát únta é meg? vagy lelkébe néminémű világosság lövelt é? ő Szerzetbe vágyott, 's kiványa Budán Sz. Pál' Szerzetébe tellyesítetett, koronáztatott. Itt is tán durvaságába megmaradt volna a' ritka tűző drága-kő, ha az anyáskodó sors, melly nem gyéren csekélységgel kezdi sok halandó' boldogságát állapítani, őt' egy jószívű Szerzetessel szorosabb ismeretségbe nem szötte volna; ez némelly elme-világomat látott György' bárdolatlansága' homályából fel-fel tobbanni, 's őt' olvasásba oktatta, 's írásra tanítani kezdette. Munkája nem volt síkeretlen; a' mag jó földbe esett, és bűján fizette az uzsorát. György az imádságtól és tisztí foglalatosságtól ment óráit mohón a' tanulásra fordította, 's valamint a' bányász mennél mélyebben halad az akna' ürében, annál drágább kincseket hoz napvilágra; úgy György, mennél bizodalmasabb meghittsége 's barátságba ereszkede a' tudományokkal, annál szebb tulajdonságokat, annál hatalmasabb behatású elmét mutatott. Társai kedveket 's hajlandóságokat annyira megtudta nyerni, hogy személyében, több Monostorok, a' bölcs kórmányozót örömmel és szeretve félték, és tisztelték; de láng-esze elszűnyadt volna a' Klastrom' rezeszszébe, ezen sok isteni emlék' ümlöttszébe, 's sok istenibb szülemények' sírjába, melyek a' szabad levegő alatt csuda hasznokat hajtának, elszűnyadt volna mondóm György' esze, ha az eset őt' tulajdon körébe nem helyhezte volna — kiragadván őt' a' nagy világ' zajába, szabadban, bátrabban, dicsőségért 's halhatatlanságért munkálódni. Hir-szomjúzó lelkének, az örökülés' gondolatjánál nem kellett más ösztön.

1528-ban Zápolya a' Magyar korona' Competitorá Ferdinánd' katonái által megverettetett N. Szombatnál 's Nyitránál, hadának vezére Bodó elfogattatott; Zápolya bal állapotja' jobbra fordítása végett, nagy gyűlevész csoporttal Kassa élébe hatott, hol Kaszianer jól gyakorlott hadi kézzel várván, mérészségéért nyomosan megbüntette. Ekkor látván Zápolya, hogy ereje, mellybe minden reménységét helyezé, hatalmasan megcsökkenett. Lengyelországba Tarnowsky Jánoshoz, Tarnov földje' Urához futott; futása közben György ba-

rátal, (így neveztek Martinuzist közönségesen) megismerkedett, a' ki ötlet jó-szántából követte, 's ekkor veté-meg jövő nagyságának alapját, melyről ő későbbben két Királyt kegyelme', 's hajlandósága' vadászására kéntetett.

Három ízben volt ő Zápolyával a' Magyar-földön, — 's mikor Zápolya a' külföld' Fejedelmét hívogatja ügye' támogatására, akkor Martinuzzi, mint síma nyálvú Szónok Magyar-országba iparkodik Zápolya' barátjait éránta a' hűségbe megerősíteni, 's számokat nagyobbítani meglapdált erszényét tömni, sereget gyűjteni, hogy mindenkép' szembe szállhassék az ellennel. Zápolya megismerte a' foglalatos, és tehetős Szerzetes' érdemeit, 's mind azért, hogy jobban lekötölte, mind hogy ösztönözze, 's talán azért is, hogy háládatlannak ne nevezessen, őt Kincstárnokjának nevezi. — Találmányos eméjénél fogva Martinuzzi ezen hivatalra termett, 's nem kellett bizonynyára Urának kincse hamar kiipusztulásán aggódnia.

Martinuzzi az óltár előtt, ájtatos Pap volt, halk szava benne a' dicősségre vágyást az alázatosság' palástjával fedezte, 's az együgyű Szerzetesben éles szemű ember-ismérő rejtezett; igen ügyesen feltudta kinek kinek gyengeségét fedezni, 's azt mint a' környellmény kívánta, hasznára fordítani; feltételeitől ritkást tágitott; és oly dolgokat, melyeknek véghez-vitele a' lehetelenséggel volt határos, bámulandó könnyűséggel végezett. A' lassú Szerzetes, ha az állás-pont úgy kívánta, oly ügyes, oly gyakorlott hős lón, hogy bizonynyára a' pánczél alatt senki sem kereste volna Szent Pál' fiát; ő vezető népet a' csatára, 's ez által olthatatlan tüzet gyűjtött keblében.

Zápolya tudta, mi hatalmas tagja ingadozó 's kétes koronájának Martinuzzi; nem egyszer tapasztalta tanácsai' sikerességét, 's plánjai' súllyát Ferdinánd csak igen is fájlatá; el-is követett mindent, hogy Martinuzist pártjára hódítsa, 's nyilván vallá, hogy ha Martinuzsival gazdagodnék Tanácsosai' sora, úgy kétség kívül Zápolya' minden reménye elfojtatnék, 's Magyar-ország' Királyait, a' Habsburgi vértől zivatáros had nélkül tisztelné. Zápolya, hogy inkább lekötölte őt, 's szolgálatjait némi-némükép' megjutalmazza, őt 1534-ben vagy némellyek szerint, a' mi hihetőbb, 1539-ben Czibáknak szomorú halála után, a' Nagy-Várad Püspöki székebe teltette. Zápolya ekkor Ferdinánd' tapasztalt vezérértől mindenkép' tarthatott, azért ismerván György' fortélyosságát, őt Solimánhoz akarta küldeni, hogy azt részént ajándékival, részént ékes-szólásával segédlemre hívja. Zápolya ez időbep már sinlé egességét, 's azért ámbár György' elmenetele 1540-re volt határozva, továbbra halaszatott; félt tudniüllik, hogy míg ő a' hatalmas pogányt mecsetes várossából segítségre unszolná, addig jótévője, Ura, 's egyszer-smind dönthetetlen hatalma' oszlopa, elsüllyedne. Zápolya Martinuzs' restelkedését, távol sem sejtítve, mely kütfölből ered, minden úton iparkodott megtörni, de ez a' hol egybéként nem kerülhető-el annak ösztönözéseit, ármányhoz folyamodott, 's mind addig jétszám-meg Zápolyát hitegetésével, míg mind alapos okokból, mind ármányból kifogyván, nagy nehezen útnak eredt; de alig hogy elhagyá Urát, azonnal meghalt, 's Martinuzzi igaz háládatossági könnyüket áldozván emlékezetének, sietve vissza tért.

Zápolya Lengyel-országi Izabellával egyetlen gyermekét, 'Sigmund fiát nemzé, kétes Királysága' 's sok terhei' örökösét. Végső rendelkezésében ezt Martinuzs', Petrosics' és Török' gyámságára bíta. Majláth István még Zápolya' életében engedetlen volt Zápolya-

hoz, 's Fogaras-várát maga népével megtömvén, sajátává kívánta tenni; nem engedvén fenyegetésnek, nem kérésnek, Györgyöt fogyeress megtámására ingerelte. Hanem elenét nem zaklatta sokáig, mert *Isabella* parancsára a' vívást abba kellett hagynia, 's seregét összehúzóván, a' két gyámatyával 's *Isabellával* 'Sigmondal egygyütt Budára költözött. Több esatendők alatt munkával szerzett kincsét, György, Megyéje' anyavárosába, Nagy-Váradra szokta volt lerakni, gazdagsága' híre futamodván, *Prényi* kincs-szomját Nagy-Várad' ostromára kiszette, a' mint a' hír-lebel zúgta; ennek gátolására György a' Nagy-Várad-i vár' védelmet hatalmas katona-karral megnagyobbította; hanem ok nélkül volt aggodalma, mert *Ferdinánd* verseng-lársa' kimúlta után minden hadi erejét az Ország' fő-városa, megvételeire irányzá, remélve remélvén, hogy ha ezt kicsikarja dacos ellenei' kezéből, úgy kevésb vérontásba kerülend birodalma' megállapítása, thronja' megerősítése, 's nevének az Országba örökösítése. Alig is takarítottan-e! Martinuzzi Urá' romlandó maradványit a' Székes-fehérvári Királyok' temetőjébe, azonnal hatalmas ellen-csoportok tödültek Buda' megvételeire *Rogendorf Vilmos* vezérlése alatt 1541-ben. *Ferdinánd*, *Rogendorf* mellé, emlékeztvén ennek kevés év' előtt nyert kudarczára, *Prényi* rendelé társúl. A' Császári seregek a' dicső vár' előtt meglepednek, 's *Isabellát* 's őgy Kővet sürgeté a' vár' feladására, hogy ezt a' várossal egygyütt az ostrom' szabonyeitől aszszonyi gyengédsége szerént megkímélje, 's nyissa-meg végre szemeit, hogy láthassa, melly finom szövövényű veszély-hálóba kerité őt' 's egygyellen magzatját *Martinuzzi*nak armánya, fortélyja 's fondorlása, a' ki megvélvén gyámja' állapotját, csak saját ügyét tekinti, erszényét-tömi, 's nevét híresíti, — vonná-meg magát Szepesi birtokába, távol a' világ' sajtól a' béke' csendes ölében elégelés a' Herczegi címét. A' veszély, melly az Országot fenyegette, nagy volt; látta 's sejtette ezt *Martinuzzi*, de őt bátorsága itt sem hagyá-el, 's mint egy hatalmasb' erő' sugallásától hevítve, lelkesítve, a' Kővetnek illy értelmű választ adott: *Isabella* még nem eszellen, hogy azon Királyi koronát, mellyet kezében tart, egy csupán ígért Herczegi süzeggel felcserélje, egyébként a' had-vezérnek *Rogendorf*nak igaz szívéből tanácsolja és javasolja, hogy mondjon-le Budának ostromlásáról, azon Budának, mellynél nyersebb éveiben nem nyerhetett borostyánt; most midőn ereji elgyengülének, biztosb léss' a' környülményeknek engedni, 's az egész ügyet az Istenre, a' ki az igazságot látja, 's a' kinek kezében vannak a' Fejedelmek' szívei, bízni. — Ezen vonás nyilvánozza, hogy György barát *Rogendorf*ot, a' ki nevezetes hős' volt, csak szerzetes szemmel tudá tekinteni. Nem elégette még ezen idomtalan kemény feleletet, hanem hogy az ostromló sereget, annál inkább bosszantaas, ingerelje, nevének eltörölhetetlen moecskára két Ausztriai fogolyt, gányolón és ócsárlón akasztatott-fel a' bástyára, a' harc-sereg által-ellenében — ki ne sajnálná azt, hogy egy lélki-pásztorról ezt kell mondaní? — *Rogendorf*ot ezen czudar bánás módja minden esetre igen séjtotta, 's haragja' feleletjét rettentő ágyú-dörgésekben nyilvánzá — haragja' teljében felfogadta, ha hogy a' nyírott fejű Püspök' kezébe kerülend, ezt a' világ' csáfjává teszi, 's vas-kalitkába rekesztve, mutatja a' nép' nézni vágyásának. A' várat fogyotlan szagatták a' kártékony golyók, egy oldalról *Prényi*, másíkan *Rogendorf*-csináltatott gyakorlott pattányossával réseket; a' falak omlani kezdettek, nőtt a' vívók' reménye, 's haldoklott a' vivóttak' kínézése. Kétségtelen, hogy a' Vár *Rogendorf*' kezébe jön, ha

azon hibát nem tenni, hogy a védlőknek egy napi fegyver-nyugvást enged. — Ez alatt *Martinuzzi* minden népét a' bédült falak' kifoltozására használja; más nap reggelén zöld öltözetben, ragyogló sisakja zöld gallyal jelen-meg katonái előtt, lelkesíti, busdítja, s koránnyoz mindent, és oly szerencsésen, hogy *Roggendorf* tetemes veszteség mellett, kénytelen a' Vár' ostromáról lemondani. *Roggendorf* mindennemű harcz-cselhez folyamodott; de az ébren vigyázó *Martinuzzi* figyelmét meg nem játszolta; *Roggendorf* puska-porral akarta felvetetni a' falakat, szándéka elárútatott, s György Nagy-Bányai bányszáival ellen-mínákat ásatott. Kül-ellenével szembe szállhatott, de vára' falai között a' leghatalmasabb háború ellen, a' kegyetlen éhség kezdte nevedni. Ez a' védlők között szintén a' város polgárai között is, a' retentő inség' elképzesénél fogva, nem csekély nyughatatlanságot okozott, s a' Vár' feladásáról kezdettek gondolkozni. Tudósítottat arról *Martinuzzi*, mérészen körökbe lép' a' lázadóknak, és sónoki-tízével nem csak lecsillapító aggódo' lelkek' rémletit, hanem arra bírta, hogy még néhány napig békével türendik a' mostoha állapotot. *Isabellát* is körülvették az ijedelmek, hanem *Martinuzzi* elfeledvén benne asszonyát, és jótévőjét tisztelni, minden tekintet nélkül, aggályos nyilatkozatásaira, durván és bárdolatlan felelt, — 's nyíltan megvallotta, hogy inkább a' Töröknek, mint a' Németnek adja-át a' Várát.

Míg ezek történnek, Stambulba felkészült *Solyman* ajánlottja' védelmére, s préda reményességében, számos segéd-csapatral siet Buda felé. A' rendíthetetlen *Roggendorf*, emberi s polgári vért kimélni akarván, kénytelen az éj' homályában a' Dunán át Pestnél át-menettel menedéket keresni. *Martinuzzi*, *Roggendorf* eltávozásáról szűkevények által korán tudósítottat, s s a' Törököket tudósította, s ezek mind vízen mind szárazon gyengíték a' Császári hadat. *Martinuzzi* a' Császári istállóknban maradt takarmányt mind felgyújtatta, s s volt a' Török kény-szerinti pusztításainak vezér-fáklyája. *Solyman* megtérvén az úzából, föld-rengtető táborát Ó-Budánál telepítette. *Martinuzzi* legfőbb gondja *Ullman Bey* *Solyman*' kegyence meghódítása, a' kincs-fény, az arany-hang, könnyen eszközlé ezt, s ez vásárolható lelkét bérébe adá; sikerült nékie ennek közben-járása által, *Solymanhoz* gyámjával együtt bejutni, alázatosságn' s tiszteletlel' megbizonyítására.

Solyman a' dúza Magyar-földet kezéből ki nem csapható székénynek tartotta; azért, hogy kényelmesen szívhassa véréit, *Isabellát* Erdély-országba küldötte; *Martinuzzi* követte, a' Fejedelem' nevét asszonyának hagyván, a' Képviselő' s Országbírája' palástja alatt s uralkodott.

Po'sonyban Ország-gyűlés tartatott. A' Magyarok látván drága hazájok' sijnalotas sorsát, *Ferdinándot* kérve kérték, hogy igyekezzen a' kétes, vérbe került korona pernek véget vetni; *Martinuzzi*' játékára ezen-közben minden ügyelt, cseleit kikémlelték, s a' hol csak lehetett, hiúsították. Azomban bánva bánta, hogy Budát egy 60 alá nem bocsátotta, borzadván lelke az iszonyúságok felett, melyeket pogány frigyesei naponként elkövettek. *Ferdinánd*, ki minden alkalmat használni iparkodott, Magyar-ország' megnyerésére, Követe *Peragi Albert* által, *Martinuzzi*val, némellyek szerint s nevezetesen *Sigler Chroniconja*' útmutatása után, Diószegen Septemb. 8-án 1549, mások szerint Bátor faluba 1548. jött szaxve. — *Martinuzzi* ennek nyilatkozatát, hogy *Isabella* hajlandó volna Erdély-országot, s Magyar-országnak királyi-pálcája alatt lévő részét, bizo-

nyos nem kedvetlen feltételek mellett általadni a koronával együtt, ha t. i. *Ferdinánd* 'Sigmondnak, *Zápolya*' örökösének nem állana egy jövedelmes Hercegséget, mind az *Anna*' mind a' fiú öröksége meghagyásánál adni. *Ferdinándnál* ezen kellemetes hír-halásánál senki sem örült jobban, nem is késedelmeskedett azonnal a' dologhoz kezdeni, azért *Salm Miklóst* és *Báthoryt* meghatalmazottjainak nevezvén, Erdélybe küldé.

Martinuzzi, *Ferdinánd* Követjeit 1000 válogatott lovaggal fogadta: *Pereghánc* tett nyilatkozatához még ezt mellékelte: hogy *Ferdinánd* 'Sigmondnak adná' leányát *Jankát*, (*Johannát*) nőül, *Isabellának* örökségéhez az *Opoli* Vezérséget csatolná, 's neki pedig az *Esztergomi-Érsekség* mellett, szerezné-meg a' *Cardinalis*-kalapot; mindazonáltal *Ferdinánd* elég hadi-erőt készítsen, skorra, midőn *Isabella* Erdélyt elhagyandja, ne hogy a' *Török*, kinek nincs ez egyezés kedve szerint, a' hazának hasznos munkában gátolja. *Salm Miklós* félig végzett dologgal 1550. Egerbe tért. *Isabellának*, *Martinuzzi* lépései nem valának nye szerint, de mivel nem birt *Martinuzzi*val, kéntelen volt tűrni, hanem *Szalanczy Jánost* *Solyman*hoz küldé, hogy ennek az elküvetett igazságtalanságokat és sérelmeket, melyeket *Fejedelemsége*' nagy támasza tőn, bépanaszolná. *Isabella*' vádolása *Solyman*' haragját egészen fellobbantotta, 's dühében azon' parancsot adta, hogy a' *Barátot* elevenen vagy holttan vinnék *Konstántinápoly*ba, fosztának-meg minden méltóságaitól, 's üznék-ki Erdélyből. Az *ármányos Barát* mind ezt sejdítette, azért *Solyman*hoz Követeket küldött, a' kik őt' nála mentetnék.

Így álltak a' dolgok, a' mikor Erdélyben kirohant a' rég titokban sustorgó hadláng. *Petrovics* a' *Marus* melletti erősegeket mind elfoglalta, 's *Csanádot* a' *Rátzok* által kerítette kezére: *Martinuzzi* a' *Csanádiak* általmára *Farkas Tamást* küldé. *Martinuzzi* egy ideig ellenkező szerencsével forgatta *Asszonya* ellen a' gygyvert: *Petrovics* néhány *Várakból* kiűzte, de nem birhatván *Martinuzzi*' fortélyjainak 's *Ferdinánd* erejének, hasonló hatalmat ellen-szegezni, *Fehérvárig* voná magát: ezt *Martinuzzi* bátor ostrommal megszálla, gyámja' kiadásánál nem sürgetvén egyebet. Ezen visszátkodásoknak a' béke vetett véget; *Martinuzzi*, *Isabellához* töredelmes szívvel folyamodott bocsánatért, nem kímélé szin-mutatta könnyeit, míg a' gyengédebb *Asszony'* haragja a' könnyöktől felolvadt, 's a' természeti hajlandóságnak édes öröme engedvén, *Györgyöt* kegyelmébe vissza-fogadta.

Martinuzzi' palástolt kevelysége, 's nagyra-vágyása, elevenen mutatták, mennyi ellent győjtött nyakára *Isabella*; azért alig tért vissza *Nagy-Váradra*, 's már nem vala nagyobb gondja annál, hogy a' múlt évben *Báthoryval*, *Ferdinánd*' meghatalmazottjával kezdett alkudozásokat, miként hozza folyásba. *Isabella* 's *Tanácsosai* is állatták, hogy jobb a' *Keresztýn* *Fejedelemmel*, mint hite-szegte pogánnyal egyezésre lépni; eltökélle magát *Ferdinándal* elvállalható feltételek alatt megbékülni. Elhatározatot tehát, hogy a' következő 1551. Bécsbe *Ferdinánd*hoz Követek mennyenek. Senki sem örült a' Császárnál *Martinuzzi*nak ez eránti tudósítására; hitten hitte, hogy a' *Polgári* harc' fenn-lobogó szövetneke elalszik, 's az egymás ellen zajgó honfiak, a' gondoskodó *Király*' kegyelménél testvérülnek. — *Isabella*' szándéka *Solyman*t czéjába gátolta, azért hozzá Követeket küldött: a' nád-szál hajlékonyságú *Asszony* kihallgatta a' küldötteket, előlött feltételétől, 's *Csáky Mihály*' és *Kis Ambros*' unszolására *Enyedre* *Ország-gyűlést* hirdetett.

Ferdinánd a' meghatalmasottat minden siker nélkül nevezte volt-ki. Az 'Enyedi' Ország-gyűlés' nagy kínos remény között felállott, *Isabella Martinuzzi* rútan fessette, 's beszédjével annyira felingerlő Erdély Nagyjai' lelkét, hogy ezek a' Barátot közönséges Hazael-lenének kiáltották, 's *Isabella* udvarából, szintén Erdély-országból is kiiltották, leginkább *Balassa Menyhárt* üszönözésére, 's bizgatására. *Martinuzzi*, váratlan állapotjáról *Ferdinándot* tüstént tudósította, 's hadi hatalomért esedezett. *Martinuzzi* sem volt rest, hanem parancsolatjának hódoló népet egybe-csodítván, az Enyedi Ország-gyűlést személyes jelenlétével akarta meglepni; hanem útazása közben, egy patakknak mentében felfordulván, tetemes testi sérelmek után alig tarhatta-meg saját életét. Kísérei nyilván ki nyilatkoztatták, hogy ezt bal-jelnek gyanítják, ő nyugodtan felelt, hogy nem gondol ő földi kocsiával, mivel a' mennybe helyesebbet készített. — Mindazonáltal az Enyediek' Gyűlését megháborítá, 's parancsoló hangon kívánta az ellens' hozott Decretum' megsemmisítését; 's a' mint ezt a' Rendek egyes lélekkel megtagadták, haragjának fellegkőre heves fenyegetődzésekben hülledzett.

Ezen közben híre futamlott, hogy *Castaldó János* ' Spanyol származék, *Ferdinánd* hadi-vezére, *Báthory András* — *Nádasdy Tamás* — 's *Lossonczy István* mal 's 6000 fegyveres emberrel a' Tiszához érkezett. *Martinuzzi* eddig se volt rest, hanem *Fehérvárat* ostromolta; *Isabella* ezt elhagyta, *Bejnits* Horváth ivadékú Kapitányra bízta védelmét. Húsz napi ostrom után a' falak engedni kezdettek az erőnek, *Martinuzzi* nem akarta a' dúsz várost a' német katonák' zsákmány-szomjának kitenni. *Isabella* súlyos szorongattatásai között *Castaldó* ellen *Balassa Menyhártot* küldötte, hogy addig is, míg a' Török elég segítséget küldene, őt' a' bérontástól tartóztatná. — György Szerzetes állallatta *Isabella'* czélzásait; megkérte őt', hogy *Fehérvári* Kapitányjának parancsolná a' Vár' át-adását, 's nékie egy üszve-jövetelt engedne, ha *Fehérvárat* és *Almást* nem védelmezeti 's vér nélkül kezére bizza, minden kincseit vissza nyeréni. *Isabella* az üszve-jövetelt Szász-Sebesre rendelte, György az elébbi töredelmes bűnbánó vala, könnyűt nem kímélte, 's *Isabellának* nagy szívánati jelek közt megmutatta, hogy, minekutánna *Ferdinánd* Erdélyt elfoglaltatta volna, neki az *Opoli* birtokba legbiztosab 's nyugalmasab álete: léssa. Innen *Enyedre*, a' hová *Isabellát* is bízta, 's a' hol *Castaldó* várta, megajtszván *Balassát*, alázatos Szerzetes köntösben ugyan, de azon korban felette ritkán látott pompával költözött.

Ritka fényes készülettű kocsiját nyolcz délczeg deli mén vona, — mellette négy dúsz szerszámú paripa' vezetettett. A' kocsi előtt 400 Magyar lovag, megette 200 gyalog katona lépdegélt. *Castaldó'* kezéből *Ferdinánd'* parancsát által-vévén, *Isabellához* siettett, hogy vele *Ferdinánd'* szándékát közölje. Reá-vették *Isabellát*, hogy *Kolo'svárra* Gyűlést hirdessen; erre tolakodva gyűltek a' Rendek, Erdély' és *Isabella'* jövendője függvén tőle, a' rettentő nyomorúságban is nagy volt a' pompa, 's *Isabella* felékesítve esküddött-meg, valamint *Ferdinánd'* Követjei is a' kérés' czikkelyeire; Erdélyről lemondott; és *Lippát* *Temcsvárral* átadta *Ferdinánd*nak. Eloszlott a' Gyűlés, 's *Isabella* régi fény'e' arányaitól követve *Lengyel-ország* felé arányzást útját; György hálaadatoságot színelve őt' Szilassig a' mezessi hegyekig hangos zokogással követte; ott csók-záporral vonó búcsút gyámjától, 's könny-áryai szíve' csendes ürvendezését elboríták. — A' Jobbágy

megajándékozta Királynéját néhány ezer arannyal, melyet annak kegyelméből gyűjtött, 's szintén Szerzetes-köntöbän, hogy öltöztetje a' külső szem-vakító fényt annál inkább szembe tüntesse, *Ödönffy László* rendelvén, kemény parancsokkal *Isabellának* oltalmól, *Kolo'svárra* vissza-tért. — Örülvén haszon-kereső lelke kiacs-hozó győzelmének, az Erdélyi Kormányozói hivatalt felvállalta.

'*Sigmond, Isabella*' fia, út-közben egységében változást szenved, 's így vissza-tért *Kolo'svárra*, mind addig ott mulatni, míg egyetlen magzatjának sérelme elenyészett; azután *Balassa Mányhárt, Patóci Ferenc* 's *Petrovics Péter* kísértették Kassáig. Alig tudta-meg *Sohyman Isabella*' lemondását, haragja' tengerében *Maltocz Jánost, Ferdinánd* Követjét tömlőzbe vettette, 's minden vagyonját eladatta, *Begler Bégnék* parancsolatot adott, hogy minden kormánynén tisztelő Basát felhívjon, 's szél-szárnyon siessen *Isabellát* Erdélybe megtartani, *Martinuzit* elevenen *Constantinápolyba* küldeni. 60000 ember indult-meg *Török-ország*ból Erdély ellen, ez alig számlált 140000et. *Begler Bég* Szalánkeménynél a' *Tiszán, Dunán* át-szállván, csekély veszteséggel megvett némely Várat, *Lippa*' 's *Temesvár*' megvételére a' tájbeli Rátzok segedelmeket ajánlották; *Lippát* elhagyván a' Császáriak, *Begler Bég* kevés vérral megvette, de *Temesvárat* *Lossonczy István* lefeshetetlen ügyességgel, rendíthetetlen elszánással, 's bámulandó hősi tüzzel védelmezvén, nagy veszteséggel kellett a' pogánynak ott hagyni; 's félénk hadjával futással *Nándorfehérvárba* vonulni. *Lippa*' megvétele után *Martinuzzi* 's *Castaldo* hadi-kézsel sietett, de a' Vár helyett, a' *Cardinalisi* süveget találta útjában.

A' *Tábor*' gyors haladása bősította a' Császár' *Had-Veszerét*, azért hamar segelmért esedeztek *Ferdinándtól*, ez elerőtlenedve lévén, azt lassún is, kajánul is nyújtotta: *Castaldo* tehát *Martinuzit* arra ingerlette, hogy *Batthány* az Erdélyi-eket fogyver-fogásra; e' szélből *Szebenbe* Gyűlést hirdetett, de lassabban lohbadozó tüze nyilván mutatta, hogy tettéb bánva bánja, 's inkább *Isabella* Királysága alatt uralkodna, mint most *Ferdinándnak* engedelmeskedik. *Castaldo* gyanítá, mit forral *György*' agra — 's még csak attól félt, hogy Erdélyt véletlen a' *Török* oltalma slá bocsátván, magát veti-fel Erdély' Urául. *Isabella* engedékenysége gyengesége mellett megszokván, a' parancs-osztást és uralkodást, most mind kettejét szív-bával elmellőzte. 's bánatja csápóságba olvadván, nem gyéren mondá gúnyolón, hogy: a' vendégséghez számos vendégeket hívott. Erősíté az ellene gerjedett gyanút, azt mondván, hogy *Ferdinándot* hatalmasabbnak vélte, 's *Lippa*' elvesztését *Castaldo*' lustaságának tulajdonította. Bár mi volt legyen aránnya, ő azon törekedett, hogy arra himes szőnyeget szőhessen; azért az Erdélyi-országi Nemzetségeket azon *Báthory Istvánnak* 1479 eszt. győzelmé által örökölt *Kenyér-mezőre* hívta. Haikán és lajhán gyűltek a' Nemesek, nyilván kinyilatkoztatván, hogy szabad: téren készek vinni, hanem olylly temérdek ostromlásokat képtelenek elviselni. *Martinuzzi* feloldván őket a' Vár' védlői kötelességtől, csapatonként sereglettek-össze el-annyira, hogy azon had-sereg, melyet *Nádasdy* 's *Prényi* vezérlettek, a' Magyar-földi segéd-osztályokkal együtt 66000 főből állott legyen. Ezen részént gyakorlott, részént gyűlevész csoportból álló had-lábbal *Lippa*' megvételére siettek. *Isabella* Erdélyt elhagyta 's *Martinuzzi*' a' mint *Ferdinánd* neki megígérte vótt a' Kormányozói és Kincstárnoki-hivaltalt 20000 aranyból álló esztendői fizetéssel átalvete, 's az *Esztergami Érsekség*' jűvedel-

meit is mint Érsék húzta. A' szerencsének fonáktalan kegyelése, úgy rémlik Györgyöt gondatlanná tévé; temérdek kincse, fényes méltósága, minden nappal nevekedő hatalma, mások' irigy-vágyát felingerlették, 's ehhez járult az, hogy 70 esztendő korában kelletnél többet beszélt, 's néha talán vigyázatlan pillantatiban éradni indult nyelve oly mit üntött-ki, a' mit szíve' legmélyebb redőjébe burkolt; ezeknek köszönheti talán előre nem sejtett szomorú bukását.

Lippát *Castaldo'* hadi-ereje meg nem vehette, hanem az éhség' dúlása a' falak között azt November' 18-kán kezébe játszotta. A' Várat ugyan-azon *Uliman* Bassa kormányozta, kivel a' mint említettük, Budánál szoros' b barátságot kötött. — *Uliman* nyomatva lévén, ha-hogy 5000 emberből 1300 főre fogyott seregének szabad elköltözését engednének a' Császáriak, Csanád' feladását ajánlotta. *Martinuzzi* Ferdinánd' embereit sátorába hivatta, *Uliman'* szabadon eresztésére unszolta, 's látván hogy sehogyszem juthat széljához, minden ellenkezések mellett 22 napi fegyver-szünetet köt, 's pogány barátját szabadon ereszt; védelmére 300 lovatot küldvén, 's élelmére arany táplálatot. *Uliman* jótévdje eránt nem volt hálsdatlan, őt' egy igen gazdag arany lámpással, drága kövekkel kirakott lánd'sával, 's négy Tatár-vérű lovakkal megajándékozta. Fájt *Castaldo* szemének a' szép ajándék, a' fájdalom szívébe szállt, 's irigység lón belőle, — ezel elűküllé György' megbuktatását, *Martinuzzi'* változékonysága mindég függőbe tartotta eránta Császárt, *Castaldónak* határtalan tekintete vala, tudósítja tehát Ferdinándot, hogy mind addig, míg *Martinuzzi* piheg, Erdély birtokát veszedelmezeti. Ferdinánd *Castaldónak* röviden csak azt válaszolta, hogy minden esetre csak azt teendő legyen, a' mit esze tanácsol.

Illy helyzetben állottak a' dolgok, midőn a' rideg tél záros hidegével bétört, 's a' Vezérek között a' katonaság' lakása miatt vetélkedés támadott. *Martinuzzi* nem akarta *Castaldo'* katonáinak Erdélyt lakhelyül engedni, azt állítván, hogy Erdély annyira sinli most is a' visszázkodás' sebeit, hogy alig várhatni kigyógyulását, 's azért inkább helyezné a' határ-várakba. A' villongásnak Bátori András véget vetett, azt mondván: hogy a' seregnek azon része, mely *Lippa'* ostrománál sokat szenvedett, a' téli nyugatoimban részesüljön; a' pihentebb őt' pedig a' határ-szélell. Várok kővel lakják. Ezen végre megnyugodt a' Szerzetes Érsék — a' Maroson átevezvén Alvinczra, melyet Szamos-újvárral egygyütt saját kölcségein építtetett, sietett. Követte őt' *Castaldo*, 's *Martinuzzi* ennek udvariaságból lak-helye' nagyobb osztályát által-engedte, — sőt a' helynek szűk volta miatt közönségesen 1500 emberből álló test-őri csapatját is elhagyta magától — néhány személyen kívül, kiknek azon parancsot adá megérkezése alkonyán, hogy hajnal hasadtakor Maros-Vásárhelyre siessenek a' tartandó Gyűlésre.

Ez alatt setébe borúlt már *Martinuzzi'* ege, nagysága' oszlopait emésztő féreg dúlta. — *Castaldo'* lelke eltökélte hatalma' osztályosát újtábol eltörteni; lész e' jobb alkalma Alvinczen való mulatásánál? nem remélhető; a' mi lelkében gyökerezett, elhatározá végbe-vinni. — Ugyan azon-alkonyon, mellyen *Martinuzzi* Maros-Vásárhelyre készült, *Castaldo*, *Sforcia Pallavicini*t, jó tette', de inkább gonoszainak Titoknokját magához idézte, ez a' jel-odást értette, martalékját ismerte, 's így *Martinuzzi* áldozat vala. Feráriusz Antal, *Castaldo'* híve az említettem czinkossal a' kürttást magára vállalta. Más nap korá-

F. M. Or. *Mínerva* 1. Negyed. 1827.

nyan az említett czimborák, 's Lope, Scaramuccia, Campegio, Gonzaga, Moria — Martinuzzi' oldalastag eső lakába mentek. Martinuzsit elhagyta ör-velke, — Feráriusz azon ürügy alatt, hogy egy Ferdinándnak küldendő levelet alá-írás végett hoz, reggeli négy órákor Györgyhöz ment, midőn ez éppen a reggeli Hórák' elmondásával foglalatokodott; ismervén *Feráriuszt*, minden késedelem nélkül bébocsátotta. György a' levelet nyugodtan 's megfontolólag elolvastván, annak aláírása miatt asztalához lép, pennát fogván, 's kevéssé meghajolván, az ügyes kezű Feráriusz orzó kezével úgy szórja gyilkát nyak-csigolyájába, hogy az ismételt szúrás elegendő volt őtet az élők' sorából kitörteni. A' hanyatlott erejű agg öszve-omlik, 's hangja töredezvén, kínessan kiáltja: Jézus, Mária! — a' dőlő' szörrenésére a' lesben álló társak bérohannak, 's több fertelmes vágásokkal rútítván, bonczolván testét. — Martinuzzi' testi alkotásának kapcsai azilárdabban voltak alkotva, mint-sem hogy lelke hamar költözhetett volna a' szebb lét' kút-forráshoz; — a' halállal küzdött, 's 'hörtüög' mélyéből tompán nyugdote: mit miveltetek, mit vétettem? Borzad az emberi szív, ha Feráriusz' dühét képzeli; ez látta a' vérről mocskolt, szúrásokkal updokított Isten-szolgát, mint megmenthetetlen halál' prédát vérbé fetrengeni; vagy lelki-ismérete' félelme, hogy talán még orzóit a' fagyó nyelv-is el tudná árulni, vagy egygy embertelen borzadás sajtát tettétől, egy szív-rázó könyörületesség arra vezette, hogy Martinuzzi' mejjébe lőtt, Karácsony' havának 17-dik napján 1551. — Martinuzsinak a' teteme 70 napig maradt a' Kastélyban takarítatlan, onnan egy ocsmány koporsóba vettetvén, a' Fehérvári templomba vitettetett.

Ferdinánd, minthogy sokan nyilván állították, hogy Martinuzzi az ő parancsára esett-el, védelmére két-értelműn azt vitatta, hogy Martinuzzi a' Törökkel inkos levelezést tartott, az Erdélyieket a' hadakozásban gátolta, 's Ulmánt, mint Császári ellent baráti módon tisztelt 's segítette. Senki sem háborodott inkább fel a' Pápnál, ámbár Újlaky Ferencz, Győri Püspök minden módon iparkoda, a' véletlen történetet lelével mentegetni; a' Cardinalisi Kar sem foghatta-meg, hogy azon Férjű, kit Ferdinánd kevéssel ez előtt szorgosan ajánlott, most parancsára meggyilkoltatott. A' Pápa azonnal Nunciussára, Martinengo Jeronimosra biza Martinuzzi' esetének nyomos megvi'sgálását. Bécs, Sopron, Erdély-ország, 's Grätz' templomainak falain egy hatalmas hirdetés volt szegve, mellyel meghívattak mind azok a' kik Martinuzszirol' valamit tudtak, hanem mivel maga egyedül a' dolgot el nem végezhetette, több Megyebeli Püspököknek 78 pontot adott, mint vi'sgálati kérdéseket, — de a' Tanók' felelete, valamint magok a' kérdés-pontok a' Világ előtt meg nem jelentek. — Oderint, dum metuant.

Castaldo' Martinuzzi' halálát Nádasdy Tamásnak így jelentette: „Placuit omnipo-tenti Deo, Illustrissimum Dominum Cardinalem Varadinensem, felicitis recordationis, ad „siam ducere vitam, morje quadam repentina. — — Marcus Antonius primus inter „omnes pugione in gutture bis transfixit Reverendissimum.“

Martinuzzi' természetére nézve kicsiny vala, vonásai a' vi'sgálódó embert elárúlták, szemei nyugtalanul tévedeztek, mélyen rejtve a' szemöldök' alatt; járása, beszédje alázatosságot mutatott, 's ha ékes-szóllása nem volt kénye szerént, vadon eredtek szavai, 's durván sértették az érzékenyebbet.

Kovácsy Mikály.

13.

A' Kereskedésnek a' régi Nemzetek' kipallérozódásokra
való befolyásáról.

A' hajdani kor' legrégebb éveiben, volt egy munkás és szorgalmatos kereskedő-nép, a' melly egy oly keskeny határu' s terméketlen földön telepedett-le, mellyet a' száraz-földi ragadozóiktól a' Libánus' hegye; a' tengeri ragadozóktól pedig, az ezen hegy' Czedrus-fából készült hajók óltalmartak; a' hol a' függetlenséget, békességet s a' munkához megkivántatót, és így olyan három dolgokat feltalált, a' mellyekből vette eredetét annak kereskedési boldogsága.

Még akkor a' pallérozatlanág' durva állapotjába volt Afrikának nyugoti része, Spanyol, Olasz, és Görög-ország, a' midőn már Feníciaz virágzott. E' szállította ezeknek a' különb-mb-külömbféle portékákat, és a' megjavított szorgalom' készítményeit. E' tanította a' hajó-építés', és hajókázás' mesteriségére, és arra, hogy ebben a' tekintetben a' csillagok' vizsgálása által, miképpen segítsen magán; a' kereskedési számolásra és a' kereskedési foglalatosságok' nyilván megállapított mértékek szerint való folytatására.

A' papos Egyiptom, melly az embereknek inkább megalacsonyítottásokon, mint tanításokon törekedett, egy oly titkokkal telyes Irás-módot talál-fel, melly az ő szent társaságába nem tartozók, az az: a' Polgárok előtt esmeretlen marad; a' kereskedő Feníciaz pedig közli az irás-és néphez alkalmaztatott számolás' mesteriségét a' nemzetekkel, és ez által a' pallérozódásra leghatalmasabb eszközöket nyújt.

A' Feníciazából való Cadmus esmertette-meg az Európaiakkal a' betűket. Ez a' gondolatok elő-adása' segítő eszközének bírása, oly nagy nyereség, hogy abból az újabb időkbe, kirekesztő just csináltak az emberek (L. i. a' nyomtatást Censurát) a' kiknek, mint minden szabad oktató-intézetek' ellenségeinek, nagy fájdalmat és félelmet okoz az, hogy a' tanítás által, melly még a' nap-számos gyermekeire is kiterjed, a' világozódás sebes lépésekkel mely elő a' nép között.

A' Feníciaziak' nagyságát elő-mozdító lélekről és intézetekről, egy bölcs azt mondja: hogy ők a' hajósokat és kormányosokat, a' lakosoknak leg-kimiveltebb és tanultabb Classisából választották. A' kereskedésbeli foglalatosságok tisztességesek voltak, és a' Státusban illendő elsőséget adtak. A' Tirusi kikötő, minden hajósoknak s minden tartománybeli tengeri embereknek ki volt nyitva, és itt mind az idegen, mind a' hazafi, kereshetett, adhatott és vehetett minden megszorítás nélkül. Ezen kereskedés, fejlette meggazdagított sok tenger-partokon és szigetekenlakó népeket, és Tirusnak boldog állapotya: boldogságok volt a' királyoknak. Midőn pedig sok békés és boldog századok lefolyta után, ezt a' várost szerencsétlenség érte, valamint minden saietai népeket, úgy azoknak Fejedelméit is ugyan azon szerencsétlenség érte. Az a' bölcs, a' ki az emberi

mezettet boldogító, 's' a népeket a királyokkal össze-kötő kereskedés' elő-menetelének támaszait, t. i. a tudományt, betsületet, finomságot és bátorságot elő-adja, Ezekiel Próféta.

A kereskedési szorgalom által nyert, és inkább a törvények által mint a fegyverek által gyamolított boldogságnak, fel-kellett az Ásia hódítóinak figyelemeket ébreszteni. Egy ezek közül (t. i. Nagy Sándor) a ki minden nagy próba-tételekbe szerencsés volt, arra vetette fejét, hogy Tirus Városát erővel megvegye, és annak kincseit elragadozza. A Tirusiak azonban tizenhárom esztendőkig állottak ellent az ő erőlködéseinek, és a haszon nélkül való visszkodásba elfáradván, az ellenség szemeláttára építették-meg a tenger-közepén új Tirusot.

A lakosok' egy része az Ó-Várost oltalmazta, míg az alatt a másik része az újnak építésébe foglalatoskodott, azt kőfallal körül-vette, ki-kötő helyet nyitott mellette, és minden kincseit, Véd-Isteneit 's' a t. az Új-Városba által-tette; és az Ó-Város ezen védői, hajóikkal 's' fegyvereikkel vissza-vonták magokat, 's' meggyőzhetetlen Urai maradtak a tengernek 's' annál fogva a föld' kereskedésének, és Ó-Tirus' omladékaiz az ellenségnek hagyták.

Igy állott-elő Új-Tirus, melynek megvétele a győzhetetlen Nagy Sándortól vezéreltetett Görögöknek, több erőlködésekbe és veszedelmekbe került, mint a királyok' kiralya, az az a Persiai Dárius' Országának meghódítása. —

Az Egyiptomiaktól és Feniciaiaktól lakosokkal béplántált, és azoknak mesterségeik 's' tapasztalásaik által gazdagított Görög-ország, sebes lépésekkel ment-elő a pallérozódásban. Tenger-partjainak rendetlen formájok, sok alkalmas kikötő-helyek, és az számtalan szigetei, a kereskedésre és hajózásra nézve igen hasznosok voltak. Ezért útek eleitől fogva Görög-országnek csak-nem minden lakosai a kereskedést és hajókázást.

A Görögök között, kik kereskedés végett, Feniciát, Egyiptomot, Szíriát, és Persiát békítették; némelyek, oly vizsgálódó lélekkel felruháztattak is voltak, kik a tudományok eránt nagyobb kívánsággal viseltetvén, mint a gazdagság eránt, a kereskedés, mesterség, tapasztalás és bölcsesség által legluresebbé lett népeknek törvényeiket, erkölcsöket és tudományokat elkezdették vizsgálni. Ezek hazájukba vitték ezeket, mely őket törvény-adókká tette.

Azok között Szólon, *) ez a legnevezetesebb Törvény-adó, a kereskedésre és pallérozódásra nézve különös törvényeket hozott. Ő törölte-el azt a törvényt, hogy a fizetni nem tudó adósok, rab-szolgákká tevődjenek, 's' azoknak gyermekeik eladattassanak; a törvényes kamatot meghatározta, hogy az u'sorát eltörölje és a kereskedést még eddig nem esmért bátorságba helyeztette, mely a Társaságok' gyermekei állapotjukba a rendkívül való kamatot jobban mérsékelte, mint a törvények. **) A mesterségek' minden ágait ezen törvény által is elő-mozdította, hogy azok a fiúk, kiket atyjaik semmi hasznos mesterségre nem tanítottak, azokat vénségekben táplálni nem kényszeríthették.

*) Szólon, a kereskedés által segített vagyonnal megrongált állapotán. Francia-ország' legügyesebb Miniszteréi Gailbert is kereskedésen kezdte a maga pályáját.

**) Szólon 12 forint kamatot rendelt a pénzeszközökre. Ez előtt egyrachány ezüstdalékkal is az ötven kábel megengedésű az Argyúktól hirt Keltai-Indiára.

A' kopár és terméketlen földön épült Athenének, a' maga intézetei által, a' természetet meg kellett győzni, hogy a' maga dicsősséges elrendeltetését elérje. Más szerencsésebb fekvésű Görög városok könnyebben jutottak, magokat jól bíró boldogabb állapot-ra, minéműek voltak a' Hellespontus' legtermékenyebb partjai mellett fekvő Smirna, Efesus, Halicarnassus és Miletum; a' gazdag Szicília, Kréta, Cзыprus és az Archipelagus minden szigeteinek tengeri városai, és Nagy Görög-országba Nápoly és Tarentum. Ilyen kedvező fekvése volt Korinthusnak, mely Corczyrát és Siracusát fundálta, és két kikötőhely közt fekvődvén két tenger' kincseibe vett részt. Már a' Homerus idejében is esmeretes volt az ő boldog állapotja, és azt függetlensége e'z elszenyészésig megtartotta's oly pompás volt, hogy a' Korinthusba való menetel, a' legszerencsésebb útazásnak tartódott, mellyet nem minden embernek lehetett megtenni. — Innen lett az a' köz mondás: *Nou cuius hominum contingit adire Corinthum.*

Vége említsük-meg a' Rhodusiak' ama' nevezetes városokat, Rhodust. Ezt annyira kedvellették más népek, hogy az ő felséges emlékeinek egy reménytelen föld-indulás által okoztatott össze-rogyások után, régi fényének és mester-míveinek vissza-állítatások végett, kiváltképpen pedig a' kereskedést elő-mozdító intézetekre nézve, Európa, A'sia és Afrika kinyújtotta kezét a' segedelemre, 's neki gazdag ajándékokat küldött. A' Rhodus' hatalma törte-meg, ama' városok hőditőjának *Demetrius Poliorcetesnek* erejét és lelkét. Az ő általa építtetett *Colonus*, mellynek lábai között a' hajók által evezhettek; bármész csudálkozásra indította' népeket.

A' bölcs, még jobban csudálja az ő tengeri-bátorságot és policziát tárgyazó törvényeit, mellyeket annakutánna mind a' két, t. i. Nyugoti és Keleti Birodalom, mind Olasz-ország' szabad városai, és idővel a' Német Hanseatica Városok is bévettek és még maig is minden pallérozott nemzeteknél a' tengeri és kereskedési jussoknak fundamentomúl szolgálnak.

Minden bizonnyal nem érdemlette volna meg Görög-ország hogy az utó-világ példánnya legyen 's csak úgy lehetett volna nézni, mint olyan Tartományt, a' mellyben a' kereskedés egyedül való gyümölcse, a' minden eszközök által megszereshető pénz; hanem az által lett naggyá, hogy az hasznos munkásságot a' bölcsességgel és esemérettel össze-közlötte.

Pithagorás, Feniciába, Égyiptomba és Chaldeába útazván, a' számolás' mesteriségét, a' Geometriát és Astronomiát; Anaximander pedig, a' Geomonicát és Geographiát 's a' map-pák' készítése mesteriségét onnan vitték Görög-országba.

Ezen tudományokat tökéletesítették ezek leginkább, más erkölcsi és természeti tudományokkal együtt, kivált a' kereskedő városokban. Athenében tündöklöttek Szókratés, Zeno, Aristoteles és Plató; Syracusában Archimedes; Alexandriába és Miletumba híres Oskolák állottak-fel; a' Csillag-vi'ssgáló Ptolemeus, kivált pedig Asclepiades és Hippocrates, Rhodus', Cos' és Gnidos' szigetébe kurkászták a' természetet.

A' kereskedés' Istenének kiábrázoló képei, az emberrel a' maga hasznát megismerhető ékesen-szóllásnak is példányai voltak, valamint a' békességnek is, mellynek befolyása alatt tenyészhat csak a' pallérozódás. —

Így terjesztették előnkbe a Görögök a kereskedésnek a tudományokkal és mesterségekkel való össze-kötését, mely a Perikles' és Nagy Sándor', a XIV Lajos' és a Medici' századjainak ékessége és dicsősége volt. A régi Görög- és az újabb Olasz-ország' Pisába, Genuába, Venetziába és Florentziába lévő legfelségesebb emlékei, a kereskedésnek köszönhetik elő-állásokat.

A kép-faragás' remekjei, az az ügyesség, mellyel egy maroknyi Görög sereg a Persák' temérdek sokaságának ellent állott 's más sok mérész és nemes cselekedetek, nyilván való bizonyági annak, hogy a pallérozódás, a virtus és szabadság, mit vihetnek véghez. Nyilván bizonyítják azt is, hogy a kereskedés az emberi nemesedésnek egy eszköze, ha az emberi munkásság, nem a csupa keresetbe határozódik, mint egyedül való czélba.

De mi lett 20 századok' lefolyta alatt a Görög-ország' szerencséje, hatalma és kíméltisége? Miért éri a szerencse' legfőbb polca határát, a pusztulás első kezdetének a határa? Fájdalom! a győzelmi kevélységet, csak hamar a hódító ölyfűssége követi, először csak magát oltalmazza, és ha az ellenség semmivé tétetett, akkor egy ellene-álhatatlan erő hódoltató támadásra ösztönözi, és ez a hódoltató vágy, magában a honnyban is kiüti magát, sőt az egyes emberek lelkében is, a kik a meggyőzettek' vagyonából kívánnak élni, 's többé munkálódni nem akarnak, és a fősvénység, tunyaság 's kevélység vesznek erőt és uralkodnak az egyes emberek' sziveiken is. Így enyészik-el az erő és bátorság, és a győzők meggyőzetteknek; az ő vágyaiknak kielégítése által elégtelenné tétetődnek, hódoltatásuk' megtartására.

Mindazáltal Görög-ország, a maga győzelmeit 's hódoltatásait sok jóval ékesítette meg: városokat, tünő-játékokat, csatornákat, útakat és kikötő-helyeket épített, és az által a kereskedésbe és a világ gondolkozása' módjába változást tett, mely a mester-ségi keresetnek, a tudományoknak és erkölcsöknek kedvező volt, és sok nemzetek' lelkét felemelte.

Nagy Sándor, a maga Tanítója Aristoteles által a következő századok' számára, a természet' legnevezetesebb ritkaságait össze-szedette a tőle meghódoltatott tartományokba; Chaldeának bölcsseitől megkívánta az ő vizsgálódásuk' gazdag gyümölcsseit, a mellyek a Görögök által minden nemzetekkel közöltettek; leíratta az ezen Országokba tett útazásokat, mellyek a Geographiát gazdagították és a félig vagy egészen eszméletlen tenger-partokat, tengeri hajósai által megvilágította. Ő építette azon nevezetes két kikötő-helyeket, mellyek csak-hamar a régi világnak fő kereskedő városi lettek; az egyiket az Indus vize' torkánál, a másikat a Nilus' tengerbe való beszakadásánál. A tőle meghódoltatott Országokban és azoknak tenger-partjain hetven, a kereskedésre nézve kedvező fekvésű városokat építtetett. A kereskedést a Tigris és Eufrates vizein megakadályoztató számos várnemzedő helyeket eltűrlötte és Babilonba egy nagy kikötő-helyet építtetett, hogy az, a belső A'sia' kereskedésének lerakodó-helye és közép pontja lenne. Az ő ideje-korán-való halála akadályoztatta-meg ötét, azon plánumának, hogy a Nilustól, a Herkules' oszlopáig útat csináltasson, 's Kárthágót meghódoltassa, végre-hajtásától.

A kereskedést azonban nem annyira az ő idejeki halála akadályoztatta-meg, mint Országának az ő elhunytja után lett feldarabolása 's Vezéreinek egymással való újvonásai.— Napkeleten új és virágzó városok emelkedtek-fel; — Seleucia, Antiochia, Ptolemais, Nicea; és a Caspiumi vagy Erythréi tenger mellett Heroopolis, a' hol est a' tenger a' közép-tengerrel egy csatorna köti-össze.

Seleucus Nicator, a' Napkeleti kereskedést az új Tartományokra is kiterjesztette, és a' Caspiumi tengert a' Cimmeriai Bosphorussal össze-akarta kötni; melly plánumot csak két ezer esztendőök eltélesek után hajthatott N. Péter Czár tőkéletességre.

Ptolemeus az I-ső volt az, a' ki a' maga alattvalóit, a' kiket mind ez ideig a' bigott vélekedések *) minden külső nemzetekkel való kereskedéstől eltartóztattak, a' kereskedelemre és hajókázásra buzdította. Ő vonta őket Alexandriába és a' Pharus szigetén ő építette-azt a' legelső-világosító tornyot, melly a' világ' hét csudái közé számlálódott.

A' mit Ptolemeus a' kereskedelemre nézve tett, az ő követői azt arra fordították, hogy az Egyiptombélieket a' tudomány' és igasság' ösvényén vezéreljék. Cambyses az Egyiptomi templomokat megszenteltelenítette; a' békességes-tűró Ptolemeus Philadelphus a' papicsalárdságot még jobban megtörte; midőn azonban Alexandriában egy könnyű-tárt állított-fel és egy Muzéumot fundált. Kevéssel azután történt az, hogy ama' hetven bölcsek a' Teremtés' felséges Históriaját (Theogonia) itt magyarázták. Amaz Apis ökörnek a' szent helyet, istállóval kellett felváltani. A' krokodilus; a' kutya, a' kígyó 's más állatok és a' bábalsamozott Istenségek a' tudományok' világa előtt elenyésztek. Itt tettek az Astronomiában, Geographiában, Geometriában, és más Mathematikai tudományokban Anstilles, Timocharis, Euclides és mások, sebes és nagy lépéseket.

Így terjedt-el a' kereskedés Napkeleten, az eszméreteknek és mesterségeknek a' régi nemzetek közt lett el-terjesztések által. Kis-Ásiának Egyiptomnak, a' fekete és föld-közi tengernek Cyrénéig nyúló Afrikai partjain, és azokon a' tenger-partokon, mellyek az Adriai tenger, Olasz, Szicilia, déli Francia-ország, a' Veres-tenger, 's a' Persiai öböl mellett fekszenek, sőt az Indus vizé' partjain is Görög nyelven beszéltek. E' volt ebben az időben minden nemzeteknél a' kereskedési, tudományos és szép-mesterségi nyelv. Az emberi lélek szelleményei, onnan a' hol ez a' nyelv esmeretes volt, hirtelen elhalottak minden más nemzetekhez; a' hova azt a' hajókázást és kereskedést új hódolttok el-terjesztették.

Karthágó, ebben az időben érte-el a' boldogság' legfőbb grádcását; az ő köz-jót elő-mozdító művei az idegen nemzetek' figyelmeket felébresztették; Görög-ország megtanulta tőle a' mesterséges kikötő-helyek' készítését, 's azoknak állandó kö-falakkal való megerősítését, a' mellyekbe a' hajók minden időben bémehessenek, kirakodhassanak, terhelhessenek 's tovább evezhessenek. Mitsoda lábon állottak Karthágóban a' szép-mesterségek, azok a' festések és pénzek, mellyek némelly föld-alatti bányákban találtak, nyilván mutatják. Az ezen várost elpusztító Rómaiaknak megengesztelhetetlen gyűlölségek annak az

*) Az Egyiptomiak igen keőn engedték azt meg, hogy az idegen nemzetek vélek kereskedőt fessenek 's azt is csak a' Nubensis kikötő-helyetbe. A' Chínaiak is az Európai hajókat csak a' Cantoni kikötő-helyekbe bocsáják bé, és a' kereskedő Karavánokat, csak a' Moosia határ-nálán fekvő Kialchia városba eresztik-bé.

oka, hogy a' Karthágó nevére még ma is, a' durva tudatlanságnak, útálatos fűszvénységnek, Poenusi hűségnek, és Áfrikai kegyetlenségnek gondolatja bennünk felébred, a' melyet az nem érdemel-meg. Karthágó soha sem viselt háborút a' kereskedő városokkal, a' mellyek legnagyobb ellenségi lehettek volna: Athénét, Korinthust, Alexandriát soha sem támadta-meg. Sőt Tirus is, mellynek tengeri erejétől leginkább felhetett, Karthágóval, a' legszorossabb szövetségbe volt. — Midőn ama nagyra-vágyó Cambyzes, a' keze alatt lévő Fenitziái tengeri erővel Karthágót megakarta támadni, a' Tirusiak, az ő ebbéli parancsolatjának nem akartak engedelmeskedni, azt mondván: *hogy vétek az, midőn az Anya-ország, a' maga tulajdon gyarmatját megtámadja, hogy annak szabadságát elragadozza.* Európa' Nemzetil kik virtusaitokkal dicsekesztek, mellyik az az Anya-ország közöttetek, melly tűzzel és vassal ne pusztította volna a' maga fenn-állását néki köszönt gyarmatainak vidékeit és városait, ha azt büntetés nélkül mivelhette 's abból valami nemtelen hasznot reménylhetett. Feleljenek-meg Washingthonnak és Columbiának omladéki és sirhalmi.

Karthágó visszazonosta az Anya-ország' szeretetét. Midőn Tirus a' Görögök által ostrom alá vétetett, kebelébe fogadta ezen város-gyermekeit és asszonyait és a' Nagy Sándor halála után ismét vissza-küldötte azokat, városoknak újjonnan leendő megépítése végett. Ilyen volt a' Karthágó' kereskedési kajánsága.

A' régi világ nemzeteinek boldogságokra való befolyása Karthágónak, e' következő: E' rakta-meg lakosokkal Áfrikának és Spanyol-országok tenger-partyait, még a' Herkules' oszlopain túl is. Ama' híres Geographus Strábó szerent, szinte három-száz Szállásokat fundált a' Nigritziái tenger-partjain. Ő terjesztette-el az erkölcsiséget a' ő fejtegette-ki a' mesterségi szorgalmat, az Atlás hegyének meassze kiterjedő déli vidékein és a' vad nemzetekkel békeszűges, 's annál fogva kölcsönösen hasznos kereskedést űzött. Hanem azt is meg kell vallani, hogy elég igazságtalanul és haramia módra bánt a' tőle meghódoltatott nemzetekkel, vagy azért hogy ebben a' Rómaiak' példáját követte, vagy hogy azoknak ellent-álljon.

A' régi világ' kereskedésbeli elő-menetelét elő-adván, rajzoljuk-le Rómának azt a' hatalmát, melly hódítva, zúvva és rabolva, a' legpalléroztottabb kereskedő nemzetek gazdagságokat, és az ő ez által nyert szabadságokat elragadozza, és a' História' folyamatait megváltoztatta. Syracusa, Alexandriának vetélkedő társa 's Korinthusnak leánya, minekutánna egy Földmérőnek láng-esze által minden erőszak ellen meggyőzhetetlenné tétetett, árulás által megvevődvn és kirabolatván, lassan-lassan az egész Szicília meghódoltatott és a' kereskedés és tudományok össze-zúzáttak. Nem sokára Athenét is, Korinthust is ez a' sors érte; Cyprus-szigete' egy Capitolumi határozásnál fogva békeség idején elfoglaltatott, és ennek végre-hajtására, Porcius Cato a' Római virtus' ama' példányra választatott-ki. Minekelőtte Róma tovább mehetett volna, Karthágót néki semmivé kellett tenni, melly néki három tartós háborúba került. A' második háború alkalmatosságával a' Rómaiak, a' Karthágóbélieknek minden hajóit, mellyekbe állott minden erejek, elfoglalták, de nem tudván azoknak hasznokat venni, a' kikötő-hely előtt számszerént 500. hajót égettek-el. Míndazáltal mind ezen nagy vesztesége 's felette nagy adózása mellett is a' kereskedés által magához jött Karthágó, 's ekkor a' Rómaiak ordítva sürgüték a' Karthágó' semmivé-tétetését, 's a' harmadik és utolsó háborút elkezdték.

Karthágó utolsó vonaglásai 's szempillantásai közt is oly bátorságot 's oly haza-szeretetet mutatott, mely szerencsésebb kimenetelre lett volna méltó, 's nyilván-való bizonyossága annak, hogy ezeket a tulajdonságokat a kereskedés nem fojtja-el.

Leomlott Karthágó és annak össze-rogyása után könnyen meghódoltak más nemzetek is. Ettől a közönséges hódolatási szempillantástól fogva, a kereskedés' folyamatja megváltozott, 's az annál fogva felette sokat szenvedett. Képzeljünk egy meghódolatott világ' közepén fekvő várost, melynek szinte három millióra telnek ragadozó 's telhetetlen lakossai, a kik henyélve 's bűja gyönyörűségeibe elmerülve élvén, kenyeret és Szín-játéokra való költséget a meghódolatott nemzetektől kaptak. Szicília és Égyiptom gabonát szállít; Áfrikának többé nem szabad az oroszlyányokat és tigriseket megölni, mert azoknak a Római Circus számára élniek kell. — Minden kétség-kívül ekkor a tenger' sok hajót hordott a hátán; ezek adóval és prédával a Tiberis' torkába jöttek, 's vámosokkal 's haramiákkal megteleve tértek vissza; a világ' természeti és mesterségi készítményei Rómába fecsereltettek-el; és ez azért halállal fizetett, mivel, a mint Tacitus mondja: a tartományok, hogy azokba a békeség vissza-állíttassék, rengetegekké tevődtek.

A világ' trónusára felhágott azon sok szörnyetegek között is, mint a millyenek voltak: Tiberius, Néro, Caligula, Heliogabalus, és Domitianus, találkoztak némely bölcsök: kik a világ' szenvedéseinek véget vetettek. A kereskedés csak-hamar megérzette az ő uralkodások' hathatós voltát. De mind e' mellett is a Rómaiaknak naponként mind inkább' nevekedő alább-bukások által, csak hamar nyomorúságba és gyászba süllyedtek a szorgalmatos nemzetek. Kevéssel azután, az északi barbarus népek, a déli tartományokat megszabadították a Római járom alól, a mellyel egy új idő-szakasz kezdődik-el és a mellynek kezdetével én is ezen Értekezést béakarom rekeszteni.

Láttuk eddig hogy a kereskedést űző nemzetek, melly nemes lelkűek a szerencsétlenségben, 's a veszedelem' idején melly vitézek az ő függetlenségeknek hitelt meghaladó öröklődéssel való oltalmazásában; 's azt is láttuk melly dicsősségesen enyésznek-el, következképpen nem tarthatjuk helyesnek azt az idomtalan elő-ítéletet, hogy a kereskedés a nemzeti és személyes virtust lerontás.

Egy nemzet csak két eszköz által közölheti a maga érdekességét más nemzetekkel: az egyik a háború, melly gyakran nagy nyomorúságot von maga után, a másik a kereskedés, a melly mindenkör jót szül. Az okosan kormányoztatott kereskedés, melly az igazságtalan megtámadásokat vissza-veri, a nemzeteket jó állapotba 's bátorságba helyezheti, 's vitézi bátorsággal tölti-bé honnyoknak oltalmazására; 's ezen kívül az a hasznos is van, hogy a társasági boldogsággal való élelt elkerülhetetlenné teszi 's megoszmérteti a békeség' szabadság' igazság' és becsületnek hasznát, melly elmaradhatatlan jutalma a talentum', munkásság, és a virtusnak.

Balajthy József.

A' Posta-kocsis.

„Valóban unalom volna“ — beszéle magában az úton egy Posta-kocsis — „valóban unalom volna minden útazásaim mellett is életem, ha képzetemmel — e' második magammal — nem tudnék műlatozni, midőn így úton vagyok. De gondolatom kedves, igen kedves néma barátom nekem, oly barátom, ki mindenütt velem van, szigorú napjaimban úgy mint az örömmel mosolygókban. Midőn holmi bajok miatt, melyek a' Posta-kocsist körül-veszik, néha megszorodtam is, hamar megtudám magamat vigasztalni; mert a' mennyire józan eszem' határa megengedi, semmit egy oldalról nézni nem szokván, a' dolgot mindég a' maga' valóságában állítom előmbé, 's vizsgálódásim után csi-nálgatom magamnak a' következtéseket. Így midőn magános útamon kedvesem gyakran eszembe juta, 's a' távol-lét miatt bánat kezdé szívemen borongani, rövid gondolkodás után így ceendesítgetém magam': Ittbűsöngök oly valamine, a' mit kívánok sok szren fáj-lalnak meg szokás, kik nem Posta-kocsisok. Igen, lássamnál lever a' sok levél; 's talám negyed-része hozzám hasonló szeretők' levélei! Oh, még én sokkal szerencsésebb vagyok, mivel édesemet gyakran látom; tudom ellenben, minő sok egymástól elbűcszozott szeretők' érzik a' távollét' bűdjasztó keserveit. Ki tudja, csak ez itt nyálában lévő levelekben hány ifjú kívánja kedvesét vigasztalni? Mások betűk által is szeretik egymást, nyájaskodnak, én pedig elő-szóval enysegek angyalommal; nyelvem a' levél, két ajkom a' pecsét, melyet ő csókjaival tuc-fel. Szomorg ugyan ő is, midőn sípomat indúlóra fűvöm; de vissza-térvén újra lak-helyemre, boldogság' szava neki most az a' hang, melyet ugyan-azon sípom szűl, melly ő reá nézve — mikor útra menék — a' szivet-bűlő hangot adá“.

„Tavasszon, mikor a' természet a' maga' legnagyobb innepeit tartja, — minő szép, majd a' zöld sík-mezőken, majd az ernyős és madár-énekkel báj-zengzetű lűgosokon által-kocsizni; itt egy csinos falut, amott távolról egy falaival fejáról várost megpillantani, ezekhez gondolatok közt közelíteni 's eljutni. Másoknak az útazási gyűnyör nagy summapémbé kerül, nekem viszont bérem van érte. Tagadnom ugyan nem lehet, hogy télen útazásim elég zordonok; de hol van a' föld-kerekén oly tiszta boldogság, mellynek soha semmi nehézség, soha semmi baj nem volna követője? Látom én, hogy e' világon minden így megyen. Sokszor az örömet új öröm, a' bánatot új bánat követi ugyan nyom-bán; de csak egy pillanat elég arra, hogy az is emez is másra változzék. Nincs oly ha-

landó, kinél a jelen édest állandólag édes váltsa-fel; olyan sincs azonban, kinél a keserv úntalan más újabb és gyászosabb keservnek volna szülő-annya. Sem az, sem ez nem vinne célra. A' sok öröm nem: mert éppen a' mi édes, annak nem jó soka; a' sok keserv nem: mivel akárki mint panaszol és türeltlenkedik is, csak-ugyan nem örök szenvedésre, nem örök jajra kárhóztatá a' végnét az embert. A' változás tehát illy esetben drága fűszer az életre nézve; tapasztaljuk ezt a' föld' hatalmas Urától fogva, szintén a' Posta-kocsisig. — Azért, ha mostani kellemes útazásimat az érkező szomorú ósz, és a' komor tél nem hagyják is annyi gyönyörrel tennem: a' változás' reménye mellett soha nem fog egészen az öröm' és a' megelégedés' boldogító szikrája szívemben elfojtatni.

„Ott ül az útfélen egy Koldus, alig-ha nem vak. Imádkozik már; hihető, azt véli, hogy valamely tehetős Ur' kocsija csörtet illy gyorsan feléje. Csalatkozol, édes ember-társam! Egy Posta-kocsis megyen csak feléd, de a' kinek talám tisztább szíve van, mint sok olyannak, ki melletted üveges hintóba lapulva nyargal-el a' nélkül, hogy egy krajczárt vetne. Ne búsúlj, szegény öreg, én nem hagyak-el adakozás nélkül; imé itt van egy garas, nem sok ugyan, de jó szívvel adom. — Irgalmas Egek! ő néma; int, hogy emelném-fel őt, mivel tovább akarna menni, 's mankón jár. Felsegítem őt. Kelj-fel jó öreg, és folytasd útadat tovább! Jó szerencsével járj öreg! már én is indulok, mivel nekem mindég kikötött órára kell helyre jutnom. Most ugyan egy kis időt veszték, de semmi az. Lehet azonban, hogy Uram szállani fog elmaradásoméért, hanem egy kevésé jobban elbízatom a' szürkéket. Szegény lovak! nem szilaj kény, nem vad indúlat annak oka, hogy ez egyszer jobban kell szaladnotok mint egyébkor; hanem az, hogy nyomorúlt ember-társamnak gyámja valék. — Uram ellen — szorosán véve — nem hibáztam, mivel egy elhagyottal jót-tenni mindenkor szentebb tartozás annál, mellyet Urának a' cseléd bért adni köteles.“

Gyönyöröm lévén az élet' annyi sok nemeiről üresebb óráimban néha-néha gondolkozni, 's mindegyiknek állapotját szem-ügyre venni, — magam sem tudom: mint ötlék egykor elmémbe a' Posta-kocsis' dolga is. Kevés pillanatnyi képzelet után a' leírt szavakat adám útazó Posta-kocsisom' nyelvére, míg arányzott helyére nem juta; például, követésül és tanúságul ember-társamnak. Czelíomat-elérem, ha nekik eszékbe-juttathatom itt amaz élet-okossággal tetézett alap-igazságot; hogy a' tövisek között is szedhetni rüsszákai.

N. A. Kiss Sámuel.

15.

Polykletus' útazása, vagy Római Levelek.

(Folytatás. — Lásd F. M. Or. Minerva 1826. 970-ik lap.)

*Hatodik Levél: Polykletus Philostratushoz, a' második Archon' fiájához.**Róma' külsője. — Halmok. — Kapuk. — Hidak. — Kő-falak. — Emlékek. — Appázi orszáág-át.*

Először van most az az örömem, kedves Philostratusom! hogy neked írhatok. Gyermekségmentől fogva szokásom lévén örömeimet és fájdalmaimat, sőt legtitkosabb gondolatimat-is veled közölni, kimondhatatlanúl fájaltam, hogy bajomat előtted mind-
 eddig el kellett rejtennem. Ezen halgatás, melly reád nézve szerencsétlenségem' nagy
 voltának bizonyossága, már most meg fog szűnni; az Istenek reményem felett egy út
 nyitottak, mellyen megbesédedett szívemnek panaszai hozzád juthatnak, 's azóta keve-
 sebbet szenvedek, mióta tájékoztatást veled levél által beszélgethetek. Még eddig
 csak az Atyámnak írhattam valamit azt arról, a' mi rajtam azon szerencsétlen naptól
 fogva történt, mellyen karjai közül kiragadtattam. Nem kétlem, hogy ő ezen híjános
 tudósításokat közölte veled, mellyek zaj között készülvén, egy erőtlen képzelődésnek,
 's egy lenyomatott léleknek gyenge szüleményei. Ó melly rettenetes dolog, emberek-
 től körül-vétetve és még-is magán lenni! A' magánosságban legalább vigasztaló álmado-
 zásokba merülhetünk-el; a' csalódás olyankor még a' legkietlenebb pusztákat-is megsze-
 pítli; de ezen idegen városban még a' magánosságnak sincsen helye. Itt a' számtalan
 és mindig mozgásban lévő népségnek szünet nélkül való tolokodása terhemre van a'
 nélkül, hogy gondolatimtól elvonna, 's minduntalan hazámra emlékeztet, 's mindun-
 talan ellenséget mutat. Hányszor nem támadott bennem az a' vétkes óhajítás, hogy vaj-
 ha sorsomat velem megosztanád? Útálatos gondolat, mellyet szívem kárhözottat, mi-
 helyt bennem támadott, 's mellyet itt kifejezni is szégyenlek.

Mindazáltal ne véld, hogy szenvedésem azoktól származnék, kikkel élni kényszerít-
 tetem. Szerencsétlennnek csak az által érzem magamat, a' mit elvesztettem, nem pedig
 annak következtében a' mit találtam. Jóságot, kedveskedést, sőt finom bánást is lel-
 tem ott, a' hol csak keménységet és megvetést vártam. Oh mért kell hazámnak, ró-
 konimnak, mért barátomnak elvesztését siratnom. Megbecsülhetetlen, 's elfelejthetetlen
 sz. nevek, mellyek egész lelkemet beöltöttek, Ti abból utóbb mindent ki fogtok irtani,
 még a' háladatosságot-is? Nem sokára egy új kötel még szorosabban fog bennünket

egygyesíteni; té az én kedves hügomat Rhodopét jegyzetted-el magadnak, "kivel rólad oly sokszor, oly örömet beszélgettem. Jaj! én nem fogom hallani a' ti' lakodalmi énekteket, nem fogom látni a' titeket egyesítő Hymen' fátylút, talán egyesülésetek' kedves gyümölcseit sem soha? Haszontalan igyekezem ezen szomorító gondolatot tőlem eltávolítani; szünet nélkül kísér az engemet, minden által megújít bennem, valami kőrülöttem van; csak történeteimnek leírásával, csak azzal nyomhatom azt-el, hogy ezen város' vidékét, mellynek megismerése nekem oly sokba került, előtted lefestem.

Kevés idő alatt Rómáról tellyesebb esméretet nyertem, mint a' mülyent magamnak hosszabb ideig itt tartózkodás alatt is szerezhettem volna, ha magamra lettem volna hagyva. Ezt annak a' rab-szolganak, vagy inkább pajtasomnak köszönöm, ki engem' mindenütt kísér. Mert valóban nem vagyunk é' pajtasok a' szerencsétlenségben, nem vagyok é' én is színtén úgy mint ő, megfosztva a' szabadságtól? Talán az ő lánczai még előbb lehullanak mint az enyimek; mert ő csak egy embertől függ, én pedig egy egész néptől függök. Én ő nála nélkül ezen roppant nagyságú városban, mellynek szokásai előttem esmeretlenek, semmire sem mehetnék; az időt a' megértésre kellene vesztegetnem, melyet most az észre-vételek' gyűjtésére fordíthatok. Ó, minthogy Urának bizodalmit egész mértékben bírja, sok olyan titkokhoz kulcsot ad, mellyeket egy jövevény fél-nem fedezhetne; ezeket közli velem, 's a' maga jegyzéseit is hozzájok teszi, 's míg így mindent közös hazánkra való tekintetből vizsgálunk, mind a' ketten arra törekedünk, hogy annak a' rettenetes hatalomnak, melly az egész földet nyomja, okait kitalálhassuk.

Azomban akármely barátságosan bánik is Syrus velem, akármely nagy is bizodalmam éránta, még sem hátrókodtam őtet mind eddig az eránt tudósítani, hogy veled és hozzám-tartozóimmal levelezek. Igaz, hogy ő a' levelezést talán könnyíthetné 's bátorosabbá tehetné, de nem volna e-vétkes dolog, őtet hit-szegésre bírni, 's azután attól félni, hogy szerencsétlen sorsomba ő is bele keveredjék? Ó az Urához határ nélkül való hűséggel tartozik viseltetni, 's a' mit a' szánakozásnak ad, azt ezen hűségtől el kell vonnia. Talán érántam való bizodalma is megfogyatkoznék, ha tudná, hogy minden velem közölt jegyzéseit inkább tévesen: mennél nyit szívből ő, annál vigyázóbbnak kell nekem lennem.

Éppen most jövének vissza egy a' városban tett sétálásunkból, mellyben ő ezen városnak egész nagyságát velem láttatni akarta. A' vásár-álláson (Suburra) egy nagy piacon mentünk végig, azután a' Tiberis felé tértünk: Syrus szánt-szándékkal félre lévő útazákon vezetett keresztül, hogy azt a' néző-játékot, melyet velem láttatni akart, ne-is gyaníthatnám: A' Tiberis' partján felemelkedő emlékeknek megnézésére nem engedett időt. Ezen folyón egy szép kő-hídon mentünk által, azután egy meredek domb-ra hágtunk-fel, mellynek teteje meg van erősítve. Ez a' domb-Janiculussnak hívattatik, melly név némelylek szerint annyit tesz, mint ajtócska, 's azért adatott ezen helynek, minthogy ez Rómának kulcsa; mások ellenben Janus' lak-helyétől származtatják ezen nevet. Az utolsók szerént, Janus nevű bölc's Fejedelem ezen helyen egy-Janiculum nevű kis várost építtetett, 's hasonlóképpen Saturnus is által-ellenben a' Tiberis' tülő partján a' mostani Capitolinus halmon egy Saturnia nevű városocskát. Ezen két város egymás ellenében való fekvésének kijelentése végett a' Janiculus Antipolisnak vagy ellen-városnak-is hívattatik.

Mig Syrus mind ezeket magyarázgatta, észre-vétlenül felmentünk a hegyre, s hogy figyelmemet annyival inkább fogva tarthatná, szüntelen beszélgetett azon történetekről, melyek ezen helyeken történtek, mind addig, míg végre, midőn a domb tetjére felértünk, hirtelen megfordult s így szólott hozzám: nézd végig Rómát, az most lábsod alatt fekszik! Oh mely igen elenyészik Athena ezen világ-bíró város mellett! — mely szomorú érzés fogja-el ezen látásánál egy Görög' lelkét! — mely dicsőséges látomány! — mely igen felemelheti a Rómaiak' szívét az ő erejek' érzésére, holott még ellenségeiket sem hagyja megindulás nélkül!

A' nézés' csendességét félbeszakasztá Syrus, lehetetlen mondá, mindent a' mit látz pontosan megmagyaráznom, azért csak a' jelesebb tárgyaknál állapodom-meg, melyeknek ma csak egymáshoz való közökét kívánom megmutatni, minthogy holnap mindnyájokat közcelebrál meg fogjuk vizsgálni. Mindazáltal, hogy rajzolatomban illendő rend legyen, legelsőben a' tájéknak helyzetével esmertelek-meg. Mi most Rómának leg nyugottibb szélén vagyunk; az előttünk feljövő nap a' napkeleti tájt mutatja, mely felől távolról az Esquinius kaput látod. Bal felől a' Flóra' Circusának csúcsos oszlopa, éjszakra jobb felől a' Kapenurni kapu az Anió' partján délre mutat.

A' Róma falai között fekvő hét halmokat, a' városnak legtermészetibb osztályjait tisztán megkülömböztetheted. Ha gondolatodban mostani álló helyükről a' Tiberis' szigetén keresztül egy egyenes lineát húsz, éppen a' Capitoliumi dombnak megy az, melynek formája egy fél-kerekhez hasonlít. Két csúcsainak egyikén egy vár van, mely a' Gallusoknak tett ellent-állásról híres; a' másikat a' felséges Capitolium ékesíti, ez a' dicső és szent emlék, mellyel a' szabad köz-társaság' sorsa elváthatatlanul összszé van kötve. Azon kívül ezen tájékon még sok más szent helyek is vannak, kitömböfélé Istenek' tiszteletére rendezve, s úgy lehet azt nézni, mint a' Római Isteni-tiszteletnek fő-piaczát.

„Jobb felől a' Capitolinus domb mellett a' Palatinus domb fekszik. Valamint egy híres folyónak forrását nézni kellemes, úgy egy nagy vitéznek ifjúságát vagy egy rop-pant Nemzetnek bölcsőjét is vizsgálni mulatságos dolog. Nézd-meg jól eme' közt a' domb oldala és folyó partjai között. Ott gondolkodott hajdan egy vad ember kevés zsvány társainak közepette, arról, miképpen lehetne a' föld-kerekéjét meghódoltatni, még most is áll ott a' szoptatás' füge-fája (ficus ruminalis), melly alatt a' híres kettősök találtattak; nem messze attól van a' Lupercal nevű barlang, mellybe a' szoptató farkas elbújt. Ezen Palatinusi domb' lábánál vetette-meg Romulus csekély városának fundamentomát; de ezen város olly hirtelen nevelkedett, hogy uralkodásának végén már 47000 fegyver-fogható lakosokat számlált.

„Ezen domb' nevezete Görög eredetű. Nem soká a' Trójai háború után Olasz-or-szágbán ezen helyen Evander' vezérlése alatt Palantion nevű Arkádiái városból egy ki-vándorlott sereg telepedett-meg, s ősi lak-helyének emlékezetére annak, ezen nevet adta.

„A' Palatinus hegy' eránnyában, azon túl a' Coelius domb látszik, melly a' rejtő volt cserfákról Querquetulanusnak is hivatattik. Egy Coeles Vibenna nevű Etruskus Vezér, azon sok és fontos szolgálataiért, melyeket egy Római Királynak tett, jutalom gyanánt ezen helyet kapta birtokul, ott embereivel együtt letelepedett, s alkalmatossá-

got adott, hogy ezen dombnak, mellyen Hostilius Király' régi lak-helye most-is fenn-áll, előbbi neve megváltoztatnék.

„A' Capitolinus domb megett a' Viminalis domb emelkedik-fel, mely nevét a' hajdan ott találtott fűz-fa bokroktól vette. Hajdan egy a' Jupiternek szentelt bük-fa-is volt rajta, de mellyet az idő már semmivé tett. Azomban annak emlékeztét fenn-tartja egy a' Jupiter Fagutalisknak szentelt templom, melly azon bükfának helyére építettett.

„A' Viminalis domb és a' tőle észak felé lévő bástya között a' Quirinalis dombot láthatod a' Romulus Quirinus' templomával együtt, melly elébb Agonálisnak vagy harc-hegynek hívatottott, míg a' most ott tisztelt Istenség ezen nevet el nem-cseréltette.

„A' Viminalis és Coelius dombok között az Esquilinus domb fekszik, melly a' tőb-binél szélesebb helyet foglal-el. Végre nem messze ettől, a' folyó' tulsó partján jobb kéz felől az Aventinus domb vagyon, mely nevét egy Sylvius Aventinus nevezetű Al-bai Fejedelemtől vette, kinek sírhalma még most-is meglátászik rajta. Azon látta Remus a' madaraknak reája nézve oly szerencsétlen repülését, midőn bástyával az újonnan épült város' elnevezése éránt, vitalkodott. Ezen hely a' rajta történt szerencsétlen esetért a' Rómáistól sokáig veszedelmesnek tartott; soká semmi épület sem téletett reá, míg végre azt Ancus Martzius Király a' meggyőzetett Latinusoknak lak-helyül rendelte. Az ott-lévő épületek között leginkább a' Diána' és a' Győzedelem' (Victoria) templomai tűn-nek szemedbe.

„Az Aventinus és Capitolinus dombok között hajdan egy nagy tó volt, melly Ve-labrumnak hívatottott, 's mellyen csónakkal kellett egygyik dombról a' másikra által-menni. Az idősebb Tarquiniusnak sok hasznos épületekről híres uralkodása alatt ezen tó kiszárittatott, 's annak helyén most két szép ötszák vagynak, mellyeknek egygyike kis, másika nagy Velabrumnak hívatatik, mellyekben leginkább az olaj-árutók laknak.

„Ezen hét dombokat egy erős és széles árokkal körül-vett kőfal kerítte-bé, mely-nek végei a' Tiberisig érnek; mindazáltal a' Capitolinus dombnak csak egy része van békerítve, minthogy azon a' félen a' Capitolium' erőssége teszi a' város' bástyáját. Az egész kő-fal kerítés mintegy hat Római mértföldeket vagy negyven-nyolcz Gergő stadu-mokat tesz hosszában, 's nélkül, hogy a' Janiculus ide számították, melly egy né-zettethetik, mint a' város' toldaléka. Athens is csak-nem ilyen nagy, de az egészen kerítése között fekszik, Róma ellenben kerítésén már régen túl haladott. Igaz, hogy a' Rómáiak egy sz. félelemtől megtartóztatván, a' város' régi kerítését nem terjesz-tették-ki; de a' helyett azt több helyeken keresztül törték. Valamint az erős ital forr, tajtékszik, 's az edényt eltöri, össze-rontja, úgy a' Római nép is minden szelön túl ront, 's a' régi Róma, most már a' világ-bíró Rómában csak a' szentek' szente.

„Körös-körül, akar merre tekintesz, pompás épületek és szép kertek tűnnek sze-meidbe. Rómának vidéke már mindenütt falusi épületekkel van behintve, 's nem so-kára az egész vidék egy nagy várossá fog egygyesülni. A' város' ezen csudálatos kiter-jedését igen elő-segítette a' népnek a' falusi élet eránt való hajlandósága, melly atyairól reá-szállott, 's még a' pompázásnak közepette sem szűnt-meg egészen. Midőn Romulus az ő kis tartományját három nemzetségekre (tribusokra) felosztotta, 's minden kurnak esz-mendnek a' maga kötelességeit elébe írta, a' föld-mívelés' jussát egyedül a' szabad szü-

letésüknek adta. Akkor a polgár mivelhetie földét, a nélkül, hogy Rómát elhagyta volna, s a föld-mívelő együtt lakott a művészszel. A tartomány nevedekésével lassanként nevedekett a tribusok száma-is, s Servius Tullius már négy városi s tizenkét falusi tribusokat formált. Ezen falusi osztályokat Rómának első familiái lakták, s az által azoknak a városi osztályok felett, mellyek egészen művészekből és szabadon bocsátottakból állottak, nagy elsőséget adtak. Idő jártával, s az ország nagyobbodásával a tribusok száma nőttön-nőtt, s végre harmincz-ötre szaporodott. A mi a falusi tribusok kezdődésekor gyanítattott, megtörtént; a város tős szomszédságában az újabb polgárok telepedtek-le, a jelesebb Rómaiak pedig a távolabb vidékre vették magokat, a hol most a pompának minden vesztegetéseit gyakorolják. A czél tovább tétetett, de a nemzeti eredeti vonások megmaradtak.

„Ekképpen Róma saját határjain túl rotván, kicsinyenként olyan kiterjedést nyert, mellyet a később világ alig fog lehetségesnek tartani; a mely mértékben ezen nemzet a világ nézeteit elnyomta ugyan abban annak fő városa-is elnyelte egész szomszédságát. Harmincz-három városoknak, mellyek előbb Róma helyén és környékén feküdtek, most nyomok sincsen, csupán neveik maradtak fenn.

„Bizonyára eféle csudát csupán a vak szerencse nem tehet. Ezen nemzetben, melly kezdetétől fogva minden egyéb nemzetekkel harczolt, s őket hol egyenként, hol összeségesen megtámadta, s végre mindnyójokat meggyőzte, oly rendtartás, oly bátor-szivűség s vitéség, s olly bölcs törvény-hozás és törvény-szolgálatás uralkodott, melly által utóbb győzővé kellett lennie.

„Nem kevesebbé csudálkozásra méltó az az áthatatos munkálkodás és szorgalom-is, melly Rómát s egész Itáliát a dicőségnek azon győzedelmére emelte, mellyen azt most szemléled. Véghetetlen sok műcsárók kizsárittattak, melly tavak által, halmak lehördattattak, és sok mesterséges ország-útak csináltattak, mellyek által a legtávolabb eső, s a természettől örökösen elválasztva látszott tartományok összekapcsoltattak. Ezen dicő emlékek örökre fenn marasztják a Rómaiak nevét; az utól-világ meg fogja bocsátani nagyra-vágyásokat, minthogy jótéteményekben fog részesülni. — Vallyon nem érdemes e az a világnak Ura lenni, a ki annak szerencséjét munkálja? — A történet-írók ezt nem mutatják úgy meg mint kellene; az ütközetekkel és a sokszori győzedelmekkel győzőnek bennünket, de ezeknek legszebb s leghasznosabb következtéseikről említést sem tesznek. A Római birodalom nagyobb bámulást érdemel sok hasznos munkájával, mint hódolatásával. Több fáradságba került neki a természetnek mint minden nemzeteknek győzedelmére.“

„Igen-is, által-látom, így szóllek Szyrushoz, hogy a Rómaiakról csak hazájokban lehet itélni. A külföldön hatalmokat, itt pedig nagyságokat mutatja minden. De még-is meg kell vallanod, hogy az a teremtő lélek, melly olly sok csudállatot alkotott, itt ollyan helyen gyakorolta erejét, melly nem érdemlett-meg annyi fáradságot. Láttam Itáliának déli gazdag részét, a gyönyörű Campániát. Ott ha az emberi szorgalom a termékeny természetet segítette volna elő, az emberi észnek és ecőnek legdicőség emléket lehetett volna emelni. Itt ellenben minden a természet mostohaságára emlékeztet; a pompás paloták között terméketlen föld terjed-el; a Tiberis mesterséggel készült

partok között hűmpölgéti sárgás habjait, 's majd előtti ár-vizével a' tájékat, majd olly csekély vízzel bír, hogy alig lehet rajta apró hajókak is járni. 'S ha ezen folyón túl nézek az ott lévő dombok és köszikák inkább zsványok' barlangjának, mint művelésre alkalmas tartománynak látszanak lenni. — „Róma' fekvése, jelele Syrus, építőinek eredeti foglalatosságára mutat, kik zsványok lévén, ezen helyet választották mint legbátorságosabbat és hozzájárulhatatlanabbat. Eme' dombok, mellyeket ezen folyó-víz, és még inkább a' már kiirtott erdők 's elszáritott mocsások védelmestek, egy olyan társaságnak, melly ragadozás végett állott-össze, legjobb menedéket ígértek. Ezen rejtékből saskeselyűk módjára rohantak szomszédjaira fosztogatni, 's a' nyert ragadományt ide hozták mint bátorságos helyre. Nehány szerencsés próba-tételeik egész Látziumból hozsájok vonták a' legbátrabb szerencse-próbálókat; számok' szaporodásával mérészség-gek is nevedekett, 's nem sokára nagyobb fontosságú próbákat mértek tenni. Az Ő-dáklés' helyébe már most a' vitéség, 's a' ragadozás' helyébe a' hadakozás lépett. Ró-mulus, ki nem-csak bátor, hanem nagyon ügyes-is volt, ezen szilaj csapatot a' maga tetszése szerént tudta igazgatni; törvényeket adott neki, 's a' mi több, azokat meg-is szeretettette vele. Az ő cselzásait, szemek előtt tartották az utánna következett Királyok-is, 's így Róma melly eleintén Itáliának sepredéke 's szemete volt, utóbb annak diszes ékessége leve. Azon helynek, hol illy nagy munka kezdődött, a' nép szemei előtt bizonyos tekintetben szentségnek kellett maradni; külömbféle Oraculumok nevelték eránta ezen tiszteletet; 's jóllehet már most a' Rómaiak' hatalma sokkal termékenyebb és gazdagabb tartományokra terjed-ki, mindazonáltal ők semmi esetre sem egyeznének-meg abban, hogy fő lak-helyek ezen városon, tiszteletnek és szeretetnek ezen nagy tárgyán kívül más helyre tétetnek által. Az efféle cselekedet megfertőztetés lenne azok-nak szemei előtt, kik a' haza eránt való szeretetet még a' Görögök előtt-is esmeretlen mértékben gyakorolják. Róma a' maga polgárjaitól Istenségnek tartatik, 's ugyan-csak Róma név alatt imádatlik; vannak templomai, Papjai, álló-képei, 's ezen imádást nagy gyönyörűséggel viszik véghez gyermekei.“

Hogyan hívják, így szakasztám-félbe Syrust, amant a' tágos síkot, melly a' Capitolianus halom és a' Tiberis' csavarulása között elterjed? Ismít amott jeles emlékek lát-szanak rajta, 's tele van tolongó sokasággal, mintha nagy innep tartatnék ott? — „Az a' Márs' mezeje, Campus Martius; ez vala a' felelet, 's már ez a' név maga megmond-ja, mire való az a' hely. Róma' ifjai ott tanulják-meg a' hadakozás mesterségének kez-detét; 's a' polgárok ekképpen serkentik fiaikat a' vitéségre, 's olyan gyermekeket ne-velnek, kik atyaikat e' részben felül-haladhasssák. Itt minden egyesül a' haza szeretetnek 's a' becsület-érzésnek feldúsítására; az ezen síkon látszó emlékek részént híres embe-rek' sir-kövei, részént híres embereknek emelt győzedelmi-oszlopok; a' millyenekkel a' szabad köz-társaság csak az ütközetben elesett Vezéreket tiszteli-meg. Ezen emlékek' látásánál a' nagy bajnokok' lelkei mintegy kijönnek sirjaikból, és serkentik az ifjúságot dicsőség-keresésre. — Végre a' Márs' mezején szoktak a' Római nép' fő-gyűlései-is tar-tatni. Nem sokára fog egy illyen következni, mellyen te is jelen lész', 's ugyan azért nem akarom előre való leírás által annak benyomását gyengíteni.

„Ama' sziget ott a' Tiberis' közepén, a' Márs' mezeje és a' Janiculus bástya' falai között, szent szigetnek nevezetik; eredete említést érdemel. Tarquinius' elkergettetése után tudniillik, annak jószágai kiosztogattak a' legszegényebb polgárok között, kivérvén az általa hatalmasan elfoglalt Márs-mezőt, mely ekkor ismét eredeti rendeltetésére fordított. Ezen tágas térség éppen akkor bé volt fedve ért gabonával; de a' nép, a' ki Tarquiniust igen gyűlölte, annyira megvetette ezen gabonát is, hogy azt learatván 's kérékbe kötvén, az akkor igen kicsiny vízű Tiberisbe szórta. A' felhalmozott kérék meggátolták és másfelé vitték a' víz' folyását, 's kicsinyenként isszappal telve, erős part lett ezen kérékből, 's így egy kis sziget támadott, mellyen Aesculapiusnak, az orvoslás' latának templom építtetett.

„Az a' híd, mellyen ezen szigethez közel által-jöttél, Szenátorok' hidjának, (pons Senatorius) nevezetik, minthogy a' Szenátoroknak némelykor azon által kell menniek, mikor a' Szibillának hajdan a' Janiculuson tartott könyveitől tanácsot akarnak kérdezni. Ezen hidat az Afrikai Scipio építette Aedilis korában.

„Már most a' Sublícus vagy káros hídon, melly a' Janiculust az Aventinussal összeköti, fogunk vissza-menni házukhoz; melly alkalmatossággal az Aventinus domb körül külömbféle tárgyakat szemlélgethatsz-meg, mellyeket most ezen domb előttünk elrejt.”

Elhagytuk tehát magas néző-helyünket, által-mentünk a' Tiberisen, 's annak mentében egy Stadiumnyira haladtunk, 's Róma' bástyáin kívül voltunk. Közel ott, a' hol ezek a' folyó-vízig érnek, a' város' számára kívántató só tartatik, mellytől adót kell fizetni, 's ezen adó az ország' jóvedelmei közé tartozik. Ancus Martiusz rendelte legelőször ezen adót, melly a' Királyok' elkergettetésekor állásított; de Marcus Livius nevű Censor által ismét megújított; kinn a' nép az által állott bosszút, hogy azt só-árossnak hívta (Salinator) 's ezen csúf vezetéknév rajta-is maradt.

Innét útunkat a' város' kerítése mellett kívül tovább folytattuk, melly kerítésnek erős voltát, valamint az egymástól egyenlő messzeségben rajta felemelkedő tornyokat, és a' mellette lévő széles árkot-is bémulva vizsgálám. „Ezen általad csudált erősítések, így szólta Syrus, nem olly rettenetesek, mint a' millyeneknek látszanak lenni. — A' Galusok könnyen erőt vettek rajtok, 's híhető, hogy Hannibál is erőt vett volna, ha próbát tett volna. Jusson csak eszedbe Spártának bástyák nélkül való győzhetetlensége, és viszont melly gyenge védelmet adnak Athenének a' Piraeus' köfalai. Egy vitéz nemzetnek legerősebb bástyáit annak polgárjai teszik; az ilyen nemzet nevezheti az ollyan erősségeket, mellyek megitt az elpuhult nemzetek olly erősmest elrojtésnek; 's mellyeknek építése több munkába kerül, mint a' tőlök való elszakás. Róma' köfalai inkább a' hajdani erőtlenségnek, mint a' mostani hatalomnak jelei; a' mostani polgárok úgy nézik azokat, mint régiségek által szentté lett hagyományokat, de védelmeket nem várják tőlük.

„Most az Ostia felé vivő úton vagyunk; ezen részen jöttél-bé Rómsba. Mi a' Capenai kapun megyünk haza, melly ide a' második kapu. Azért vezetlek arra, hogy egy ollyan Római emléket megmutathassak, melly tiszteletre méltóbb, mint sok egyéb kő-halom.”

Nyugtalansól vártam ezen ígérőt tellyesedését, 's minden templomot-és palotát, mely mellett elmentünk, kíváncsi szemekkel vizsgáltam. Syrus, ki kérdéseimre mosolygott, végre így szóllott: „Imé itt vagy on az az emlék, az Appiusok ország-útja. Talán ezen ország-út nem látszik neked a' figyelemre olly méltónak, mint mondtam. De már ennek hasznos volta-is igazolja állításomat; 's azon kívül ez olly remek munka is a' maga nemében, hogy neve csak híjánosan fejezi-ki mivoltát. Visszáld csak figyelemmel: negy darab kősziklák, roppant márvány' tör'sökök hozattattak ide a' hegyekből; ezek együl-egyig felhasogattattak, erős fundamentomokra tétettek, 's az egyes részek mesterségesen készült vakoló mészszel ragasztattak és réz-kapcsokkal öntött önnal kapcsolattak-össze, úgy alkottattak belőlök egy örök időkre tartó egész. Melly emberi munka érdemli-meg jobban az épület' nevét, mellyek lehet nemesebb és dicséreteesebb ezéja? Ezen út Rómából Capuába, 's onnét Brundisiumba visz, mintegy 2800 stadiumnyira, még pedig: ollyan posványokon keresztül, mellyeknek meggyőzése emberi erőnek lehetetlennek látszhatnék lenni. Ezen örök időkre tartó emléket Róma, Appius nevű Censornak köszöni, ki vezeték névvel Vaknak hivatott. Sok századok meg-rongálhatják azt, de semmivé nem tehetik. A' legkésőbb világnak-is fogja hirdetni, kik voltak régen a' Rómaiak, valamint Homerus hirdeti a' Görögök' hajdani dicsőségét.

Az ezen út mellett találtató sír-oszlopok, a' legelőkelőbb Római familiáké, mellyek közül mindeniknek saját temető-helye van. Idegen rokonság' temetőjébe temetkezni, Istennek' szidalmozása volna, 's a' ki illyen vétket követne-el, nagy büntetésre tenné magát méltóvá. Hasonlóképpen keményen meg van tiltva az ősi kripták' eladása, vagy skármikép' való elidogenítése-is. Ezeknek építőök' maradékaikra a' jó állapotban való tartás' köteleességét bizonyos pénzbeli büntetés alatt reájok teszi, melly pénz a' Papok' kincs-tárába tétetik.

„Egyszer'smind itt némelly tulajdonképpen való emlékeket-is látsz, mellyek a' sír-oszloptól abban különböznek, hogy azok a' megholtak hamvait nem fedezik, hanem csak annak emlékeztetése emeltetnek-fel, csak nevét adják által a' késő világnak.

De szükségod van már a' nyugvásra: siessünk a' Coelius dombon által-menni, 's a' vásár-útszába érní. Már este van; újítsd-meg magadat esendes stóm állat, 's az éjtszaka' setétségében vizsgál-meg még egyszer képzelődéssel a' figyelemre méltóbb tárgyakat. A' ki Rómát látja, annak elég materiája van az elmélkedésre.“

S. K. J.

16.

Magyar Hazánk? Tudományos Intézeteinek az Angoly Collegiumokkal köz gyengeségekről.

Hazafi Társaimnak vastagabb hibáikat is bátran szememre lobbanthatja akárki, nem veszem rossz neven, csak gúnyolódva ne ejtse szavait, csak javító szándéka legyen, 's mejjébe ember-baráti szív reppen. Hízem hogy sok külföldi Tudósok, midőn Magyar Hazámnak némely fogyatkozásait, a' világ előtt fel-fedezék, nemes czéliből cselekedtek. Thomson nevezetesen, nem hiúságból, nem azért hogy szokott elmékedését szinte a' szenevedelemig űzhesse, hanem javító szándékkal mondá-ki ránk az igazat: a' Magyarok (u. m.) sárt raknak felül a' sárra, 's azt nevezik töltésnek. És hogy szólta javáltunk is, mutatja a' következet, mert az Angoly Király, Londonból nem szekerkez-ki maga sem, úgy hízem Vindsor palotájába, jobb töltésen, mint Gömörbe van, kivált ha va-salakkal, néhol megporongolják „Csekélység, (így szól talán valaki) rossz töltést, ily kis tárgyat, kis hibát emlegetni a' világ előtt, nem illik egy Thomsonhoz“. Nein, Barátom, nem csekélység, hald-meg csak a' Francia Kormány azt minap, habozon szíveslén, hogy Sziciliát előla vélotlen elfoglalák, egy Paír a' sopánkódó Parlamentet így vigasztalá: „mit sajnálják az Urak! Isten-adta nyomorult országát, hol még jó utak, töltések sincsenek“.

Tudnék nem-csak csekélységeket, de polgári 's erkölcsi vastag hibákat is nevezni, melyeket a' külföldiek, szemünkre oly szerencsés foganattal lobbantának, hogy magunkat, eltánderodott lyánka módra elszégyenlén, azokból nagy részint kitisztultunk 's minden nap tisztulunk, már nem-csak gyógyulunk de gyógyítunk, 's az ember-barátoknak, kik hibáinkra figyelmetessé tőnek, ezennel hálát is adok. Világ-polgári szabadsággommal élpi, a' kölcsönt jó szívvel vissza-adni, igazán használni akarván én-ig, ki mondhatna méltán vakmerőnek, ha az Angoly Oskolák gyengeségekről röviden szölköl.

Engem nem vakit-meg semmi fény 's pompa, polgári hatalmál Britanniának nem imádom, tudván: hogy én az ő helyeken szántúgy Angoly lennék, 's ők ha itt lagnának nem lennének derekabb Magyarok mint mi. Statisztikai szekerkére egy Professor jó Barátommal fel-tílvén, elindulok nagy világot látni. Londonba érkezvén, hol 12 száz ezer szórolódik egymáshoz 's tőri őli egymást a' kincsért, hideg vérrel megyek-el a' Napkeleti társaság' Palotjába, a' vámbáz; Börse, 's a' Bank mellett, hol az egész emberi-nemzet' ki-küldött Bízósait együtt lehet látni. Czelomhoz-képest sietek csak a' négy nagyobb grammatikai Oskolákat, különösen a' Vesztmünfaterit megtekinteni. Kopogtatok — ah de mit neményi! mit kell hallani! azt felelik — nem szabad be-menni 's idegennek itt hatgatódzni tiltatik. Próbálok a' többeket Londonon kívül szemlélni, az Eton-ít Harróv-ít Vin-

chester-it, lehetetlen be-menni; Etonba tudtam-meg hogy az öreg tisztelekre méltó — Niemeiert sém bocsáták-be. Teremtő Isten! fel-kiálték, hol az Angoly nagy lélek, emberiség? (Humanitas) hol vannak a' szelid tudományok 's érzelmek (Humaniora), hol a' Tanítók (Nagy Humánisták) a' Tanulók (kis Humánisták) kiből még valaha talám Humanissimus nem-csak Humanista Voszok fognak válni? Nagy bajjal mesterséggel tanulhatam-ki mit rejteget keblébe a' titkolódzó' Gymnasium. Néhány pint Vidbresi fajta sert vevék a' Szervitoroknak, csak-hogy tanulás-szünetkor, az üres palota' belső tágasságát meg-láthassam. Csudálkozva hallám, hogy hét különböző Classis, négy, 's öt száz gyermekek, be-gyűlnek egyszerre tanulni a' nagy Szalába. Katedrák (Tanítói-Székek) vannak egymástól bizonyos távolságra felállítva, 's a' nélkül hogy csak egy szünyogháló elválasztaná őket, jobb és bal kéz felől, egymás-lásnájára semmit nem ügyelvén, tanítanak 's tanulnak. Hetven gyermekek neveitelen Etonban, a' Collegium' költségén, de nagyon szegény-állapothban vannak, alvó Szalájokon kívül alig húzhatják-meg magokat valahol. Nincs hely, mert a' Collegium egyik udvarának egész közép szárnya, Prépost Úr' pompás lak-helye, ki gazdag jövedelmet, 6 ezer tallért hűz, pedig semmi foglalatossága nincs; a' több pompás épületek pedig a' Head Master-é (Rector-é) 's egyéb felsőbb és alsóbb Collegiumhoz tartozó Tisztviselőké. Minekutánna néhány alsóbb-rendű Tanítókkal beszélgeték; 's az útszán csoportozó Tanulók' Kézi-könyveiket megnézetém 's magokat is kérdőre vevém, megtudtam valahára hogy az a' titkos bölcsesség, melyet idegenek halgatni nem szabad, mind össze Deák és Görög nyelvekből áll. Mi illeti a' valódi tudományokat ezekre már kevesebb gond van. Igaznak találtam Heine' elő-adását, ki a' Göttingai Magazinba, elő-mutatván az Angoly Oskolákba lévő Kézi-könyvek' laistromát, melyek többnyire Grammatikákból, Chrestomathiákból állanak, mind a' mellett is hogy rölk nagyon serényen ítél, 's velek kímélve bánt, — tudtára akarja adni a' tudós világnak, hogy azok többnyire gyávák, nyomorúltak, csélnélkül valók, 's az idővel együtt hágdosó tökéletesedés belőlök ki nem tettük. A' Historia foglalatúak nevezetesen oly szegények, hogy azokat egy Német-orozági partikulista (kisebb Gymnasiumbeli Tanuló?) kezébe alig bátorkodná adni.

Komolyan hagyám-el ezen Grammaticai oskolákat; nyughatatlan valék — óhajtam látni ama világ-szerű híres Oxfordi 's Cambridgi Fő Tudományos-Intézeteket. Magát a' Várost, Oxfordot nevezetesen, keresni kell a' 24 Collegiumokból álló Universitas' Királyi-palotákhoz hasonló pompás épületei közt; úgy-hogy nem a' Városban van az Universitas, de ebben van inkább a' Város. — Mivel én tudományos szempontból akarám szemlélni Angoly-orozságot, külső fényének 's gazdagságának bámúlásával időmet nem vesztegetém. Szerencsémre a' Christ-Church Palotája' udvarába egy tisztes Fel-lóvval (rendes Professorral) találkoztván, 's kevés tudakozódás után célünkat megtudván, szobájába vezetett, nagy emberséggel fogadott, 's felesége külömben is Német, Hannóverai születés lévén; vele németül beszélgeténk:

Én. Uram! régen kívántam látni o' dicső helyeket honnan egész Angoly-orozságra sőt az egész földre ki-súgárnik a' tudomány 's világosság. Nyughatatlanul várom az órát, melyben arany szája Tűdóseitokat, tanító-székeikből, a' még fül-nem-hallott tudományokat lemenyűzőgni hallhatom.

Fellow. Engedj-meg Magyar! hogy mosolyogva felelek; nagyon idegen vagy Jéru'sálembe. A' mi ránk nem illik, magunkra ruházni nem akarom. Mondjuk-ki az igazat, magunkra is mint másokra, ez az Angoly karakter. Igaz miénk az ország és hatalom, de a' dicsőség kivált a' tudós világba nem egészen. A' Francznak, mihelyt újság valami, rossz vagy jó mindegy, már tettük 's követi; mi ellenben mihelyt valamit a' régiség felszentelt, 's közönségessé tett, avas, bűdös, vagy nem? ahoz egész illetlenségig ragaszkodunk.

Én. Köszönöm hogy fel-szabadítál, 's nyílt szájjal lehet beszélnem — éppen ezt vártam tőled. Grammaticai iskoláitokat már láttam, megvallom nem vagyok velek megelégedve; a' tudományokban hátra' vagynak, egyik Deák Auctort le, másikat felveszik, 's a' Deák nyelv' szesztől szinte szédelgenek.

Fellow. Úgy van! de mi több ha ide által-jőnek is Fő-intézetünkbe, a' felsőbb helyektől szabott rend-szerént, még egy két esztendeig is csak a' Grammaticai ismeretekkel, 's Auctorokkal bibelődnek. A' tudományoknak halgatására senki őket különösen nem szorítja, csak az úgy nevezett Tutor-okkal (alsóbb rendű magános Tanítókkal) correpetálgatnak. Igaz nem is igen sűrűen adunk itt letzkéket, a' tudományokból. Csak 36 hét egész iskolai esztendőnk, elég ha annyi órát adunk; sőt Dodvell előttünk egy híres Professor, három esztendő alatt 20 órákat szentelt a' História' tanítására.

Én. Majd csak-nem képtelenségnek teltik beszéded előttem. Hogy-hogy lehet ez! miért vagytok ily vak imádói a' Deák nyelvnek! miért ily restek 's hidegek még a' Fő-oskolai-intézetek is, a' tudományok eránt! Polgári hatalmatok dicsőségtek hogy-hogy alább nem száll, ha csak az úgy nevezett, imádoott *Cicero'sche Gelehrsamkeit* virágozik oskoláitokban, 's a' valódi tudományok pedig csak szüszölnek?

Fellow. Régen nem tett senki a' világ' polgárjai közül, ily bátor, nagy, és rettenetes kérdést, az Angoly nemzet eleibe.

Ha te megcsalódtál bennünk, én is bennetek, csak-hogy én szerencsésen, te pedig szerencsétlenül. Ebből is látom, hogy az Isten nem személy-válogató 's minden népből 's nemzetségből vagynak választottai, hogy az igaz politica Ekklésia nem mindenkor látható, 's az egész világon el-van terjedve. — Minden erőmet össze-kell szednem hogy kérdésidre megfeleljek: Ne gondold hogy egész Nagy-Britannia 's közelébb egész Angoly-ország, helybe hagyná oskoláinkban a' tanítás rendjét módját 's a' Deák nyelvvel való pepecselést.

Körül-belől ezeren vagyunk Fellowok, 's alig van egy tízed része rendeltetésével megelégedve. De zúgnak a' Hazafiak is, és panaszkodnak, hogy minekutánna egész Európa kiszabadúlt a' Deák nyelv' jármából, Angoly-ország még-is rab-igájába görbed, 's a' világ szemé-fénye, vak a' fél-szemére. De hasztalan minden panasz és sobajtás.

A' hatalmas első rendű Reformatusok, a' 39 Vallásbeli cikelyeknél fogva uralkodnak, 's a' kik neveiket Symbolicus könyveknek alá nem írják, azokat le-nézik, közülök Univerzitásainkban Tanító nem lehet, az úgy nevezett Dissenterseknek, kik pedig nagyobb számmal vagynak Collegiumaink' igazgatásába szólni sem szabad, 's a' híres Angoly Országos-alkotmánynak kövérivel amazok híznak, ezek pedig csak csontján rágódnak. Minap a' Canterbúci' Érseket, ki igen felemelkedett gondolkozású kegyes Úr, meg-

látogatván, még nem áthatám hogy Collegiumainknak gyengeségekről egy két szót ne szóljak. Ő így szólt felőlök; „Fiam csak fussátok a' Deák-pályát — várjunk mindent az időtől; mellyet az Isteni-gondviselés igazgat, jól látom a' fogatkozást, de nem lehet segíteni — némelly elő-ítéletű emberek miatt, kik azt hiszik, hogy a' Parlament, Püspökök, Universitások, 's a' 39 cikkelyes Fő-felkezet szorosan a' Constituzióhoz lévén csatolva, mihelyt azok valami változást szenvednek, össze-omlik tüstént mint valamely régi mohos épület ez is, 's nem tanácsos csak legkisebb oszlopját is megrendíteni; nem lehet javítani azt mondják, mert a' javítás újítás, — az újítás pedig veszedelmes.“ Mosolygva ejté az öreg kegyes Úr utolsóbb szavait észre-vevém, hogy a' nemzetes Deákok nem nagy barátjai. — Miért gyötrik, olly sokáig nálunk, csupán Deák 's Görög Literatúrával az Ifjakat, talám ez is egyik oka: mert az Ángoly komoly természetű, gondolkodni szerető, nagy ítélő-tehetségű, 's ennél fogva méla nyavalyára hajlandó lévén, sok memorizálással, stylizálással, declamálással, száraz Grammaticai gyakorlásokkal, akarják tartóztatni, hogy ítélő-tehetségek hamar ki ne fejlődjön, gyermekekből egyszerre férfiskká ne váljanak, ne méllázzanak, külömben a' lenne belőlle meg-lehet, hogy már 12 esztendő korokban, ezeren meg ezeren örvöngenenek azon való gondolkodásokban, hogy hogy lehetne olly 100 linea hajót építeni, a' tengerre bocsátani, 's vele az egész világot megglódotatni, mellyre egy élő ember se kívántatna, hanem csak fa-bábokból lennének Hajós-Kapitányok s' Matrózok. — Nagy parádekat szoktunk pedig mi csapni néha-néha a' Deák beszéddel, mint 1814-dikben-meglátogatván bennünket az Orosz s' Burkus Fejedelmek, be-gyűltünk a' Scheldon Theatrumba, egy pompás Szállóba, mellybe négy ezer ember könnyen el-fér, melly tsupán a' végre van hogy benne az Universitás ünnepi pompákat tartson; szokott czeremoniákkal az emlitett Fejedelmek, Juris Doktoroknak kinevezettek, a' diplomák által adódván a' Juris Professor egy hosszú sovány Deák beszédet tartott. — Sándor mosolygott, Györgyünköz hajolva beszélgetett, Wilhelm néhány-szor ásitott, 's úgy láttott hogy a' vadonnat új Római orátorba egyik sem gyönyörködött. Nincs ugyan igazak némelly írónak, mint Knox, Gibbon, Meiner, 's nagyitják a' dolgot midőn azt mondják, hogy az Ángoly oskolák henyeség, pabuság, 's tudatlanság fészkei; de azt csak meg kell vallani, hogy egy Fellovnál a' világon, senki jobban kedvére nem élhet. Nekem nevezetesen, azonkívül hogy itt közönséges Tanító vagyok, 's jó fizetést húzok, Parochián-is van, ide mint-egy 7 órányira, Káplánt tartok benne, ki csekély fizetésért helyettem minden kötelességet végez, de az egész jövedelmet én szedem. Ha 4 esztendeig itt lakott az ember mint Feilov, csak meg ne házasodjon, azután akárhol lakhat kedvére, szedheti az egész jövedelmet, minden hivatalbeli foglalatosság nélkül.

Most lehet már most csudálkoznod Magyar! hogy-hogy alább nem száll Nemzetem' polgári hatalma dicsőssége, ha az oskolák így gyengélkednek, ha csak Deák Literatúrával bibelődnek, melly az igaz boldogság felé csak olyan világos ösvényt mutat, minőt a' cset-hal hágy maga után, Jób szavai szerént a' 41-dik Részben: „Maga után hágy (ágy-mond) világos ösvényt, úgy annyira hogy a' ki látná azt vélné hogy a' tenger megöszült.“ Ezt a' szókéllő homályt ősz színt, a' pedánt Sereg tiszta-nápfénynek gondolja. — De hála Istennek nem látnik, hogy ez a' régi nyavalya hervasztaná Hazám' polgári ábrázat-jának róvsát, mert sok az élet-erő benne. Soha még a' föld' színén nem lakott eredetibb

nemzet mint enyém. Az Angoly rendkívül-való valami. Egymással ellenkező nagy tulajdonságokkal bíró valóság. Szereti az életet, Nap-kelet. fűszereivel él, azonban nem fél az haláltól sem, 's tréfából is leugrik a' Waterlói magas új hidról, az iszonyú ürvénybe. Kereskedik szüntelen, még-is ritkán csal, szereti a' Szép-nemet, sehol nincs annyi jussa az Aszszonyoknak mint nálunk, hódolunk nekik, még-is a' Parlament' Elöl-ülője megmondja néha a' Galleriára gyűlt nagy Dámáknak — hogy most haza mehetnek, mert még hólnap fog következni, a' válalkozó-perbe minden rüt 's minden feretelem.

Nincs az Angolynál jobb Hazafi de nints jobb világ-polgár, ember-barát sem, szerény, kevély, fősvény, pazérló, szelíd haragos, 's a' t. ilyen az Angoly!

Illyen teremtménytől mit nem lehet várni. Eddig tapasztalás után azt hitte a' világ, hogy az embert a' tanítás 's nevelés formálja, de már nem tudom mit hidjék, mert az Angolyt nem az oskolák tessik azzá a' mi, de ön-maga teremti magát. Száz 's több Tudósok vagynak itt kik soha oskolákban nem jártak: Ama' nem régen el-húnyt halhatatlan Herschel, először csak vándor mu'sikus volt, azután Kántorrá leve egy városkába, nappal kótázott 's leczkéket adott, éjjel Mathesist tanult, most kisebb majd nagyobb csillag-néző csöket készített, míg végre közel Vindsor' palotájához György Király szép jószággal megajándékozván, számszámra ama híres szabad ég alatt épült Világító-alkotmányt nagy költséggel elkészíttetett, és sokszor mint szomszédját 's barátját a' tudományokat szerető Király meg is látogatta. Ki nem áthatja az Angoly Ifjú, hogy fülébe egész oskolai esztendőn keresztül lármázzon Katedrájából a' Tanító; ő minket csak Útmutatóknak, vezéreknak tart. Szobájába csendesen olvasgat, a' mi tetszik, Tutorával correpetálgat, néha meg-jelen Auditoriumunkba, 's formát vessz a' gondolkodás' módjába. ~~Illyen nálunk a' Feltev mint a' plánumokkal rakott lejtő építő-mester~~ — maga nem dolgozik a' legényekkel 's másokkal, csak fel-vigyax, igazgat, szollongat, dorgál, mutogat, hogy nevedjen az épület 's hiba ne essen; sok üres óráit mellyek megmaradnak hivatalától, szobájában halhatatlan munkáknak készítésére szenteli. Mikor el-jő a' közönséges vizsgálát' (Examen) ideje, elő-kérjük szorossan, mivel tölti idejét az ifjú, ha p. o. Magyar-ország' Statistikáját olvasta, nem a' pusztá úgy nevezett dátumokat hordatjuk vele elő, mert azt a' kinek egy kis esze van, és olvas, tudni kell; bár erre nézve is, mit szoktak hibásan elő-adni némelly írók, el-nem felejtjük. „Nem azt kérjük, hány Vármegyék vagynak? 's hogy hívják az Elöl-ülőket, 's hol tartja üléseit a' Vármegye, hanem azt kérjük, mit ítél a' Magyar Constituzióról, mi benne felséges, mi hibája van, miért nem egyez meg Diétán sokszor a' két Tábla? miért jobb a' Követeknek instructziót adni, minden tárgyról, mint-sem őket tellyes hatalommal felruházni? „Itt semmi Tudományt nem szabad a' Tanulónak pusztán olvasni 's halgatni, hanem róla elmélkedni, ítéletet tenni, 's az ítéletnek okát kell adni; ha hibázott kötelességünk, fel-világosítani 's vezérelni. A' kisebb Gynmasiumokba, igaz keményen is bánunk talám, a' gyermekekkel, 's ott a' mechanismus uralkodik, de a' 15-dik esztendőbe lévőket, már embereknek ismerjük, 's a' felsőbb intézetekben szabad lélek elevenit mindent. — Könnyű el-gondolni az illy Systema mellett, hogy csak a' tanúl a' ki akar, de mi azzal semmit nem gondolunk. A' ki lelketlen lévén, nem gyönyörködik a' hasznos és szép Tudományokba, nevettség éríltetni hogy tanuljon. Csak ne heverjen, maga 's ember-társai

javokra tehettsége szerént, valamit műveljen, ha fát vág vagy fűrészel-is, mind-egy, már jó Hazán, már szükség van rá. Nem tudunk mi itt semmit, 'a' négy Facultásokról, azt sem értjük mit tesz Philosophiae Doctornak lenni. A' tapasztalásból ki-índött, 's' azon fundált bölcselkedés, tettzik ugyan nekünk, 's' azt használjuk-is, de 'a' Kant' Filozofiaja hozzánk soha be nem csúszhatott. Minek is tanulnánk mi, hogy kell mesterségesen mélnézni, mikor természet szerént tudunk, 's' 'a' baj, szokszor bódulásig tudunk. Másutt az emberek mindent rakásra tanulnak, mindent tudni akarnak, és utóljára ha igazat kell mondani, jól 's' helyesen semmit-sem tudnak. Mi kiválasztunk egy két tudományt, mellyhez különös kedvünk, vonszódásunk van, és azt tanuljuk, arról elmélkedünk egész életünkbe, azért-is visszatük más Nemzeteknél nagyobb tökéletességre. Mi, mikor kikerülünk 'a' Collegiumokból, csak azt tudjuk, mit 's' hogy kell tanulni, csak kezdjük hát még akkor, nem pedig végezzük 'a' tudós pályát. Willis Urról azt hitte minden, hogy Pap lesz, 's' maga is úgy gondolkozott; midőn elhagyá Universitásátunkat, de azután neki adván magát az Orvosi-tudományoknak, nagy hírt-nevet szerzett, 's' az idvezült beteges Király körül mint Fő-Orvos híven 's' hasznosan forgolódott. Nálunk egy közönséges kéreskedő 's' mester-ember' szobájában, oly kerülhetetlen eszköz 'a' szép mahagóni-fából készült könyves-théka, mint 'a' pohár-szék 's' az asztal. Csak elbámúl az ember, midőn halja, hogy 'a' kávéházában egy báltoa—vagy mester-legény, Hazája' ügyes-bajos dolgaicól oly mély belátással beszél 's' ítéi, minővel más országban némely Fő-iskolában tanult Prokátor sem. „Hát 'a' ki Oxfordba tanulván, 'a' pompás Radkif' vagy Bodle' megbecsülhetetlen kincsel bíró Könyves-tárába (mely utolsóbbak csak 'a' nap-keleti kéz-iratoknak laistromok, két vastag darab mint mondják in folio,) szabadon járhat, 's' tanulhat, mi tökéletességre nem viheti 'a' tudományt azon neműt, mellybe nem-csak gyönyörködök, de hasznát is akarja venni 's' Hazán-társaira áldást igyekezük árasztani.

Igy tűnek-fel 'a' tudós világ' lát-hatására, oly halhatatlan munkák, mint Hume' Angoly-országról írt Historiája, mellynek új kiadása 800 ezüst tallér; mint Hyde Clarendoni Grófnak belső háborúkról írt könyve, melly kéz-iratban örökös által Universitásunknak ajándékoztatván, 's' azonnal a'jtó alá tételén, majd 'a' nyomtatványokból bejött summából, 'a' mostani pompás, csak-ugyan Clarendon-cól nevezetett könyv-nyomtató Palota épült; mint Hugo-Blaiv' predikációi, ki külön-külön egyéért 1000 tallért kapott; sőt hogy élő Poétát is említsek, Lord Byron-nak poétai munkája, mellyért Murray Könyv-áros az Írónak már 84 ezer tallért fizetett, maga pedig meg annyit is nyert rajta. „Nem szállhat hát alább, Hazám' polgári hatalma, dicsősége, Tudományos-Intézeteinknek gyengesége miatt, mert véribé van minden Angolyoknak, hogy gondolkozzon, okoskodjon, tapasztaljon, 's' tanuljon, úgy-hogy minden valamire való házat-iskolának, 's' benne 'a' Hazánit Professornak lehet nézni. A' pompás gazdag Collégiumok nálunk csak figorák, csak fény-űzés. — Valamiképen nem bizza itt Hazája' ügyét, 'a' köz-polgár, egyedül 'a' Tisztviselőkre, de maga is felvigyáz, 's' 'a' bevett országlásmód mellett strázsát áll, 's' született Prokátornak, 's' született katonának tartja magát; sőt 'a' legkisebb kémény-seprő gyerkőcze is tudja, hogy neki jussa van 'a' köz-ügyről beszélni 's' ítélni: úgy épen nem várja egyedül az Igazgató-széktől, Parlamenttől, Universitásoktól, hogy 'a' tudományoknak jól-tévő erejek, egész Hazájára kihasson, 's' bódlogtatták.

F. M. O. Minerva 1. Negyed 1827.

az emberiséget; de munkás benne minden köz-polgár maga is, és kész nagy áldozatot tenni, hogy a' tudományok virágozzanak 's gyümölcsözzenek. Külömben is 30 's több Collégiámaink között, s'lig kettő három, melyeket nem magános, gazdag 's nagy lelkű polgárok fundáltak volna. Míg a' két Testvér-Universzításbeli Tudósok, egymás ellen törnek, fellyebb-fellyebb emelkedni vágnak, Püspökséggel, Parlamentbe ülés-beli méltósággal álmódognak, (mert mindenik Universzítás két követeket küld a' Parlamentbe) míg mondom jól lévén dolgok, hivataljokat immel-ámmal viszik némellyek, 's ásitozva unalommal halgatják, nevezetesen midőn az Ifjak Virgilius' Aeneidát fordítgatják, declamálgatják, majmolgatják; az alatt néhány tehetős polgárok, még pedig nem-csak első-rendű Reformátusok, de többnyire Presbyterianusok, Methodisták, Qvakerek, társaságot formálnak, ezer meg ezer font Sterlingeket szászé-tésznek, és napkeleten úta-zott, 's lakott felekezetekhez tartozó Tudósok által, külömb-külömb-féle vad-pogány nemzeti nyelvekre át fordíttatván a' Bibliákat, küldik vagy viszik azokat egész hajókkal, napkeleti Indiákra. „Czéljok egyedül az, hogy az Ángoly ótalom alatt lévő 60 millió Jobbágyok, ne csak dolgozzanak már, de tanuljanak, a' Keresztén-vallás által jobbúljanak, szelidüljenek is hasznunkra 's gyönyörűségünkre.

Szóba jött Londonba minap, egy kávéházban hogy most sok leányok, még pedig tisztas házakból származott leányok elcsábítottán szülek' házoktól, megszöknek, csavarognak 's bűjja életet élnek; három gazdag kereskedők óldalt halgtatván, Belé sem szóltak akkor a' beszédbe, de egy hólnap múlva illy hírdeményt bocsátottak közre: Mi alább irtak szívénkre vévén némelly szüleknek keserveiket, tévelygő leányaiknak szerencsétlenségeket, meghívnak minden rossz lépéseket tett 's megbánt leányokat, jelentjük hogy számokra ebbe 's ebbe a' háza boldogító menedék-hely 's oszlopa nyitották. Két esztendőig tartoznak benne lenni; rendelést tettünk tisztességes élelmekről 's ruházatokról, naponként buzgó Lelki-pásztorok 's Orvos-doktorok fogják őket látogatni, Istent-féltő Mátroónák velek lakni, 's őket minden asszonyi szép és hasznos munkákra tanítani. Egyszer'smind bizonyosokká tesszük őket, hogy ha bizonyos jeleit adják megjobbulásoknak, azon idő alatt szülekkel megfogjuk békéltetni, 's kegyelmekbe vétetni; vagy ha ebbe csak-ugyan nem boldogulhatnak azon leszünk, hogy hasznos és tisztességes szolgálataba lépjenek, vagy, becsületesen férjhez menjenek 's ekképen boldogságokat mellyet örökre elvesztettnek gondolnak viszsza-nyerheassák. Ez ember-baráti intézetből százan meg százan térnek vissza, megbocsátó jó szüleknek kebelekkbe, vagy férjhez mennek 's tiszta erkölcsű feleségek 's anyák válnak belőlök, imádják az Isteni-gondviselést, és áldják jöltéveiknek emlékezeteket.

Ehez adom még azt is, hogy a' mit mi polgári hatalmunkkal 's dicsőségünkkel viszsza-élő, iskolai Intézeteink által-is csak külső fényt őröz első rendű Reformátusok elmulatunk, azt helyre hozzák a' Presbyterianusok, Methodisták, és több Dissentersek; mert ők mint láthatni, a' Skótziai Univerzításokban, Edimburghban, Glasgögvben 's egyebütt, a' deák Literátúrában gyönyörködnek ugyan, mint kell-is valóba minden szép lelkű Tudósnak; de nem töltik, vesztegetik-el azzal csupán rövid élteket, hanem valódi mind ez életre; mind a' jövővőre, megkívánható hasznos ismereteket gyűjtögetnek, 's még-kell vallani, hogy nálok szembe-tűnőbb az úgy nevezett realitás.

Én. Uram! — a' Toverbe letett kincseknél 's drágaságtoknál többet érnek az igazságok, melyekre tanítál. Vajha minden Hazafi-társaim tudnák azokat 's szívekre vennék, nekik különösen szükségek van azokra. Édes Hazám most akar, kivergődni a' deák nyelv' rab-igájából, 's a' vele együtt puffadozva járó pedanteria' szövénényeiből; de az igazság' napjának az indulatok' sűrű ködein kell keresztül eregetni sugárait, 's a' tökéletesedésnek sok akadályi vagnak. Ah be szeretném, ha esmernéd nemzeti szép nyelvünket, de ez a' szép asszonyka nem a' piatz-úttázn lakik, de egy ismételten alacsony házacskába. Otthon szorgalmatoskodik, mint jó házi-asszony, bővíbe van minden jónak, de kísértálatni, 's a' világ' promenádéján magát mutogatni nem szokta 's nem tudja. A' szomszéd Dámák, kik magokat festik, piperézik, első személyeket jádszanak, irigylük házi boldogságát, lenézik, társaságokba nem veszik, parasztnak mondják, azért, hogy piros, egészséges, és csak akkor ereszkednek-le kevéssé hozzát, ha kenyérré van szükségek, 's kamarájokból kifogy az eleség. Én nem saívelhetvén, hogy sokan Hazafi-társaim közül ez ártatlan együgyű szépséget 's hív Anyát megütälják, — ellenben egy régen meghólt Római Matrona' csont-vázát csókolgatják, azájába fúnak, lehellenek, felelevenitni akarják, mint a' Bál' Pappai Ilyés Próféta' idejében, magokat szinte beretvával metélik, hogy őket meg nem halgatja 's nem felel vissza, Magyar válba, ingbe öltöztetik, dróton fel 's alá jártatják, tiszteletére Innepet ülnek, előtte bókólnak 's így köszöntik: „Gratulsam de felici conspectu amicae svavissimae Hungarorum avitae Constitutionis, Matris Grachorum, Dominae Dominae nostrae clementissimae;“ — tehát fiúi burgóságból írtam minap' egy kis értekezést, *) (ekkor Oratoria Professor úti-társam és barátom rángatni kezdé dolmányom', hogy ne szóljak) és panaszlám a' világ' előtt, hogy iskoláinkban a' deák stylus írással, horatis 's hebdomadalis láborokkal, declamáással eltöltük szép reményű gyermekeink az időt, 's miatta a' tudományokban hátra-maradnak; szóval: a' deák nyelv' tanulásával való vissza-élés akadályoztatja tudománybeli tökéletesedését a' Magyaroknak, 's nemzeti szép nyelvét eltolja helyéről. Személyét senkinek sérteni nem akarám, tudja az, ki vizsgálja a' szíveket és próbálja a' veséket, de a' vastag hálgyog ónom tövel való érintés nélkül le nem esik. Felfedezni, hogy a' felfojt helygába csak szél van, nem boszorkány; az elterjedt nyavalyára kedves Hazámfiaink figyelmesekké tenni, szent kötelességemnek tartám, 's tartom halálíg; és valamint Sz. Pál Zsidó testi atyafiáért, úgy én-is Magyar Hazámért, különösen honni kellemes nyelvemért, csak használhatnék valamit, kész vagyok lenni' átok-is. — Még-is imé Professor úti-társam, kit azért hozék-el magammal Statisztikai szagulozására, hogy megelőzzem azon ellen-vetést, melyet értekezésemre meglehetőis színel tehetőft volna; hogy-hogy bátorkodom ugyan-is a' Magyar kellemes deák álmodozásai-ból felverni, 's gyönyörűségétől megfosztani, mikor a' leghatalmassabb, dicsőbb Angoly Nemzet, (nem ügyelvén semmit a' több pallérozott Európaiakra) iskoláiban meghagyván a' régi rendszabást, a' deák Literaturát ragyogtatja 's kevélykedik benne, még-is (mondom) Professor Úr, vagy engem' érteni nem akarván, vagy deák nyelv-mesteri buz-

*) Lásd F. M. O. Műveir 1255. Dec. Füzet. 4-ik. Negyed. 495-ik lap.

góságból, 's talám hogy némellyeknek kedvetek-is töltsé, (pedig a' Humanitást sok helyeken szemre-hányólag emlegeti 's beszédét-is azzal végi) ellenem 's Hazám' igaz ügye ellen, sértegetve írni fájdalom! nem reseite. *)

Felov. Röllunk Ángolyokról hímet varni e' részben senkinek nem tanácsos. Nemzetem' temérdek élet-ereje más polgári-testbe meg nem férhet, — nyavalyája pedig ki-be találhatik akkor, a' mikor bizonyosan halálos lesz. A' dicső napba 's holdba sem szép a' setét folt, nem kívánatos 's nem követni való. Azomban tudni kell, hogy itt nem tesz annyi kárt a' Deák nyelv' uralkodása mint nállatok. — Itt semmi tudomány Deák nyelven nem tanítatik, hanem virágzó nyelvünkön, a' Deák mellett a' Görög nyelv-szintűgy dívatban van, egyyiket úgy mint másikat szeretik, 's virágoztatják Collegiumaink, de soha közönséges élő nyelvé nem válhatnak. Ha fény-űzésből 's tudós gögből, néha néha palotáinkba valaki beszédet tart-is deákló vagy görögül, de a' beszédbeli düh, a' Nemzet' rendszabásaiba, szokásaiba, 's a' társaságos életbe ki nem hat, nemzetiségünket nem gyengíti, — köz polgár' ajakán sem Görög sem Deák nem peng, úttákon, kávé-házakba, sőt a' Tanács' palotájába sem hangzik; — hanem mint kihólt tudós, 's a' tudományokat valóba elő-segítő nyelvek, csak a' Collegiumok' kerítésein belül, 's a' Tudósok' körökbe maradnak 's virágoznak. Nagyon szeretném Professor Úr! ha erősségeit halhatnám, mellyeket feleletül ezen Antiphlogisticus deák úti-társra ellen elő-hordott.

Prof. Principiumom ez: élő sem kell fordálni ennek a' kérdésnek, vallyon a' tudomány-tanítást elibe kell é tenni a' nyelv-tanításnak? ezt csak mellesegesnek kell é tartani 's csak amazt elő-segílleni? hanem csak ennek: mi a' viszonyos észene-különbé a' kettő-között? 's miképpen kellene a' kettőt egyyessel egyyestenni? A' nyelv-tanítás éppen olly fontos dolog, mint a' tudomány-tanítás, mert (röviden elő-adván:)

1.) A' nyelv-tanítás által fejtődik-ki legjobban az emlékező tehetség, ezt pedig el nem kell mulasztani a' gyermeki időben. Ha csak tudományra tanítatik a' gyermek, 's helytelenül talál vezéreltetni, idő előtt uralkodóvá lesz benne a' fantazia. A' pusztá tudományos oktatás, ha éppen úgy elő-segítne-is az emlékező tehetséget, még-is sokkal nehezebb munka az, 's a' Tanító nehezebben boldogúlna benne.

2.) A' nyelv-tanítás igen jó mód arra, hogy az ifjú serénységre, tehetségeinek gyakorlására 's rendes munkásságra szokjon. A' kedvetlen izzasztó munkához hozzá szokván, a' mi a' nyelv-tanulással egygyütt jár, férjfi korában se fog irtódnai a' nehéz munkától.

3.) A' nyelv-tanulás renhez, határozottsághoz, pontossághoz szoktat, a' beszéd' 's írásbeli elő-adásban. Világosan, érthetően, okosan előadni valamit, 's a' gondolatokat jól elrendelni csak a' tudja, a' ki nyelveket tanult.

4.) A' ki a' nyelv-tanulását elmúlatta, soha ki nem pótolhatja a' kárt, a' hézakot egész életében: ellenben a' ki a' nyelvekben erős, híjános tudománybeli ismeretét később esztendeiben-is helyre-ítheti.

*) Lásd F. M. O. Minerva 1826. 2-ik Negyed, Majassi Füzet. 551. lap.

5.) A' tudományokban fundamentos tudásra (Grünbfidfeit) jutni nem lehet nyelv-tanulás nélkül. A' tudományos műveltség' át-látását, annak idő szerént lett kifejtődését, és tökéletesedését, valamint azt a' készségét-is, hogy tudományos tárgyakról magát hélyesen kimagyarázza, csak attól a' Tudóstól lehet várni, ki nyelveket tanított.

Fellos. Mondass valamit Deák-Magyar! de engedj-meg nyílt-szívűségemnek, Aristoteles után az igasság' szeretetét eleibe tesszem a' barátság'nak. Az ezüst rostélyba nem arany alma van, csak üveg. Principiumod nagyon gyenge. Mit gondolsz kérlek? a' nyelv-tanítást éppen olly fontos dolognak mondani, mint a' tudomány' tanítást? Azt a' zni keresztül foly, azzal a' min keresztül foly, a' bort a' lopóval vagy hordó' cspjával egyenlő becsűnek ki hinné? én tudok képzelni tudományt nyelv nélkül-is. Ha az egész emberi Nemzet néma volna-is, ha a' gondolatoknak semmi szóval vagy betűvel meg-halározott jegyei nem volnának-is, mellyek által az ismereteket egymással közölhetnénk, de tudomány még-is csak volna minden okos lelkű valóságba; és így felálhat a' tudomány nyelv nélkül, de minék a' nyelv tudomány nélkül? . . Hátrább volna igaz a' világ nem tudom hány ezer esztendővel, ha pallérozott nyelvek által a' hasznos és szép ismereteket nem terjeszthetnénk; de azért még-is csak sokra menne az ember pusztá cselekedet vagy viseletbeli tanítás által-is. — Úgy tetszik jó polgár-társam, hogy te nem is a' kérdésre feleltél. Magyar atyádjának a' fáj, (mint észre vevém beszédéből) hogy 7 esztendő korában iskolába meuvén a' gyermek; 16 esztendő koráig keresztül a' 8 osztályokon (Classisokon) főképpen Deák nyelvel kintlódik (a' Görögöt nem-is hallom, hogy emlegetnétek, pedig a' Római tudomány-patak, görög kútfőből szivárgott) 's a' gyermek deákul szüntelen nem annyira beszél, mint harapódnak, a' dolgoknak deák for-máikat 's neveiket vevén fejébe gyenge korába, 's ez az első benyomás kihatván szí-vére 's egész életére, késülget csendesen nemzeti nyelve eránt hideg vérrrel viseltetni 's nemzetiségét magába elfojtani. A' fáj, (mint értettem) hogy többnyire a' tudomány' zsenget is deák nyelvel kóstolván a' gyermek, a' felsőbb Intézetekben pedig a' szebb 's nagyobb falatokat még inkább deák fogakkal rágván; Magyar gymrába meg nem emésztheti, egasságára nem válhat, 's csak kínlódik, míg elkorcsosodott lelkét ki nem adja. — Te pedig a' helyett, hogy ezen avas 's nem századunkhoz illő szokást ki kellett volna mentened, vagy a' hibát szerényen megismerned, a' tudós világ' régi tisztas halottjának a' Deák nyelvnek parentáltál, gyűjtögetett kincseiről, érdeméről 's dicsősé-géről (mint hallom) szép beszédet tartál. Ennek a' kérdésnek igazán soha sem kellene elő-fordúlni: hasznos é, szép é, gyönyörködtető é a' Deák Literátúra? mert ezt az-is, ki legkisebb a' tudományok' országában, tartozik tudni 's érezheti. A' régi Görög 's Ró-mai Bölcsők' könyvekben, számtalan szép jó 's hasznos igasságok vagynak számunkra, mint meg-annyi kincsek letéve, — ezt senki nem tagadja. De tagadja azt velem egy-gyütt az egész pallérozott Világ, hogy azon könyvekben minden e' jelen életre, a' jövőndő mennyei polgárságra nem megkívánható, de csak egyenesen vezető 's készítő ismeretek is feltaláltatnának; bár akármely kellemes (szelid tudományok, emberiségünk' bélyegét ránk nyomó, énn-érzélünk', hépsélünk', érköcsiségünk' elő-mozdító) nevezetekkel árulják-is azokat, a' kikiált-tott Humanisták. „Tagadom, hogy az úgy nevezett Classicus Auctorokat szőröstől, bő-rőtől mind úgy lekellene nyeletni a' szegény tanulókkal, — valamint ugyan-azon Au-

ctorokból kiszedegetett 's tudományos formába öntetett, a' 10, 12 esztendőös keresztyén gyermekeknek Istenről való megfogásokat 's egész értelmeket bődítő Mythologiában, az Öreg Istennel Fija helyett lenyeleté felesége a' darab követ. Nem elég volna é' egy pár esztendőt szánni rá, hogy egy Deáknak nevezetethető osztálya (Classis), a' gyermekek minden külömbség nélkül deák nyelvre taníttatásának, — a' könnyebb Auctoroknak értékre vezéreltetnének, — a' szép előmenetelre édesgettetnének, a' többit pedig bizni kinek kinek szorgalmára, — magános Tanítóiknak ügyességekre, buzgóságokra, 's az egész élet-időre, mint a' több hasznos nyelveket. Bizonyára a' ki valamely tudománynak vagy nyelvnek édességét megízeltette, ha tanulni született, 's ha van vezére, nem fogja félbe hagyni, de Ezredes-Kapitány, Vice-Ispány, Pap, vagy Prókátor korában is gyönyörködve veszi kezébe Cicerót vagy Horatziust.

Gúnyolódva szoktak ugyan a' nagy Humanisták rólunk beszélni, kiknek nem fognak szüntelen kezeinken az említett Aucto-
 rok 's így szólnak: „Tudják a' kik ezeket ismerik, melly felségesek, melly temérdek tudományos ismeretek jönek elő benne.“ Igaz, de csak nem mennyei titkok vagynak benne elrejtve. Kár hát eléríteni a' tanító sereget, mikor a' ki egy pár esztendőn által jó Vezére lévén, annyira ment, hogy Cornelijust, Phoedrúst becsületesen érti, az már elindúlhat ön' észével-is, a' nagyobb Madadórok: Virgilius, Horatzius és Ciceró után; és sok Tudósok által készített segéd-eszközei lévén, érteni fogja idővel azokat úgy, mint Klopstockot vagy Wielandot, ugyan annyi szorgalom után, annyal inkább, hogy maga is a' vén Tanító, a' vén Humanista, midőn Virgiliust meggy magyarázni Kathedrájába, előbb Heiné-ből vagy másból dugaszba rá-olvas, hogy ne hibázzon. Ha valamely országba még mindazáltal bizonyos rendbeli gyermekekre nézve, születésüknél 's rendeltetésüknél fogva megkivánatik, hogy deákul ne csak értsenek, de beszéljenek is; ám legyen mellettük deák nyelv-mester, ki a' tudományok mellett gyakorolja őket a' beszélgetésben-is; mint a' rajz- vagy muzsikai-mesteriség közönségesen mutogattatik ugyan, némelly Intézetekben a' tanulók előtt; azomba kik azal be nem érik, 's annak különös hasznát akarják venni, vagy hajlandóságok van rá, magános mesterek által tskéltetésitnek benne, míg magok-is mesterek nem lesznek. Ah! de közönségesen kiterjesztani Oskoláinkra a' deák nevelést, 's beszédbeli dűhöt a' helyet hogy az ifjak gyakoroltatnának, a' Nemzeti szép Literátori, kellemes beszéd- vagy írásbeli elő-adásán, megbocsáthatatlan véték!

Én. Nálunk Magyar-országban alacsony hitván embernek tartatik, ki deákul folyvást nem beszél; ellenben mihelyt valaki csak egy két deák szót elegyít beszédébe, már a' köz-néptől mint tudományos ember tiszteltetik, pedig meglehet, nem tudná megmondani, hány ismeretes fő-részei vagynak a' világnak. — Itt fundálódik azon-szerént a' köz-nép' neveltelensége, tudatlansága, mert az utolsó együgyű kopás-is mesterek nem fűjät az iskola-mester deákul beszélni taníttsa; jól vagy rosszul? nevededik é' valamit a' tudományba vagy nem? már a' mind egy, csak egy kis deák gögitselés által másoktól mag-gát megkülömböztetesse. Sőt vagynak olly Collegiumból kijött, 's magokkal onnan né-bány deák szónál egyebet ki nem hozott tudatlan falusi Mesterek is, kik hogy valódi tudományt ne kellesen tanítani, mert a' több fáradsággal esik, tehát csak deák cseve-géssel vakítják, ez-előtt kivált vakíták a' szegény szüléket.“ Megtörténik sokszor az-is,

hogyha az illy Mesterek szolgálatjokat elhagyják, 's valami csekély világi hivatalba lépnek, nem hogy megvilágosítsák az együgyűbb Atyákat, de lázadást indítanak az új 's okosabb Tanító ellen a' nép közt, ki hasznos tudományokra akarja oktálni a' gyermekeket, 's azt kiáltják, (magokat akarván titkon magasztalni:) »Nem ér semmit a' mi tanítás' módja! csak mesélget a' Tanító, deakül nem tudnak a' gyermekek.« Anyyira megy a' dolog néha, hogy még a' nagy tiszteletű Ekklesiái Felsőség' Atyai tanítsa 's parancsolatja is, (melly szerényt a' Nemzeti-iskolákba még a' deák nyelvet megpendíteni nem szabad) a' vak, elő-ítéletű 's tudatlan emberek miatt sikeretlen lesz. — Szegény Magyar Nép!!!

Feltev. »Jut eszembe, hogy tavaly egy Magyar-országba járt, gyapjúval kereskedő Angolytól kérdezvén, hogy tettezen neki a' Magyarok? így felelt: »Uram! szebb lelkű 's nemesebb szívű Nemzet az Isten' földjén nincs. Azt mondják, hogy Ázsiából jöttek ki mostani Hazájokba, az Europai Kanaháiba; csudálkozom, hogy az Isten Ázsiába a' gyáva Zsidókat 's nem őket választá tulajdon népének. Csak két dolgot ki nem állhattam kőszök, első az, hogy minden posztó ruhás ember deakül beszél, 's a' gubásoknak, szűrőszőknek adták által őrizetül Nemzeti-nyelveket; másik az, a' mit nem szenvedheték, hogy Hitünk' sorsosinak templomaikban felülről a' Karból ordít, visít-le valami gyermek minden sor ének után, mint ők szólnak, dictál, eleinte azt gondolám, hogy senki sem tud olvasni kőszök; az én bürgőségomat ugyan megzavarad, 's nem tudnék idvességesen egy sort sem visítása után énekelni. Nintsen é igaz a' kereskedőnek!

Én. »Sok! fájdalom sok vissza-élesek vagynak még közöttünk! 's óhajtvá várjuk, hogy Sz. Péter szavai szerint, a' nap megvilágosodjon 's a' hajnal-csillag feltámadjon szívünkbe. Fájjaljuk azt is különösen, hogy édes Hazánkba sok nagy Urak 's Asszonyok szégyenlenek magyarul beszélni. Némelyek pedig annyira elkorcsosodtak, hogy midőn magyar becsületes Jobbággyai hozzájuk folyamodnak 's panaszokat előtűk kiakarnák ünteni, Nemzeti-nyelveket nem értvén Praefectusaikhoz 's Tiszt-tartóikhoz igazítják őket, pedig meglehet hogy épen azon Tisztviselők ellen panaszkodnak. Sőt több az, hogy a' köz-rendből támadt derék Tudósok is, gyermek-koroktól fogva deák levegőt szíván, midőn valami magyar munkát kisdnek, rajta-hagyják a' deák-mázat, 's a' Magyar-nyelv természetét nem esmérvén, abba is deák konstrukciókkal élnek, 's mint Livius egész oldalnyi hosszú periodusok végére, vigyáza mesterséges verbum regenseket biggyesztenek, mint ezt egy nem régen kijött Magyar Theológiában láthatni.

'A' azt hiszik nálunk többnyire a' deák Literátorok, hogy az ékessen-szóllásnak 's szép kifejezeteknek tökéletes formái egyedül a' deák nyelvbe találtaknak, 's egyedül a' régi Auctorokból kiválogatott, Freyerus által p. o. össze-írt figurák 's tropusok teszik és tehetik széppé; kellemetessé akármelyik nyelvet, 's azokon kívül nincs több tropus, nincs több figura. Meg lehet pedig hogy azon régi Római fűszerek, már nagy részben izeket is vesztvén, nem minden mai Nemzetek' eledeléhez valók, és hogy a' honni méz, só, bors, paprika, kellemesebb lehet mint a' régi Római. Én a' Magyar-nyelv' természetéből 100 figurákkal is szolgálhatok ha kell, azon deák Nyelvészeknek, kik Nemzeti-nyelvünket szegénynek, gyávnának tartják, úgy hogy még egy Rhetorica Classist állíthatnak fel belőlök. Csak tessék mindeniknek egy egy görögös deák nevet adni, 's úgy utalálni, mint Rhetor

fija az egyszeri Parasatnak eltalálá, kit próbálni akarván apja, ha tud é már deákul, sorba kérdezé tőle, hogy van löcs, tengely-végszög, bocskor 's csoroszlja deákul? — 's a' fiú egyiket sem tudván igazán, míg tartott a' figurákba mondá hatalmasan, „Epiphonema, Antonomasia“ 's a' t. — utóljára a' Parasat nehéz szóval akarván próbálni, még egyet kérde (úgymond): hogy van csép-hadaró? a' Rhetor síának jutván eszébe még egy figura felett hirtelen: Hyppotiposis; jól van újam így iszolt az Apa, már látom lessz belőled valami, igazán mondad, éppen úgy szöll, éppen úgy! a' csép-hadaró, Hyppotiposis — Hyppotiposis. „Menjünk hát a' még világot nem látott új figurákra: nem szép 's tökéletes figura é? mikor az ember nem mer valamit egyszerre meghatározni 's elkezdí beszédét vagy-val, azomban a' második vagy-ot kippettyentvén, hirtelen meghatározza magát, hogy csak az elsőbb vagy-ot hiszi igaznak, p. o. Vagy nincs esze ennek az embernek hogy illyeket tselekszik, vagy — ennek az embernek csakugyan nincs esze. — Nem igaz figura é? mikor az embervegy dolognak, szükséges voltát nagytván, kétszer 's háromszor is ismétli? p. o. pénzre van szükségem, pénzre meg pénzre. Nem derék figura-é? mikor a' töllem keményen számot-vevőnek, miért nem tselekedtem ezt vagy amazt? sok előszámálándó okaim közt, először-is olyan erőset mondok, 's annyira meg-van vele elégedve, hogy a' többit nem-is engedi elmondanom; p. o. harmatskét okaink vagynak Uram hogy nem harangoztattunk: első hogy nincs harangunk. Nem jó figura-é? hogy többel ne alkalmazkodjak, mikor azt kérdezvén valaki tőllem, mellyiket választom a' két dolog közül, én nem akarván külön-zakaszteni egymástól, össze-kötöm mind a' kettőt, és össze-kötve kívánnám megnyerni, p. o. mint az éhes, és hideg-vette kormos új Magyar felett Földes-Urának, ki kérdezte tőle: eszel-é előbb vagy megfűtözöl? Uram! (monda) majd csak kenyereket pirítok.“

Felov. „Attól tartok, hogy elmékedesedet immét hiúságra magyarázzák; bár javító szándékod felől úgy megvagyok győződve, mint a' nap' jól-tévő ereje felől. — De ideje már hogy Professor barátod' erősségeire megfeleljek 's beszélgetésünknék véget vessék. Attól fél ugyan-is hogy ha-csak tudományta tanítatik, 's deák nyelvbe szüntelen nem gyakoroltatik a' gyermek, (mert csak az azzal eltölteni szokott sok szép időt sajnálja Barátod) csak a' volt 's a' van szóba; tehát ki nem fejtődik eléggé az emlékező-tehetség. „Ah! ne vedd-el kérlek azt a' kis nap-fényt, mellyet nem adhatz. Ne vess árnyékot az oskolákra, ne hozd vissza a' setét századokat. Az a' baj épen, az a' panasz mindenütt, hogy a' gyermekeknek csak emlékező tehetségek fejtődik-ki, a' többiek pedig alusznak, 's annyira elnyomattatnak, hogy még a' testnek töllyes kiformalódása után sem ébrednek fel. Ez a' tanítás-módja tartoztatá-le a' setétség' lánczaival lekötözött, különben nagyra született elméket, hogy érdemlett fénsségeket el-ne érjék. Hevert az itélő-tehetség, pedig ennek kifejtődése teszi az embert emberré, a' megterhelhet emlékező-tehetség pedig szajkóvá. „A' jól vezérelt gyermek (rossz Vezérek, Tanítók hogy lennének fel se tesszem) nem kell félni, hogy a' tudomány-tanulás miatt gyúladozó fantáziájú legyen. Az elméhez alkalmaztatott szép 's hasznos tudományok, olly kellemesen táplálják a' lelket, mint az anyai édes tej a' csecsemőt. Ismertem sok gyermekeket, kik azért siettek megtagadni Virgiliusból a' kihagyott 100 Hexametereket, hogy időt nyerhessenek a' csúfalankodásra 's a' rossz társalkodásra. Ellenben kinek értelme, 's itélő-tehetsége megfűtöztolja a' tudomány' édességét, az ollyan ártatlan, vidám kedvű szokott lenni, kérdezőkötök,

okoskodik, gyönyörködik, néha ön-magának ellenvetéseket tesz, 's meg is felel reá, szóval nincs ideje rossz alacsony tettekre vetemedni; 's azombakitudná megbizonyítani hogy a' megmagyarázott, értett, 's könny nélkül elmondott igasságok által ne gyakoroltatnék, szántógy az emlékező tehetség. „Csudálkozom azon is, hogy a' deák-nyelv' tanítás által (a' mi kedvetlen 's izaszató munkával esik-meg szerén) akarod munkásságra szoktatni az ifjakat, hogy férfi korokba ne irtóznak tőlle. Szánom Nevendékeidet, kiknek lábaikat már gyenge korokban szép pántlikával szaszé-kötözöd, 's bátran lépni nem engeded, csak azért, hogy nagy korokba meg-lehet csinosért fognak hurczolni, 's előre reá akarod őket szoktatni. Bár kípozza, kinek lelki-ösméreti megengedi őket szüntelen deák memorizálással, készitse a' sanyarú élet-nemére, zárja-be egy szobába — hogy a' kihagyott Oráziót, magokba győtrődve tanulják ilyen formán: Si Dú habitum tui corporis, corporis tui corporis habitum tui, Dú, habitum tui Si Dú corporis Dú habitum tui, 's a' t; én nem rabokat akarok vezetni, de a' szabad lelkű gyermekeket, készítem tudományos tanítás által, hogy helyesen gondolkodjanak, itéljenek, helyesen különböztessenek, válasszanak, mind a' testi mind az elmebeli munkákat igaz szem-pontból nézések, hasznait átlássák, érezzék, magokon uralkodjanak, 's így az egymást felváltó kedves és kedvetlen érzések közt eltelendő életet, se meg-ne utálják, se fő-boldogságoknak ne tartásák, de kötelességeket híven, jó kedvel teljesítsék, 's rendelitéseknék megfelelőjenek.

Én Socrates-sel tartok, először is lekötélezem magam eránt a' kit tanítani akarok, szeretetem felől bizonyossá teszem, sokat tőlle nem kívánok, előtte jó kedvel okoskodom nem komolyan, vigyázok hogy figyelmét el-ne fárasztssam, magamat szükségéhez 's gyengeségéhez alkalmaztatom, 's az igasságot, mellyet fejtegetni akarok, előre olly kívánatossá teszem, tudni-vágódását úgy felébreaztam, hogy ha abba akarám is hagyni szándékmat maga rimánkodják 's kérjen, hogy tovább beszéljek 's okoskodjak előtte; így lehetetlen nem boldogulnom. Több fáradtságba kerül ugyan az olly Tudomány-tanítás, mint halgatni a' deák declamatziót, megmondani mi szót hagyott-el belőlle, mint corrigálni a' stylust, mint igazítani a' constructiót, de ez a' Tanító' rendelitése 's köteles ő igazán használni akaróm. Nem mondom hogy 20—30 sort néha Ciceróból vagy másból, minakutánna jól érti ne tanuljon; de több nyire abban gyakoroltassék, hogy azt a' miről szabad lélekkel elmélkedett, Nemzeti-nyelven leírt, kidolgozott, 's a' mit a' Tanító rendbe-hozott, megjobbított, tanulja-meg könny-nélkül is. „Idegen nyelven soha-sem dolgozzon, született gondolatit leirván, fordítta ha szükség más nyelvre, így a' gondolatok is igazabbak, a' nyelvbeli kifejezések is szebbek 's természetesebbek lesznek, megjegyezvén hogy rendkívül való elméről én nem szóllok, mert annak nincs szüksége rendszabásaimra. Szégyen már ma egy Keresztyénnek babonáskodni 's valami dologról természete felett való erőt várni, azt hinni p. o. hogy a' nyakra-valóba vart valami (úgy nevezett Spiritus) vitézi tettekre tenne valakit alkatmatossá, és nem fogná többé a' fegyver: éppen ollyan szégyen felvilágosodott tudományos Századunkba babonáságból a' deák nyelvnek azt tulajdonítani, hogy a' Beszéd- és Iratbeli előadásba pontosságra, határozottságra szoktathatna, 's gondolatinkat jól elrendelni egyedül ő tanítana; hogy a' ki nyelveket-nem tanult csak tudományokat, a' hézakot soha ki nem pótolhatná, és nyelvek nélkül fundamentomosa tudására (Gründlichkei) nem juthatna.

F. M. Or. Minerva 1. Negyed. 1827.

Ne tudjak többet pallérozott nyelvemnél, de ha jó Logicát tanultam, fogom gondolatimat jól elrendelni tudni, érthetően; világosan és egész határozottsággal fogok írni 's beszélni. Ha csupán Hazám' Tudósai által kidolgozott, vagy más nyelvekből átfordított munkákon kívül, idegen nyelven lévőket nem olvastam, nem tanultam is, melyik Humanista fogja megbizonyítani hogy én a' tudós világban nem igaz polgár vagyok. Ellenben megismerem én akárminő erős legyen. is 'valaki a' nyelvekbe, ha tudományos pályáját nem jól futotta. Héjjában fogja pergetni előttem a' deák mester-szavakat, de ha azt kérdezi tőlem, mint minap egy Pesti sok nyelveken beszélő Gallér: olyan szarva van e' a' Vizi-bikának, mint a' közönséges Falu-bikájának? akkor megtudom egyszerre, hogy ő a' Természeti-törtétiába még igen kis Humanista. Mi illeti pedig a' fundamentomos tudást arra is eljuthatni egygyetlen-egy élő tudós nyelv' segédleme által is. De nem ám a' régen megholt deák nyelv által, mert, a' kivált érzékenység alá nem eshető, csak elmével megfogható dolgokat jegyző szónak, mi értelmet adtak 's erőt tulajdonítottak a' régi Rómaiak? mit tett nálok p. o. Virtus, Fides, Religio, egy Tudós a sem tudja ma a' világnak tökéletesen; és ezért vagnak tele a' közép századoktól fogva minden deák Scholasticusoknak munkájik ezer meg ezer Logomachiákkal, müllyekkel a' tudós világ mái napig is vesződik, 's ezért vala kéntelen a' szép-lelkű Werenfels is írni: de Logomachius Eruditorum.

Ha a' deák Systemának vége van, ha az újítók megfosztják ifjainkat éjjeli nappali gyönyörűségeiktől, mivel fogják az alsó 8 Osztályokon tölteni idejeiket? így szólnak talán némelyek. „Felelet: Tudomány”, mindennemű gyermeki elméhez való tudomány' tanulásával. „Az Akadémiai Pályára, vagy a' felsőbb-intézetre kiszabott tudomány-tanulástól pedig minden kizárható”. ~~Hajja meg kioldós-e az a' hallgatás, amé egy példácskát mutatok elő.~~ Felteszem históriai' osztály lenne' a' hatodik vagy hetedik, el kell beszélni nekik nemzeti-nyelven, mintha mesélne a' Tanító, a' múlt-világi történeteket. Ebben a' nagy erdőben, nem lehet ugyan még velek, minden fát megessmertetni, elég ha a' magassabbakat megjegyzik, ha kedvekre egyiknek vagy másiknak árnyékába pihennek; jázsnak majd később 'vadász korba — a' legkisebb hajlat, dombot, sűrűt, forrást 's galonyát is ismerni fogják benne. Mikor a' Római főbb Történetek közt, elő-jön Pompejusnak Caesárral volt dolga, édesdeden hallgatja a' 12 esztendő gyermek, hogy indúlt-ki Galliából Caesar Legióival Hazája ellen ellenséges indúlattal, minő bódulásba volt Róma, el kell vinni a' gyermekét az útközet' helyére, hol Caesar meggyőzte Pompejust, 's meg kell mondani, hogy szaladt ez magának hagyatva az Afrikai partok felé, 's ott mi siralmas véget ért. Ez elég a' gyermeknek. Mikor pedig 18 esztendőskorában bemegy az Auditoriumba, 's ugyan ez a' történet elő-fordúl, akkor a' Historiarum Professor illy formán kezdi beszédjét: Hallották az Urak gyengébb korokba ki volt Pompejus 's ki Caesar, hallották mi történt közöttök, 's tartoznak tudni, hogy ez amazt meggyőzvé, Rómának határtalan hatalmú Urává lön. — Én ezekről a' datumokról most már semmitse szóllok, olvassák-meg újra, ha tettik; de figyelmezzenek rá, midőn annak akarom okát adni, 's az emberi eszemből kifejtetni, miért hogy Caesar-győzte-meg Pompejust, és nem ez amazt, pedig igazság szerint így kellett volna megtörténni. Haj, itt nyílik a' szép mező! Caesar ra-

vaszabb, alattomosabb, kegyetlenebb indulatú, uralkodni vágyóbb, de e' méltó nagy hadi 's polgári virtusokkal ékes férjfi volt, Pompejus pedig azelőbb, felemelkedettebb lelkű nemesebb szívű, Hazája' javiért minden áldozatokat megtenni kész; de minthogy a' dicsőség' legfőbb pólczán ülén, 's ingere már nem lévén, gondatlan 's vigyázatlan ember volt. Caesár jól ismérte Pompejust, de Pompejus nem Caesárt, 's nem képzelhető, hogy olly ross' Hazafi, sőt Világ' ostora lehessen. Caesár előre sok esztendőekkel készült Pompejust meggyőzni, 's e' pedig álmaiba sem gondolá, hogy valaha annyira mennyen vele a' dolog. Caesár szenvedések 's nyomorúságok által meggedzett sereget vitt Pompejus ellen, e' pedig Római puha Úrfiakkal állt Caesár' eleibe. — Így ha az említett osztályokat elvégezvén a' gyermek, katona, mester-ember, kereskedő vagy földmives lesz; Nemzetünk a' több nyelvtől Európaiak' sorába léphet által, azokból pedig kik az Akadémiai pályát jól végzik Neutónok, Sydenhámok, Piteek, Válpótok vsznak.

Éa. Látja kedves Barátom Professor Úr! régen mondom, Tudományt, Tudományt, még pedig minden Osztályokba magyarul a' Tudományt. A' több nyelveket pedig nevezetesen a' deákot, csak melléleg, csak játékból, csak idő-közben, hogy ne akadályoztassa tudománybeli tökéletesedését a' Magyarának. — Mondjuk eggyező szívet és szájjal:

Éljen, éljen örökké a' Magyar éljen! !

Terhes Sámuel.

17.

Hazánk' Poëticai újabb szüleményei.

Dicső Nemzetünk' kiviselttségét valamint anyai Magyar nyelvünkön készült számszalan Nemes talcsú, 's felemelkedett lélekkel írt, és idegen nyelveken a' maga eredetiben majd csak nem másolható Poëticai Munkák bőven bizonyítják; úgy erről még az idegen nyelvekben készült originális Munkák-is Nemzetünk' dicsőre nem csakély bizonyítást tesznek.

A' múltt Esztendőben Fő Tiszt. Villax Ferdinánd Apát Urnak tiszteletére behűdeltett egy-Anyom alatt lévő deák Epigram, melyen kívül: Honoribus Reverendissimi Domini Ferdinandi Abbatis Villax, Abbatiarum B. M. V. de Zirca, Pils, et Pászto Abbatum. — quoniam? quidve? quando? analysi Poëticá resolvendum! Belül pedig obvia sine morte decus. Propert.

Villax Ingenio zelans Epigramma resolvers?
 Si Abbas Lemma videt: testis ero meriti.
 Doctrina Insigni celebrashe Insigne Taléntum?
 Alte utrumque capis, TU, orbe recente, Jubar!
 Ergo Te AUGUSTUS Lauro jubet ire Sacratum?
 Fortunam augurio vaticinatur? ^{ΕΥΡΩΣ!} *)

Ezen Epigram Zirczról e következendő módon viszonoztatott; kívül a' levelen: Sp. ac Gen. Do-
 mino NN. Illni Episcopatus Westsprim. Ord. Geometrae Sümeghini. A levél belsején pedig irtya volt
 e következendő felelet:

Mene jubes lucem tenebris affundere? Lux haec
 Aut modicum me, aut nil fugit in arte Tua.
 Nonne salutem dicit parvo lemmate VIZER?
 Germinet Auctori laus, favor inde suo!
 In decimam quintam, quod promis, dummodo sit Sal! —
 Ne nodum in Scyrpo (me) Oedipe quaere diu:

Zirczól de 1-a Marti 1826.

Solve
 N. N. **)

Ezen 2-dik Epigram, melly Zirczról Sümeghre küldetett, újra az Első által e képpen viszo-
 noztatott:

Manginio Carolo rutilans Sol! Salque! Salusque!
 Non TE parvum alto Lemmate lemma fugit? —
 Lux Solis sale viva nitet! — tenebrisve solutis
 Salvo! solve sales! Salne? salusne? sapis?

Quid decimas quintas (quam scribis) quid vale nosti?

Nodum sub scirpi germine solve Tui!!!

S.....i die 6-a Martii 1826.

V...
 Datus, non Oedipus, ***)

*) Az 1-6 Epigram feloldása:	1-6	Vers'	első	Beütöji	Vizer	—	6.
	2-dik	—	—	—	SalVier	—	1956.
	3-dik	—	—	—	DIGI	—	692.
	4-dik	—	—	—	AVCIerI	—	136.
	5-dik	—	—	—	Etalili	—	82.
	6-dik	—	—	—	EnVei	—	5.

1826.

Ezen sem csak Poltici Istvánhoz küldött Epigram, mellynek szerzője T. Vizer levő az Úr, Magyar-sorsú' hiteltel, és a'
 Westprimi Püspökség Rendes Indestentje, Chronastico-anagrammaticon Epigramnak, nevezetűen a' maga ritkasága miatt.

**) A 2-dik Epigram feloldása: Az első, a' utolsó vég-képlet, mind jobbról, mind balról véve, ki-jön: Mangin
 Carulus. Ezen Tiszteletű, és Tudós Alfordú Pap, a' nagy Tiszteletű Castrerzial Rendnek Secretariusza felelt a'
 Pö-Tiszteletű Apó Uzának nevében. — Már ennek-előtt is Magyar jelszót adta Poltici Istvánhoz, mellyek' segí-
 te az is kitűndötték, és ugyan az az Ábrándban, a' rendjében viszonozatották.

***) A 3-dik Epigram, melly hasonló a' Poësis sticháib gyűjgyéből össze-fűzetett, ugyan az 1-6 Epigram' Szerzőjéről
 vég feleletül küldetett.

Vajha Hazánk' Tudományai, 's felsőbb kimíveltségének nagy lelkű Baráti, Tudós-
 sai, és Első-megítói illy nemű felemelkedett Hazánkban lévő Talentomok' munkálkodási-
 ról, a' ...-eiről a' Külföld' példájára' Tudós közönséget tisztánál többzör
 feltzik; de Gygyeim-
 méteből kifejtteni
 igazság szerént |

Hazai Literatúránkat tárgyazó Tudósítások.

I r í s.

Zeitschrift für Wissen, Kunst und Leben.

Dritter Jahrgang.

Ezen Folyó-írás több rendbeli kedvetlen akadályokkal való küszködései mellett-is (két esztendő alatt oly valódi érdemet és külömbféléseget tartott-meg, melyet egyéb-ként csak a sokkal hosszabb évű, és gazdagabb forrásokkal bővülködő Írásoktól lehetne várni. Már magok azon mindenkire nézve érdekeszsans tárgyak, melyeket *Irisz* munkálódása' körébe felyészen, elégségesek lehetnek, annak az Olvasó Közönség előtt becsét éserzeni. Ugyan-is ezen gyűjteményes Írás, a' mint a' (Titt.) Kiadók ígérík, különösen a' Hazát, 's annak dicsőségesen virágzó Literatúráját teszi czélul; nevezetesen a' tudományos szakaszban a' Híztóriából, a' Föld' leírásából, a' Természet' és Régiség' Tudományjából, Asztronómiából, a' Kereskedés' esméréséből merített derék, és érdemmel telley feltételekkel kedveskedik 'Olvasóinak; el nem mellőzván mindazonáltal a' szép tudományokat-is; mert a' mulattató szakaszban találunk mindenféle majd szomorú, majd vig foglalató történeteket, Poétai költséket, Útazásokat, és más egyvelges munkákat; végtére pedig a' toldalékban holmi levelezéseket, és egyéb tudósításokat.

Eddig ugyan úgy látszik, hogy Belletrisztikai részről többet telleyített *Irisz*, mint a' mennyit a' valódi tudományos tárgyakra nézve tett; 's óhajtani lehet, hogy inkább ezen tekintetben telleyesitené szorossabban ígérétét.

Mivel ezen Folyó-írás egyéb-képpen-is, minden, akár tudományos, akár a' szép kéz-műveket illető jelentéseket elfogad, és Anya-földünk' 's ennek mívelése bővebb esmérését közre-terjeszteni buzgóan törekedik, méltán lehet, és kell ennek tartós megmaradást, és virágzó előmenetelt óhajtani.

Az előfizetés elfogadtatik Pesten a'Redaktzio' dolgozó-szobájában a' Kigyó-Útszában Nro. 390. a'vagy pedig a' Cs. K. Posta-Hivataloknál. Az ára egész Esztendőre Pesten és Budán 8 Rbf. — Fél-esztendőre 4 Rf. — Negyed-rész esztendőre 2 Rfr. ezüst pénzben. A' Vidékiek megkapják ezen Írást minden hétfen kétszer a' Postával; esztendőnként 10, fél-esztendőnként 5 forintokért.

J E L E N T É S.

Fájdalommal tapasztalja a' hazafi, milly méltatlan vélekedések forognak fenn Magyar-culturánkról nem csak a' külföldön, de a' magunk közt élő idegeneknél — sőt sok Magyaroknál-is. 'S hogy ennek csak literaturánk' nem ismerése az oka, kétséget nem szenved annál, ki azt ismeri. Azonban meg kell vallanunk, hogy esen ismételt megszerzésére mind eddig nem birtunk még systematikus munkát; az első forrásokból való merítés pedig — kivált nálunk, ho' azokat egybe-szerezni is mindenkor igen nehéz 's néha nem is lehet — olly módja a' tanulásnak, mely nagy szorgalmat 's időt kíván. Mi ezen hiányt erőnk szerint kipótolni igyekeztünk; 's hogy a' munka közönségesebb hasznú legyen, 's kezdőknek is könnyebbítse a' stúdiumot, Német nyelven szereztük, e' következendő cím alatt és plánum szerint:

Handbuch der ungrischen Poesie, oder Auswahl interessanter, chronologisch geordneter Stücke aus den vortrefflichsten ungrischen Dichtern, begleitet mit gedrängten Nachrichten von deren Leben und Schriften; nebst einer einleitenden Geschichte der ungrischen Poesie; einer Sammlung deutscher Übersetzungen ungrischer Gedichte, und einem Verzeichnisse der im Werke vorkommenden weniger gebräuchlichen Wörter; für Jene sowohl, die bereits einige Fortschritte in dieser Sprache gethan, als für alle Freunde der Literatur im Allgemeinen, und der ungrischen insbesondere.

A' munka két kötetben három könyvre oszlik-el.

Az első könyv foglalja magában Poésisunk' említett kritikai históriáját, legrégebbi nyomdokitól fogva e' máj napiglan. Ennek kidolgozásában olly gondnal és hűséggel jártunk-el, a' millyent a' tárgynak nehézségei és fontossága megkívántak; 's tekinteteink mind azon alkotó motívumokra szálltak, mellyek a' Nemzet' lelkéből és belső életéből forrnak-fel, mind azon befolyásokra, mellyek Poésisunkat eleitől fogva sokféleképpen módosították, 's est vagy amast az izlést uralkodóvá tették.

A' második könyv János Királyunk' korától a' mienkig, idő-rendben legjelesb Költőinket vezet elónkbe, (XVI. Századb. Tinódi, Balassa, Rímái. XVII. Zrínyi, Liszti, Beniczki, Gyöngyösi, Kohári. XVIII. Faludi, Rádai Pál, Amade, Bessenyei, Baróti-Szabó, Rajnis, Révai, Horváth Ádám, Orczi, Barcsaj, Rádai Gedeon, Ányos, Dayka, Bacsányi, Versegi, Szent-jóbi Szabó, Gvadányi, Csokonai Vitéz, Virág. XIX. Kisfaludy Sándor, Kazinczy, Kálcsay, Szemere, Döbrentei, Berzsenyi, Szász, Sipos, Buczi, Szent-Miklóssy, Tóth, Horvát Endre, Kis János, Fáy, Vitkovics, Kisfaludy Károly, Töltényi, Teleki, Bártfay, Bajza, Székely, Czuczor, Vörösmarty, Szenvey, az Erdélyi névtelen Tragoedia-költő); 's kinek-kinek először ugyan biographiáját adja a' leghitelesb forrásokból merítve 's munkájának históriáját; azután minden munkáji közül a' legjelelesb 's a' költőre nézve legcharakteristikusabb darabokat eredeti (magyar) nyelve-

ken, értékekre szolgáló historiai 's egyéb jegyzésekkel. Ebből világos, hogy literátúránk' minden szakaszaiból a' legjelesb Poétai munkák össze-szedettek ezen Kézi-könyvben. Szébb *nép-dalaink'* gyűjteménye öregbíti e' 2-d. könyvet.

A' *harmadik könyv* valami száz illetén magyar remek-mívet közöl *német fordításokban*. Erre nézve nem-csak a' már kinyomatott német fordításokból választottuk-ki a' leghűbb és legszembeket, hanem számos új 's egyenesen a' mi számunkra készültet is adunk: hogy ez által a' magyarul nem értőknek is feltárjuk kincseinket, a' kezdőknek a' tanulást érdekeszszánsabbá tegyük, a' magyar hazafinak pedig kettős gyönyörűséget szerzhessünk.

A' *Toldalékban* azon szavak' lajstroma foglaltatik *német tolmácsolattal*, mellyek részint szokásból már kimentek, részint csak némelly vidékekben ismertettek, vagy újdánon vannak származtatva, 's a' válogatott munkákban elé-kerülnek, de divatban lévő szótárainkban vagy nem is, vagy nem elég jól magyarázva találatnak. Következnek a' névszerént való és systematikus Mutató-táblák.

Külsőjére nézve a' munka Trattner Úrnak legújabbán érkezett Frankfurti *Petit* betűjével, medián 8-ad rétezt 's nagy gazdálkodással nyomtatva, 36—40 árkust fog betölteni, 's a' jövő Pesti Augustusi vásárra elkészül. Elő-fizetést vagy alá-írást minden hiteles Könyv-kereskedés elfogad 2 fital ezüstben közönséges, 4 fital ezüstben velin példányért. A' privátus Szedő Uraknak a' 11dik példány ajánlatik *velinen*, vagy tíz procentum, ha két Előfizetőnél többet szereznek; 's a' pénznek Trattner vagy Kilian Úrhoz való jókori beküldésére kéretnek. Az elő-fizető vagy alá-író Uraknak neveik pedig ki lesznek nyomtatva.

Örömmel és hálá-érzéssel kell jelentenünk, hogy szándékunk Íróinknak legnagyobb 's legjelesb' részétől immár nagy javallással fogadtalott, és *belsőjére nézve* többféleképpen élére is mozdíttatott. Ugyan-is Nagys. Consil. *Fejér György* Kanonok és Egyetemi Könyvtárnok, T. *Horvát István* Országí Könyv-tárnok, Táblab. *Jankovics Miklós*; T. *Kulesár István* Urak által eddig már olly állapotba tétettünk, hogy *régi Költőinktől* sok, eddig nyomtatatlan darabokat mi elsők hozhatunk napfényre. Azonkívül élő jeles Költőink' nagyobb részétől új és hasonlókép' még nyomtatatlan munkákat nyertünk szabad kiválogatásra; úgy, hogy Olvasóink nem-csak annak, a' mit ezek kiadtak, hanem a' mit *irtak*, javát fogják kezeinkből venni. Így mások közt Tábla-bíró *Kisfaludy Károlynak* egy új vig-játékát is mi elsők fogjuk adni. Továbbá Mélt. Gr. *Mailáth János*, ifj. Gr. *Teleki Ferencz*, T. T. *Dravt, Orosz, Pászai, Retter*, 's tb. Uraktól remek fordításokkal (magyarból németre) ajándékoztattunk-meg; 's egyáltalában, sokféle össze-köttetéseink által olly karba vagyunk helyheztetve, hogy Olvasóink' megalégedését bizodalmasan szabad várunk; 's egyebet óhajtanunk nem kell, minthogy a' tisztelt Publikum is ezen költséges munka' kiadásában elő-fizetés vagy alá-írást által pártfogoljon. Pest, Mártziusz 20. 1827.

Fényery Gyula és Toldy Ferencz.

Foglalatja az 1st Negyednek, 1827.

Erdödi Gróf Pálffy Miklós, Nádor-Ispány' Képe.	Lap. 1011
--	--------------

Első Füzet. Januáriusz.

1. A' Bölcsességről. <i>Csontos István.</i>	1017
2. Bécsi Tudósítások. (<i>Türedék Levelekben.</i>) <i>N. A. Kiss Sámuel</i> által.	1028
3. Az Írói tetszésről. <i>Szabó Nepomuk.</i>	1038
4. A' Keresztyének hogyan inneplik Jéruzsálemben a' Nagy- és Húsvét-Hetet. <i>E. I. P.</i>	1043
5. Az ifjú, a' borról, és az ivásról. <i>Szabó József.</i>	1045
6. Hogyan tehetni szert jó Vénségre (<i>Példázat</i>) <i>E. I. P.</i>	1046
7. A' Halász, Édes Gondok. (<i>Göthe után</i>) <i>Bay György.</i> Az ökör, a' ló, 's a' számár. (<i>Próba-tétel Florián' Meséből</i>) <i>Terhes Sámuel.</i>	1047

Második Füzet. Februáriusz.

8. A' Fátumról. <i>Mágya Pál.</i>	1049
9. Könyv-esmertetés. <i>Elenchus Vocabulorum Europaeorum' etc. Beregszászi Nagy Pál</i> által.	1078
10. A' régi Könyv-gyűjteményekről. <i>Szabó Nepomuk.</i>	1084
11. A' víz' védelme. Gróf <i>Dessowffy József</i> hez <i>Kassára. Gr. Teleky Ferencz.</i>	1095

Harmadik Füzet. Mártziusz.

12. <i>Martinuzzi György'</i> élete. <i>Kovácsóczy Mihály.</i>	1097
13. A' kereskedésnek a' régi Nemzetek' kipalléroződásokra való befolyásáról. <i>Baloghy József.</i>	1107
14. A' Posta-kocsis. <i>N. A. Kiss Sámuel.</i>	1114
15. <i>Polykletus'</i> útazása, vagy <i>Római Levelek.</i> (<i>Folytatás</i>) <i>S. K. J.</i>	1116
16. Magyar Hazánk' Tudományos-Intézeteinek az Angoly Collégiumokkal köz gyengeségekről. <i>Terhes Sámuel.</i>	1124
17. Hazánk' Poëtticai újabb szüleményei.	1139
18. Hazai Literaturánkat tárgyzó Tudósítások.	1141

J o h b i t á s o k.

Az 1069-dik lapon alólról az 1-ső sorban Nemo helyett, olvasd Nunc.

Az 1076-dik lapon felülről a' 21-dik sorban, ezen szóból: vak-türiénetet, a' vak-asó-tag egészen kimarad.

Ezen Folyó-írásra minden Cs. kir. Posta-hivatalokon kívül, a' következő helyeken, és TT. Uraknál előre fizetni lehet, a' kik erre nézve alázatos bizodalommal meg is kérettetnek, úgymint:

- Aradon:* T. Percsenyi Nagy László Ur, T. Ns. Arad Várm. Szolga-Bírája.
Bécsben: TT. Theol. Prof. Patay János Ur, Tek. T. Prof. Rumy György Károly Ur, és a' Cs. kir. priv. Kömetző Intézet, Cs. Kir. Burg mellett lévő Boltjában.
Beregszász: TT. Beregszászi Nagy Pál Ur, Böltselkedés Doktora, és több T. Várm. Tábla-Bírája.
Debreczenben: Nates Tóth Mihály Ur Könyváros.
Egerben: Tek. Ivánszky Antal Ur, a' Magyar Nyelv és Literatura' Tanítója.
Eperjesen: Tek. Assalay Sámuel Ur, Prokátor, és több T. Nemes Várm. Tábla-Bírája.
Siksz-Péjváron: Raader Könyváros Ur.
Győrött: Könyváros Schwaiger Ur.
Kalotán: N. Tiszt. Wagner Tóbiás Ur, Kalocsai Érseki Megye Sz. Szék' Jegyzője.
Kecskeméten: Tek. Ladányi Sándor Ur, Kecskemét Városa Fő Notáriusa.
Komáromban: TT. Alsó Szopori Nagy Pál Ur, Ev. Prédikátor.
Kőszegen: Engel Pál Ur, Könyváros.
K. Lomnícson: TT. Melczar Jakab Ur, Evang. Prédikátor.
Miskolcon: TT. Dunay Imre Ur, Professor.
Munkácsen: TT. Balajthy József Ur, Ref. és Evang. Prédikátor.
N. Váradon: Nagytisztelendő Huszay Károly Ur, Sz. Szék' Jegyzője.
Nagy-Szombaton: T. Ocskai Ocskay Gáspár Tamásos Ur.
Nyiregyháza: Kollár Károly Ur, Könyváros.
Nógrád-Vármegyében: T. Pili és Sallasi Szilassy József Ur, Fő Birtos.
Pápán: T. Pápay Sámuel Ur, Tábla-Bíró és Uradalmi Fiskális.
Pannon-halmán: Nagytisztelendő Guzmics Izidor Ur, Theol. Doct. és Professor.
Pétszett: Nagytisztelendő Farkas József Ur, Theol. Doct. és Szemináriumbeli Professor.
Pesten: T. Fái Fáy András Ur, több T. N. Várm. Tábla-Bírája, és Eggenberger József Ur Könyváros.
Pozsonyban: Landes és Schwaiger Könyváros Urak.
Sopronyban: Fő Tiszt. Kis János Ur, Dunántúl lévő Vang. Superintendens.
Szombathelyen: Veszprém Várm. — T. Vizer István Ur, Magyar-ország, és a' Veszprémi Püspökség' Indaszellőrije.
Szatmár-Németiben: T. György József Ur, Ref. Prédikátor.
Szegeden: T. Beae József, Ur, T. Ns. Csongrád Vármegye' Fő-Jegyzője.
Tömörőváron: T. Deseffy Antal Ur, Fő Sz. Bíró.
Épshelyen: Tek. Csabai Dókus László Ur, T. Ns. Zemplén Várm. Fő Jegyzője.
Veszprémében: TT. Flizár György Ur, Theol. Doctor és Professor.
Érdélyben. Nagy-Enyeden: Tek. Baricz János Ur, Orr. Doct. és Professor.
Erd. Kolozsváron: TT. Méhes Sámuel Professor Ur, és Nates, Guttman János Ur Könyváros.
Erd. M. Vásárhelyen: T. Szigethy Gy. Mő'esa Ur, feleskűtő Ügyész.
Erd. Szebenben: T. Hochmeister Márton Ur, Városi Polgár-Mester, és Typograph.'s Könyváros.

Teljes bizodalommal kérettetnek az elő-fizetést beszédő (Tit. Tit.) Urak, kik az 1826-diki elő-fizetésből bégyült pénzt még mind-ekkoráig is bé nem küldötték, ne terheltesenek azt hová hamarább béküldeni, valmint az 1827-dik Esztendőre elő-fizető Tit. Tit. Uraknak is vezeték 's kereszt neveiket, titulusaikat és lakhelyeiket azon legközelebb Posta-járás' tudósításával, a' honnan legrövidebb úton szokták leveleiket venni, méltóztassanak a' bégyült pénzzel együtt, vagy Póstán, vagy hiteles alkalomosság által béküldeni; mivel tetemes költségekkel lévén össze-kötötte az efféle Folyó-Írások' kiadása; csak úgy tétetődhetik az állandóvá, ha a' köz-segodelem megcsökkenést nem szenved, és az elindult Intézet össze tett vállakkal támogatatik.

Továbbá ismételtetik: hogy azon Tudós Hazánk' Íróji, kik ezen Folyó-Írást, alkalmas, jó és eredeti munkáikkal elő-fogják mozdítani, minden kinyomtatott ívert egy egy pengő arannyal tiszteltetnek-meg. A' TT. Collector Uraknak pedig, minden 9 Elő-fizető után a' 10-dik példányt ingyen ajánlja a' Kiadó.

Végre, a' Pest 's Budához közelebb lakó, 's ezen Idő-szaki Írásunkat feltartani kívánó tisztelt Olvasóink teljes bizodalommal kérettetnek, méltóztassanak az elő-fizetést Pesten, (Tit.) Könyv-áros Eggenberger József Úrnál, mint centrális helyen letenni.

